OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

13.5.92

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

1965 2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 81. ÉVF., 2. SZ. 97—200. l. BUDAPEST, 1965. ÁPR.-JÚNI.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai : KŐHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, EMANUELE CASAMASSIMA, a Biblioteca Nazionale Centrale igazgatója, Firenze, HERVAY FERENC tudományos kutató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, JAMES E. WALSH, a Harvard University Library osztályvezetője, BORZSÁK ISTVÁN, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, egyetemi tanár, Debrecen, WIX GYÖRGYNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KÓKAY GYÖRGY aspiráns, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, ny. múzeumi főigazgatóhelyettes, Sopron, SCHWEITZER JÓZSEF tud. kutató Pécs, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, SILFEN JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Kolozsvár, KOVÁCH ZOLTÁN könyvtáros, Esztergom, JENEI FERENC, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, HEREPEI János ny. múzeumigazgató, KERESZTURY DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár ny. munkatársa, BENDEFY LÁSZLÓ, a műszaki tudományok kandidátusa, a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet munkatársa, BÁNTAI VILMOSNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, REGŐCZI EMIL tudományos kutató, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője

Technikai szerkesztő : DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű
és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400.

SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

KŐHALMI BÉLA

Húsz évvel a felszabadulás után

1.

Úgy véljük: előbb arra a kérdésre kell felelnünk, milyen mélységből emelkedtünk fel?

Óvatosan válogatunk a jelzőkben, mert a „gyalázat napjai" és a felszabadítás között történt események többségének jellemzésére nem találunk megfelelő szavakat szótárunkban. Ha fiataljaink előtt az elmúlt húsz év előttük alig ismert történelméről beszélünk, legszívesebben az újjáépítés kis és nagy győzelmeire mutatunk rá, és némi önelégültséggel mondjuk: ime, egy a problémáival egészségesen birkózó országot adunk át örökül.

Föl kell vetnünk azt a kérdést is, hogy történettudományunk teljesítette-e azt a feladatát, hogy elmondja fiataljainknak, mi történt ebben az országban 1917 és 1945 között, s főként mi történt abban a komor esztendőnyi időben, amit két dátum: 1944. márc. 19 és 1945. április 4 határol? Kérdezhetjük könyvtárosainktól is: össze vannak-e gyűjtve elérhető teljességgel a magyar történelem legzordabb évének dokumentumai? Ki emlékszik a tíz év előtt megjelent *Hazánk felszabadulása (1944—1945)* c. bibliográfiára és dokumentumgyűjteményre,[1] amely az eseményeket magukat közvetíti nekünk forrásutalásokkal, röplapok, plakátok hasonmás-kiadásaival. A dokumentumokat késlekedésünkről, mulasztásainkról s az ellenállás erői összefogásának a tékozló hiányáról. Itt vannak az illegális Kommunista Párt nemzetet ébresztő felhívásai („A még mindig tétlen magyar nép felelősségéről"), és itt vannak a megtorlatlan gaztettek dokumentumai is. A német vezérkar úgy dönt, hogy Budapestet feláldozza, kiürítteti és erőddé változtatja („Tíz Budapest nem ér fel egy Bécscsel"), és Budapest népe ájultan nézi, hogyan fosztják ki a német rablók Csepelt, Újpest nagy üzemeit, hogy rakják lihegve teherautókra az élelmiszereket, a gyógyszereket és a gépeket, hogyan aknázzák alá hidainkat. Szeged népe a Budapest környékén harcoló honvédeinkhez könyörög: „Ne engedjétek, hogy Budapest német erőddé váljon", és a mindnyájunkhoz szóló „Kiszabadítani az ellenállás elfogott hőseit a Margitkörúti fogházból!" hatástalan maradt. A szétzüllött honvédséget a fasiszta hadseregbe osztották be, SS legények tizedelték őket útközben. Egy röplap azt kérdi: „Hol van a fiam?" Háromszázezer magyar anya kérdezte ezt.

Homályos odukban úgy élt a főváros népe, hogy alig tudott arról, mi történik az országban. Mikor kilépett onnan, mintha vezekelne, semmiről sem akart tudni: romot takarított, telehordta a Vérmezőt, nekiállt az újjá-

[1] *Hazánk felszabadulása (1944—1945).* Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Szerk. Tiszay Andor. Bp. 1955, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 316 l.

építésnek. Amikor tizedik évfordulóját ünnepelte az ország annak, hogy a szovjet hadsereg szabadságot és békét hozott nekünk, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár két másik könyvtár és TISZAY Andor saját gyűjtését is felhasználva kiadta fentebb ismertetett gyűjtését, 5238 tételes dokumentumgyűjteményét az 1946. aug. 1-ig terjedő anyag összesítését. Azóta sok részpublikáció, de ehhez hasonló méretű és színvonalú összefoglaló mű éveink legsötétebbjéről nem jelent meg. Amikor a Párt tudományos folyóirata ismertette ezt a bibliográfiát és dokumentumgyűjteményt — elismerve erényeit, megemlítve hiányait, — hozzáfűzte: „nagy könyvtárainknak, de vidéki könyvtárainknak is tovább és több leleménnyel kell folytatniok a gyűjtést."[2] Igen, az ország sok pontján folyt partizántevékenység adatgyűjtése hiányos. Arról is csak e visszaemlékező napokban olvastunk hogy a Budai Önkéntes Ezrednek 247 hősi halottja volt. Az intelem nem fogant meg, pedig nemzetnevelő feladatról van szó.

2.

Bele kell néznünk a húsz év gazdaságtörténetébe is. Nemcsak a hidakat és a vasútvonalakat kellett újjáépíteni: a társadalmat is, arányosan fejlesztve a különböző termelési ágazatokat. A két világháború között országunkat úgy osztályozták: „közepesen fejlett ipari ország". Most elmaradt ipari ország lettünk. Elsősorban a fővárosban összpontosult üzemek váltak használhatatlanokká. Mihelyt az élelmezés problémái a Debrceceni Ideiglenes Kormány és a kommunisták vezette főváros erőfeszítései nyomán úgy ahogy megoldódtak, és megszületett a forint, elkezdődhetett a munka komolyabb része is. Csepel munkásai már 1945 januárjában birtokukba veszik a Weiss Manfréd üzemeket, megkezdődik az újjáépítés és termelő munka a Mávagban, a Ganz Hajóban, februárban a Wolfner gyárban, a Phöbus-ban, a Budakalászi Textilművekben, a Jutagyárban stb. Az újjáépítés fő ereje, az országot vezető munkásosztály a termelés megindításával is megbírkózott. A nagyipar államosítása nagy erőforrásokat jelentett, a munkás-paraszt összefogás kedvező társadalmi perspektívákat igért. Megtörtént a csoda, hogy a három évre tervezett újjáépítés két év és öt hónap alatt befejeződött. 1949-ben a magyar ipar 28%-kal termelt többet, mint 1938-ban.[3]

Jöttek a gyorsítás évei (1950—1955 között). Az ipari termelésben elért nagy eredmények érthető módon ennek a termelő ágnak biztosítottak előnyöket. Korábban elképzelhetetlennek tartott nagy beruházásokat és a mi gazdasági adottságaink közepette nélkülözhetetlen nyersanyagbehozatalt. „A beruházások színvonala egyes években — írja BOGNÁR József — a nemzeti jövedelem 25—27%-át is elérte." A mezőgazdaság ezalatt nem fejlődött, exportja, amely korábban exportunk nagyobb részét tette ki, visszaesett. Mindez egyensúly-zavarokra vezetett a fogyasztásban.

Az 1957 utáni új gazdaságpolitika, elsősorban a termelőszövetkezetek átszervezése, jelentős mezőgazdasági beruházások, általában a termelési

[2] *Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény hazánk felszabadulásáról.* Társad. Szle. 1956. 137. l.

[3] Ezek és a még említendő adatok az *Information Hungary* c. enciklopédikus műben BOGNÁR József professzor tanulmányában: *Gazdaságpolitikánk és gazdasági fejlődésünk a felszabadulás óta.* Röv. lásd a *Valóság.* 1964. 8. sz. 1—13. l.

ágazatok arányos fejlődésének kedvező intézkedések minden egyensúlyzavart kiküszöböltek. 1958—1962 között a mezőgazdaság termelésnövekedése elérte a 24%-ot, bár a mezőgazdasági népesség az ország népességén belül 1 millióval csökkent.

3.

Ne a mérleg kilengéseinek adatait keressük a táblázatokban, hanem azokat az eredményeket, amelyek a jövőt alapozzák meg: kialakult az ipari és mezőgazdasági vezetők tapasztalatokkal, tudással rendelkező tábora, a termeléssel szoros kapcsolatban álló tudósok és műszaki értelmiségiek rétege és az *„emberbe történő beruházások"* révén egy nagyobb szakmai tudású munkásosztály. Közben tanúi lettünk a természettudományok és a műszaki tudományok gyorsuló fejlődésének, a tudományos felfedezések egyre gyorsabb alkalmazásának a termelésben, a komplex gépesítés és automatizálás kiterjesztésének és egy addig elképzelhetetlen hevességű világversenynek a műszaki színvonalért. Az SZKP XXII. Kongresszusa programjának az a tétele, hogy „a kommunizmus építése folyamatában a tudomány teljes mértékben közvetlen termelő erővé válik",[4] kormányunk programjának is egyik vezérgondolata lett. Közelebb hozni a tudományt a termeléshez, az *oktatási reform* során a felsőfokú oktatásba beépíteni a szakmai gyakorlatokat, elmélyíteni a máris rohamosan kiszélesedett közép- és felsőfokú levelezőoktatást és általában a tudományos ismeretek terjesztését dolgozóink körében.

A tudományos tájékoztatás — egyik előfeltétele a tudomány termelő erővé válásának — kiépítése, tudományos és műszaki könyvtárainkban kezdeteiben megvolt már a felszabadulás évében. Kb. 1958 óta a fejlődés itt is gyorsulóban van. Ez a tekintélyes apparátus 1963-ban 1624 tudományos és szakkönyvtár 76 millió 480 ezer Ft értékű állománygyarapodással[5] potenciálisan kétségtelenül alkalmas arra, hogy kutatóinknak, mérnökeinknek elméleti jellegű vagy műszaki fejlesztési problémái megoldásában segítséget nyújtson. Könyvtárra menő kiadványok ismertetik szolgáltatásaikat, módszereiket és a náluk fellelhető forrásanyagot. Propagandájuk kifogástalan, mégsem eléggé ismert műszaki kutatóink körében. Még csak rövid ideje annak, hogy iparunk átszervezése során „nagyvállalataink nemcsak a termelésnek, hanem a hozzájuk tartozó tudományos kutatásnak és műszaki fejlesztésnek is gazdái",[6] s így a vállalati dokumentációs apparátusok ma már a tájékoztatás rendszerének legfontosabb részei lettek. Várható tehát, hogy kutatóink közreműködése a termelésben így közvetlenebb lesz, s hogy a jövőben a két tájékoztató hálózat együttműködése útján jobban fogják felhasználni azt a feltáró munkát, amelyet tudományos és szakkönyvtáraink végeznek.

Reméljük, hogy a gazdasági életünket jellemző nagyobb önnállóság az együttműködő két tájékoztatási rendszerben is növelni fogja a felelősséget.

[4] Ezekbe a tudományokba mi beleértjük a közgazdaságtant és üzemgazdaságot is. K. B.

[5] *Központi Statisztikai Hivatal. Tudományos és szakkönyvtárak.* 1963. Bp. 1964. 16. l.

[6] GARAM József: *Az ismeretanyag nemzeti vagyon.* Magyarország. 1964. 37. sz. 17. l.

EMANUELE CASAMASSIMA

A Corvin-kódexek néhány másolójára vonatkozó észrevételek és megjegyzések

A Biblioteca Corvinával kapcsolatos, régi hagyományokkal rendelkező és módszereiben kifinomodott tanulmányok, mint ismeretes, utánzásra méltó és részben végleges[1] eredményekhez vezettek, legalábbis a gyűjtemény kialakulását, e gyűjteménynek a Quattrocento művelődéstörténetében való jelentőségét, a kódexek sorsát, a miniatúrát (legújabban gyönyörködhettünk abban a szép kötetben, amely BERKOVITS Ilona műve[2]), valamint a köteteket illetően. A kutatás most a megmaradt kódexek írásának a vizsgálatára összpontosul, továbbá a másolók és a kalligrafusok személyének a meghatározására és értékelésére törekszik. A paleográfiának a humanista kor megismerése terén legújabban elért eredményei a Corvina kutatásokban jelentős módon tükröződnek. Rendelkezésünkre állnak annak a rendszeres munkának első eredményei, amelyeket a kérdés egyik szakértője — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának a vezetője — ért el Petrus CENNINIUSról, MÁTYÁS király scriptoráról 1958-ban írt tanulmányával;[3] a *Scriptorium* 1963. évi első kötetében megjelent tanulmányában[4] a kérdés magyar kutatója egybegyűjti és összehangolja a másolókra és az írástípusokra vonatkozó adatok nagy részét, amelyek szétszóródtak a Corvina Könyvtárról szóló mérhetetlenül gazdag irodalomban. A kutatásnak mégis csak a kezdetén vagyunk: a közlések közül igen sok arra vár, hogy kritikai szempontból való felülvizsgálásuk megtörténjék; nem kicsi a száma azoknak az írásoknak, amelyek bár keltezéssel vannak ellátva, és azonosításuk is megtörtént, mégis pontos meghatározásra szorulnak; azoknak a kódexeknek a betűtípusai (litterae), amelyeket nem szignáltak a másolók (vagyis a kódexek jelentős része) bármiféle osztályozástól is még nagyon távol vannak. Végül még meg kell kísérelni a levéltári kutatás (elsősorban a firenzei Archivio di Stato-ra kell gondolni) nehezen járható és bizonytalan útját, amely a stilisztikai vizsgálat elengedhetetlen kiegészítője.

Egyes meghatározott kérdésekre vonatkozó megjegyzéseim szerény hozzájárulások kívánnak lenni a Corvin-kódexekkel foglalkozó tanulmányok új irányzatához. Engedtessék meg nekem, hogy észrevételeim alapján újbóli

[1] Vö. ZOLNAI Klára—FITZ József: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma.* Bp. 1942. és a legújabb kutatásokra vonatkozó irodalom: CSAPODI—GÁRDONYI K.: *Les scripteurs de la Bibliothèque du roi Mathias.* Scriptorium. XVIII. 1963. I. 25—49. l.

[2] BERKOVITS E.: *Miniature del Rinascimento nella biblioteca di Mattia Corvino.* Milano, 1964.

[3] CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Mátyás király könyvtárának scriptorai: Petrus Cenninius.* Magy. Könyvszemle, 1958. 327—344. l.

[4] CSAPODINÉ: *Les scripteurs . . .*

megvizsgálásra javaslatba kerüljön néhány kódex, amelynek eredete korábban tisztázottnak s a másolók személye bizonyítottnak látszott. Ezek közül számos megállapítás „raison d'être"-je inkább a hagyományon alapult, mintsem bizonyított megalapozottságukban. Gyűjtésem hézagos lesz: kevés másoló neve esik ki a hagyományos jegyzékből, kevés kódex kerül ki egyik vagy másik másolóra vonatkozó katalógusból, két vagy három kézirat többékevésbé jelentős keltezése kiigazításra szorul, végül néhány régi feltevést megerősíthetünk.[5]

A két időszak első részében, amelyben megnövekszik a Corvin-kódexek állománya, vagyis azokban az években, amelyek 1470 körüliek (a másik időszak, mint tudjuk, MÁTYÁS uralkodásának utolsó éveire esik), kevés másoló neve ismeretes. A kódexek a legtöbb esetben nem különböznek egymástól különleges módon, a „littera antiqua" minősége és a díszítés alapján, amely ugyancsak régimódi, fehér indafonatos, úgyis mondhatnánk, hogy a korabeli firenzei scriptorok középértékű terméke: olyan kötetek ezek, amelyek kétségen kívüli esztétikai értékük mellett le nem tagadható korlátokkal jelentkeznek mind az írás kalligrafikus jellegét, mind pedig a szöveg általános képét illetően. Minden bizonnyal jelentősége van annak, ha e Corvin-kódexek közül nem egyet (pl. azoknak a kódexeknek javarészét, amelyeket a budapesti Egyetemi Könyvtár őríz[6]) hagyományosan Vespasiano da BISTICCI „bottega"-jából származtatnak. Szabad legyen kimondani, hogy ez a megállapítás, amely semmiképpen sem bántó, miután általános jellegű, és mert nem von maga után stílusítéletet, gyakran minden alapot nélkülöz. ULLMANt idézve[7] megismételjük, hogy nem beszélhetünk olyan írás- vagy miniatúra-stílusról, amelyet Vespasiano da BISTICCI sugalmazott volna, amely sajátos lett volna azokra a kötetekre, amelyeket ő egyszerűen átiratott vagy még egyszerűbben eladott.

A Corvin-kódexek katalógusában ezekre az évekre vonatkoztatva tehát, „a könyvkereskedők hercegén" (akit egyébként a jelek szerint csak két kéziratban említenek meg),[8] és Giovan Francesco MARZI da S. Gemignanon kívül, aki egy szerény figura, s aki három kódexet jelöl meg kézjegyével,[9] két

[5] Mielőtt tovább jutnánk, bizonyos kérdések tisztázásra szorulnak. Az első megfontolás a „Corvin-kódexek" kifejezéssel kapcsolatos; ennek tanulmányomban a következő értelmet adom: ide tartoznak azok a kéziratok, amelyeket kimondottan MÁTYÁS király számára készítettek és könyvtárának állományába soroltak; továbbá más eredetű kéziratok, amelyek történetük adott időpontjában e gyűjteményhez tartoztak; végül olyan kódexek, amelyeket a Bibliotheca Corvina számára készítettek, de amelyek az uralkodó halála következtében sosem jutottak el Budára. Tanulmányom olvasása során könnyű lesz megállapítani, hogy vizsgálódásaim a humanista betűtípusra („litterae") korlátozódnak.

[6] Így BERKOVITS idézett művében általában a dekoráció (díszítés) alapján VESPASIANO bottegájában készülteknek tekintik a budapesti Egyetemi Könyvtár „Cod. Lat. 2., 3., 6., 7., 8., 10." kódexeit. (Vö. 119—121. l.)

[7] ULLMAN, B. L.: *The origin and development of humanistic script*. Roma, 1960. 131—133. l.

[8] A budapesti Egyetemi Könyvtár „Cod. Lat. 1": C. 1^{v} „Vespasianus librarius florentinus fecit fieri Florentiae"; a bécsi Nemzeti Könyvtár „Cod. Lat. 139", a hátsó tábla belső részén: „Vespasianus florentinus vendidit."

[9] A bécsi („Cod. Lat. 22." és „Cod. Lat. 10489") és a newyorki Public Library (Collection Spencer) LIVIUS-kódexei. Gio. Francesco MARZI da S. Gemignano régi betűtípussal író scriptorra ld. DE MARINIS, T.: *La Biblioteca napoletana dei re d'Aragona*. Milano, 1947—1952. I. 105. l. n. 9. II. 167. l. és IV. 249. t. MARZI 1440-ben született; két kódexben „librarius"-ként írja alá magát. A MARZI-ak családfáját a Dei iratok között lehet megtalálni a firenzei Állami Levéltárban, XXXI, 37.

jelentékeny másolóval: Gherardo di Giovanni del CIRIAGIOval és Pietro CENNINIvel találkozunk. CIRIAGIO, vagyis a firenzei második régi betűtípussal író „scriptores" nemzedék egyik legjelentősebbikének neve hagyományosan össze van kapcsolva a göttingeni Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek „Cod. philol. 36." kötetével, amely ARISZTOTELÉSZ *Liber physicorum*-át tartalmazza Johannes ARGYROPYLUS latin fordításában.[10]

Ennek a felfogásnak (amelyet, ha fenntartással is, elfogadott CSAPODINÉ) az előzményeire való egyetlen utalás elég ahhoz, hogy kimutassuk: jellegzetes szakmai félreértéssel állunk szemben. A valóságban ezt a kéziratot azok, akiknek módjukban állt megvizsgálni, sosem tulajdonították Gherardo di Giovanni del CIRIAGIO kezemunkájának. Chr. G. HEYNE, aki filológus és a kéziratok jó ismerője, e kódexszel kapcsolatban 1782-ben írt szakavatott levelében a firenzei másoló írására utalt sokkal inkább azért, hogy általánosságban megjelölje a betűtípust, amely humanista jellegű, mintsem, hogy neki tulajdonította volna a kódex írását. Körülbelül egy évszázaddal később, 1884-ben, O. von GEBHARDT, akinek a göttingeni kódex szakavatott, részletes leírását köszönhetjük, annak érdekében, hogy HEYNE egyik kitételével kapcsolatban[11] a téves értelmezésnek még a látszatát is elkerülje, határozottan, kifejezetten tagadta, e levelet értelmezve, hogy a „Cod. philol. 36"-ot CIRIAGIO kezemunkájának lehetne tulajdonítani: „Jener Ciriagi war sicher nicht der Schreiber der Göttinger Aristoteleshandschrift."[12]

Ezen a ponton, von GEBHARDT szavahihetősége alapján, aki pedig értékes szakértő volt, ha szomorú szívvel is, de máris kitörölhetjük a Bibliotheca Corvina másolóinak a jegyzékéből a termékeny CIRIAGIO nevét. A stílus minőségében olyannyira eltérő írások összehasonlításának az eredménye ezúttal nem ad helyet bizonytalanságoknak, az összehasonlítás döntő jellegű: Gherardo di Giovanni del CIRIAGO mesterkéletlen, erőteljes, a POGGIANO által készített[13] mintához hű antikváját semmiképpen sem lehet összetéveszteni a göttingeni Egyetemi Könyvtár „Cod. philol. 36." szabályos, sőt stilizált, de ugyanakkor erő és jelleg nélküli írásaival.

Eltérő a hibatípusa annak a Corvin-kódexnek, amely egy másik német könyvtár állományába tartozik. Battista GUARINI *De ordine docendi ac studendi* című és a jénai Egyetemi Könyvtárban őrzött (Bos. 8°.1) kis művének a végén, c. 34^{v} a következő időmegjelölés található: „E Ferraria XVII. Aprilis 1459". A kódex keletkezésének ezt az időpontját ma habozás nélkül elfogadják, ez az idő egy hónap különbséggel megfelel a mű elkészítésének (1459. március 17) az időpontjával; egy névtelen ferrarai scriptor is helyet kapott ily módon a Corvina Könyvtár másolói között.[14] Nos, ez a beírás, amely a másolat elkészítési idejét jelzi, azonnal gyanúsnak tűnik; az út rövid

[10] Vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* ... 37. l. *Verzeichniss der Handschriften im preussischen Staate.* I. Hannover 1. Göttingen 1. Berlin, 1893. 11—12. **1.**

[11] „Ich habe einen Poggius de varietate fortunae vor mir, der fast eben der Hand zu seyn scheinet: An diesem stehet am Ende Scripti per me Gherardum Johannis Ciriagi civem et notarium florentium de a. 1450, die 17 junii". Chr. G. HEYNE levelét O. Von GEBHARDT tette közzé (l. köv. jegyzetet).

[12] GEBHARDT, O. von: *Ein Codex Corvinianus in der Universitätsbibliothek zu Göttingen.* Cbl. Bibl. Wes. I. 1884. 133—151. l., kül. 149—150. l. jegyzetben.

[13] CIRIAGIO régi betűtípusára ld. ULLMAN: *Id. m.* 111—118., 128—130., 132—134. l. és 60—63. ábr. CIRIAGIO írására vonatk. értékelésre ld. CENCETTI, G.: *Lineamenti di storia della scrittura latina.* Bologna, 1956. 273—275. l.

[14] Vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* ... 35. l.

a kételytől a bizonyosságig annak a megállapításában, hogy itt egészen más dologról van szó, még akkor is, ha a kéziratot nem áll módunkban megvizsgálni. Erika TRÖGER cikkében[15] olvashatjuk a kódex leírását. Ebből könnyen megállapíthatjuk, hogy a másolat átírásának a feltételezett ideje a valóságban GUARINO Veronese fiához írt levelének „datum"-a; ez a levél ennek a kódexszövegnek a végén, ahhoz kapcsolódva maradt ránk. Egybevetve mindezt GUARINO levelezésével,[16] megerősíthetjük ezt a következtetést, am lyre alig volt szükség. A jénai kódexen kívül ugyanez a „datum", amely egyébként GUARINO Veronesének megszokott kifejezési formája, feltűnik a berlini „Lat. 4° 566" jelzetűben is. Battista GUARINI értekezésének a jénai Egyetemi Könyvtárban levő másolata ferrarai eredetű lehet; de ezt, ha lehetséges, más ismertető elemek alapján kell majd megállapítani, elsősorban az írás és a díszítés vizsgálatával. A kódex vizsgálata a keltezés miatt is nyilvánvalóan szükséges: 1459. április 17-e csak az a határidő, amelyet követően végezték el a másolást.

A Corvin-kódexek írástanulmányozása legjelentősebb eredményeként könyvelhetjük el azoknak a kéziratoknak a jegyzékét, amelyeket filológiai pontossága miatt rendkívüli képességű másolónak, szövegek kiadójának, Pietro CENNINInek[17] köszönhetünk. Ahhoz az 1467-ből való három kódexhez, amelyeket CENNINI szignált (az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 160" jelzetű CURTIUS Rufusa, a krakkói FRONTINUS, amely a Czartoryski Könyvtár 1514. kódexe, Blondus FLAVIUS *Roma instaurata* c. munkája a győri Püspöki Papnevelde Könyvtárában, „ms. I. 1."), CSAPODINÉ az írások kifogástalan összehasonlításával három másik kódexet sorolhatott: a bécsi Nemzeti Könyvtár birtokában levő DECEMBRIUS fordítású APPIANUSt („Cod. Lat. 133"), Asconius PEDIANUSnak az Országos Széchényi Könyvtárban levő *Enarrationes in Ciceronis orationes* c. művét („Clmae 427") és a budapesti Egyetemi Könyvtár SUETONIUSát („Cod. Lat. 13").[18] Az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 415" (S. BASILIUS : *De divinitate filii et spiritus sancti, de spiritu sancto* Georgius TRAPEZUNTIUS fordításában) kézirata esetében, amely a letagadhatatlan régi kancelláriai írás sajátosságai és díszítése miatt már jóideje a humanista-másoló nevéhez van fűzve, CSAPODINÉ bizonytalannak mutatkozik, és véleményünk szerint nem helytelenül, hogy vajon felvegye-e vagy sem a CENNINI által másoltak közé. — MÁTYÁS király „scriptor"-ainak katalógusában ezzel szemben szerepel Pietro CENNINI munkájaként egészen váratlan módon ugyanennek a könyvtárnak a „Clmae 426" jelzetű kódexe, S. BASILIUS egy másik művének, a *Homiliae*-nek a másolata, EUSTACHIUS Diaconus latin fordításában.[19] Ez utóbbi tulajdonításáért engedtessék meg, hogy eltérő nézetünket kifejthessük. A két „litterae" egybevetése feleslegessé teszi a hosszú magyarázatot. Az Országos Széchényi Könyvtár általunk említett „Clmae 160" jelzetű CURTIUS Rufusa, amely szignált és datált, kitűnően képviseli CENNINI írását:[20] az ún. humanista kurziv könyv-

[15] TRÖGER, E.: *Handschriften aus der Bibliotheca Corvina in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik.* Zbl. Bibl. Wes. 78. 1964. 156—158. l.

[16] *Epistolario di Guarino Veronese*, raccolto, ordinato, illustrato da R. SABBADINI. II. Venezia, 1916. nr. 911. 655—656. l.

[17] Vö. elsősorban ULLMAN: *Id. m.* 70., 123—126., 132. l.

[18] CSAPODI—GÁRDONYI: . . . *Petrus Cenninius.*

[19] CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 46. l.

[20] A facsimilét ld. CSAPODINÉ: *Id. m.* 11. t.

írást, amelyet Niccolo NICCOLI alakított ki a század elején, a firenzei bastard humanista jellegű („all'antica", ahogy abban az időben mondották) átdolgozásával. A „Clmae 426"[21] írásának közös vonásai vannak Pietro CENNINI betűtípusával csupán a kort illetően, ha akarjuk, de részben és más módon a ductus kurzív jellegében. Nyilvánvalóan egy késő gótikus írástípusról van szó, ráadásul olyan írás formájában, amelyet nem-olasz jellegűnek lehetne elnevezni. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a kódex díszítését HOFFMANN Edith egy budai miniátornak tulajdonította,[22] MÁTYÁS király első ún. címerfestőjének, és hogy HERMANN 1932-ben a kódexet magyar másoló művének tartotta.[23] A Magyarországon készített kódexekkel kapcsolatos kérdésekre a későbbiek során még visszatérünk.

MÁTYÁS király uralkodásának utolsó évtizede, ennek különösen néhány utolsó éve, annak az időszaknak felel meg, amiben sokkal gyakrabban szignálják és datálják a Corvin-kódexeket. Néhány éve Firenzében az írásban és a díszítésben lényeges változások következtek be; a miniátorok és másolók régi nemzedéke ugyan még működik, de megerősödik és helyet biztosít magának egy másik, modern nemzedék: a mértéktartó miniatúratípust, amelyet a fehér indafonatos díszítés képvisel, Gherardo és di Monte del FORA, valamint Attavante degli ATTAVANTI fényűző díszítései követik. Változások következtek be az antikva betűtípusban is, amely egyre inkább gondosan legömbölyített és elfinomított mértani alakzatokat ölt, harmonikusan megegyezve a könyvben alkalmazott epigrafikus fejezetkezdő, kapitális betűkkel. Ebben az időben találkozunk a Corvin-kódexek másolói között az 1400-as évek végén működő legnevezetesebb kalligráfusok nevével (ettől a korszaktól kezdve a fogalom meghatározása törvényessé válik). Ilyen kalligrafus Antonio SINIBALDI, aki a tiszta firenzei szabályok szerint kialakított antikva betűtípus utolsó képviselője,[24] továbbá Alessandro da VERRAZZANO, aki SINIBALDIval rokon,[25] a ferrarai Sigismondo de SIGISMONDI, aki Firenzében működött.

[21] BERKOVITS: *Id. m.* 29. ábra.

[22] HOFFMANN Edit: *Mátyás király budai műhelyének címerfestője.* Magy. Könyvszle, 1923. 171—175. l. BERKOVITS: *Id. m.* 84. l.

[23] HERMANN, H. J.: *Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 3. Mittelitalien: Toskana, Umbrien, Rom.* (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. Bd. VIII., Teil VI. (3.) 41. l., a „Clmae 426", azelőtt bécsi „Cod. Lat. 1076" („Vermutlich in Ofen um 1470 für den König Matthias Corvinus (1458—1490), wohl von einem ungarischen Schreiber geschrieben und von einem florentinischen Miniator illuminiert.") — Újra elolvasva CSAPODINÉ mindkét tanulmányát figyeltem fel arra, hogy a „Clmae 426" jelzetű kódex esetében minden valószínűség szerint nem lehet szó arról, hogy a kódexet új scriptornak kellene tulajdonítani, hanem csupán a szignatúrák egyszerű cseréjének esete foroghat fenn: valamilyen elnézés következtében a „Clmae 426" foglalta el illetéktelenül a „Clmae 415" helyét. Hogyan lehetne máskülönben megmagyarázni a kódex körül jelentkező csendet, a magyar kutató ugyanis e kódexet korábban (ld. a *Les scripteurs . . .* című tanulmányt) már CENNINInek tulajdonította.

[24] Antonio SINIBALDIra nézve ld. CSAPODINÉ utalásain kívül (*id. m.* 29—30. l.) ULLMAN: *Id. m.* 118—123., 126—128. l. és 64—68. ábrák; CENCETTI: *Id. m.* 273—274. l.; DE MARINIS: *Id. m.* I—II. passim. V., 2. ábra; SINIBALDI aláírása a neki tulajdonított három Corvin-kódex egyikén (Laur. Plut. 12. 10. S. AGOSTINO: *Questiones super genesim.* c. 300r).

[25] Alessandro da VERRAZANOra vonatkozóan (megjegyz. 1482—1506) ld. DE MARINIS: *Id. m.* I. 87—88. l. és II. 184., 323. l. Minden jel szerint azonos Alessandro di Bartolomeo di Lodovico di Ciece da VERRAZZANOval, aki 1453-ban született, és aki 1480-ban kijelentette, hogy „Al bancho con Francesco Girolami" áll, „con salario di fiorini 24 l'anno"; felesége Mária, a költő Giovanni NESI testvére. VERRAZANOnak

A XV. század végének stilizált betűformájával, amelynek talán SIGISMONDO a legtudatosabb művésze, és amelyet egy következő nemzedék írástechnikusai „antiqua tonda"-nak neveznek el, kisebb jelentőségű, Firenzében működő scriptorok műveiben is találkozunk. Így a modenai Este Könyvtár két Corvin-kódexében, amelyeknek másolója magára vonatkoztatja egyenruhaként TERENTIUS szentenciáját: „Omnium rerum vicissitudo est";[26] de találkozunk a Cante da Bonagio de CANTINIS által szignált kódexekben,[27] NICOLAUS presbyter FAVENTINUSnál, Franciscus COLLENSIS presbyternél (akit helytelenül az egy nemzedékkel korábban élt FRANCISCUS Florentinus presbyterrel tévesztenek össze),[28] a magát M. L. P. betűkkel szignáló másolónál, Martinus ANTONIUS presbyternél,[29] Ser Carolus Hilarii de FATARIIsnál, a magát MT monogrammal aláíró másolónál. Ez utolsónak említett másolóval kapcsolatban, akinek nevét egyszer talán meg lehet fejteni, megjegyezzük, hogy a Corvina irodalmában N sziglával vagy MJ monogrammal van megjelölve:[30] nem gondolom azonban, hogy bizonytalanságok merülhetnének fel a monogram olvasása körül.

Az ún. humanista kurzív könyvírás is, amely a tudósok írásformája volt, most finom változásokon megy át a „ductus" vonatkozásában, úi. kevésbé kötötté vált azzal a mintával szemben, amely NICCOLIig vezethető vissza, és amelyet felismerünk Pietro CENNINI kódexeiben. A Corvin-kódexek egy jelentős csoportjában megtaláljuk, e kódexek Marsilius FICINUS köréből származnak, és részben a filozófus műveit tartalmazzák.[31] E kéziratokkal kapcsolatban, amelyeket a wolfenbütteli Herzog-August-Bibliothek-ben őriznek, két érdekes probléma merül fel: hogy vajon a másolás munkája kinek tulajdonítható.

---

ismerjük néhány vulgáris fordítását. Vö. COSENZA, M. E.: *Biographical and bibliographica dictionary of the Italian humanists.* Boston, 1962. IV. 3606.; DE MARINIS: *Id. m.* I. 1. feltételezi, hogy azonos VERRAZZANOval az a másoló, aki egyes kódexekbe „Omnium rerum vicissitudo est" szentenciát beírja. Megjegyezzük, hogy e névnek „Verrakanus" formája nem létezik, és MONTFAUCON egy olvasási hibájából ered. Ld. az Alessandro VERRAZZANO által aláírt Corvináról készített fényképet (3. ábra). (Marcianabeli cod. Lat. App. XIV. 35. CAPELLA, M.: *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, c. 207r.)

[26] két ESTE könyvtárbeli Corvinán (Cod. Lat. 391, Miscellanea patristica; Cod. Lat. 425, Ammiano Marcellino) a dátumban megtaláljuk a terentiusi szentenciát az ESTE könyvtárbeli „Cod. Lat. 429" *(Vite di Plutarco)* kódexben. A másoló kilétére vonatkozó feltételezést illetően ld. az Alessandro da VERRAZZANOra vonatkozó jegyzetet.

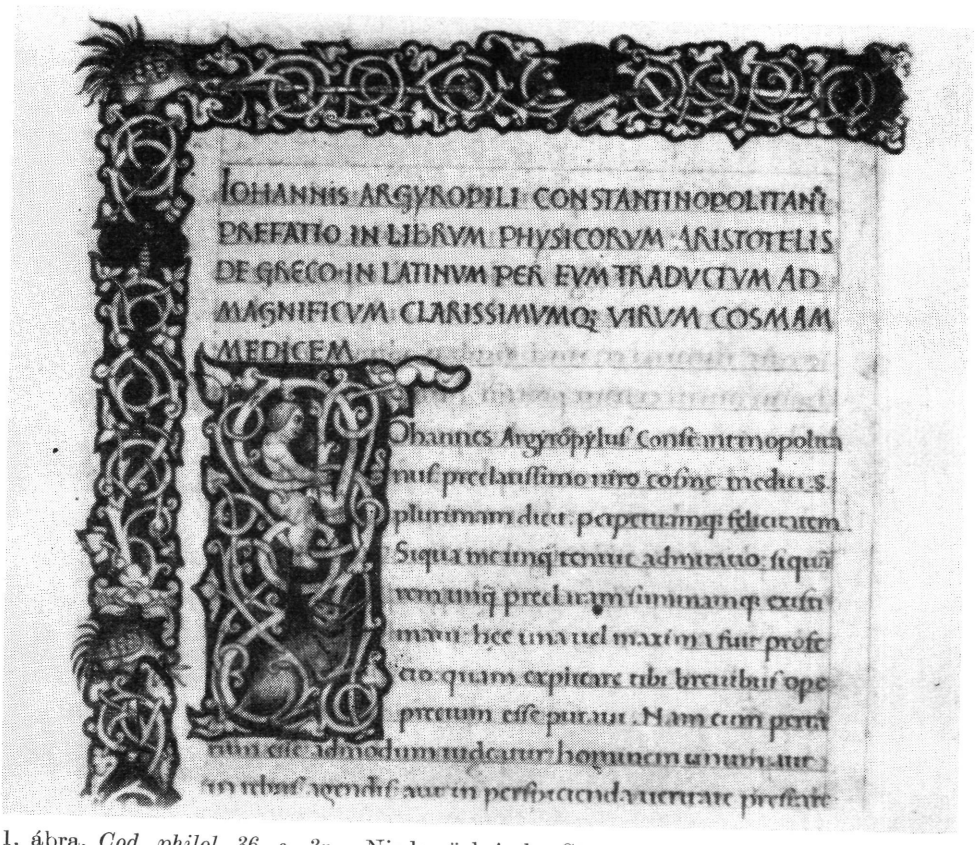
[27] Cante di Bonagio de CANTINISre ld. DE MARINIS: *Id. m.* II. 10. l. és III. 8—9. t.

[28] Franciscus COLLENSIS, vagyis da COLLE VAL D'ELSA, aki 1485 és 1490 közt átírta Leon Battista ALBERTI *De re edicatoria* c. művét („Cod. Lat. C. o. 330" Olmütz, Káptalani Könyvtár „Presbyter Franciscus Collensis scripsit Florentiae), nem téveszthető össze nyilvánvalóan azzal a FRANCISCUS-szal, aki firenzeinek vallja magát, S. DIONISUS Aeropagita *De coelesti hierarchia*, a besançoni Bibliothèque Publique 166. sz. kódexében („C. 1440; Absolvi presbyter ego indignus Francischus Florentie civitate oriundus, pridie Kalendas octobris MCCCCLVII"); vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 35. l. A két kódex írásának egybevetése (egyiknek sem ismerem a reprodukcióját) ezt a helyesbítést csak megerősítheti.

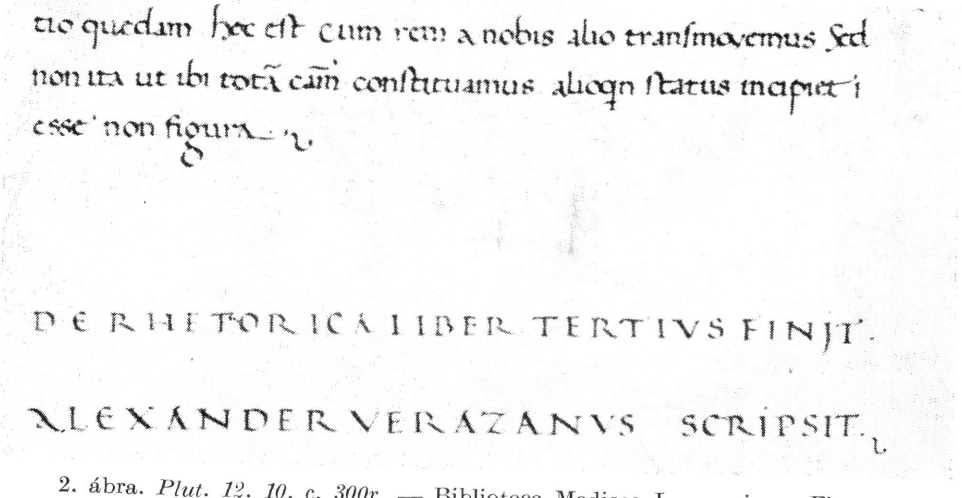
[29] A firenzei Martino ANTONIora ld. DE MARINIS: *Id. m.* I. 70. l. II. 82. l. és III. 114. t.

[30] A *Biblioteca Corvinában* (olasz kiad.) a szigla *N* betűvé alakul át, 72. l. nr. 54; *MJ* viszont a forma, amelyet ugyancsak tévesen alkalmaz CSAPODINÉ: *Les scripteurs* . . . 42—43. l.

[31] Vö. KRISTELLER, P. O.: *Supplementum Ficinianum.* I. Firenze, 1937. LI—LII. l.

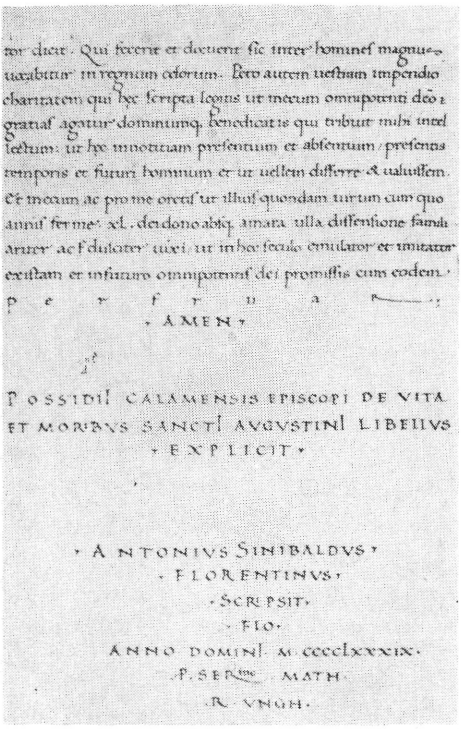

IOHANNIS ARGYROPILI CONSTANTINOPOLITANI
PREFATIO IN LIBRVM PHYSICORVM ARISTOTELIS
DE GRECO IN LATINVM PER EVM TRADVCTVM AD
MAGNIFICVM CLARISSIMVMQ; VIRVM COSMAM
MEDICEM

1. ábra. *Cod. philol. 36. c. 3r.* —Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen

DE RHETORICA LIBER TERTIVS FINIT.

ALEXANDER VERAZANVS SCRIPSIT.

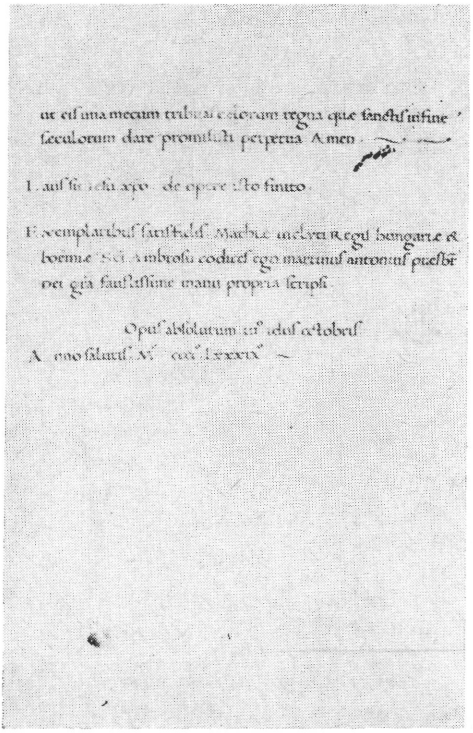
2. ábra. *Plut. 12. 10. c. 300r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

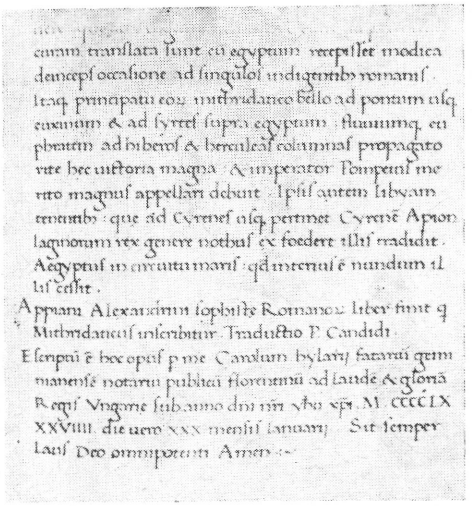
POSSIDII CALAMENSIS EPISCOPI DE VITA ET MORIBVS SANCTI AVGVSTINI LIBELLVS
EXPLICIT

ANTONIVS SINIBALDVS
FLORENTINVS
SCRIPSIT
FLO
ANNO DOMINI M CCCCLXXXXIX
P. SEP^tembris MATH
R VNGH

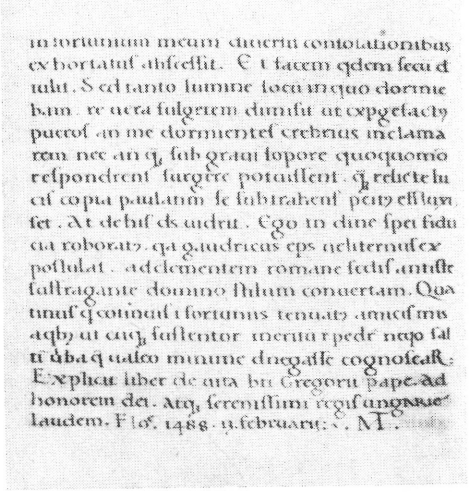
3. ábra. *Lat. App. XIV. 35. c. 207r.* — Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia

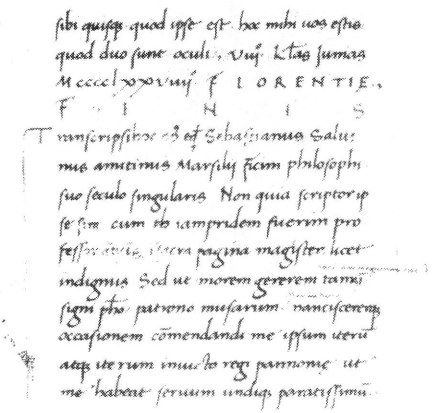
4. ábra. *Plut. 14. 22. c. 224v.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

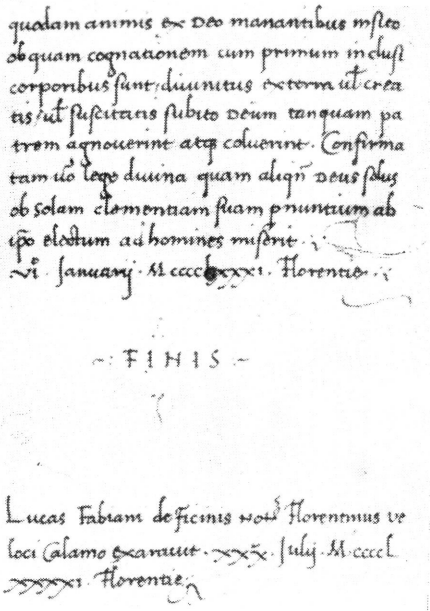
5. ábra. *Plut. 68. 19, c. 151r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

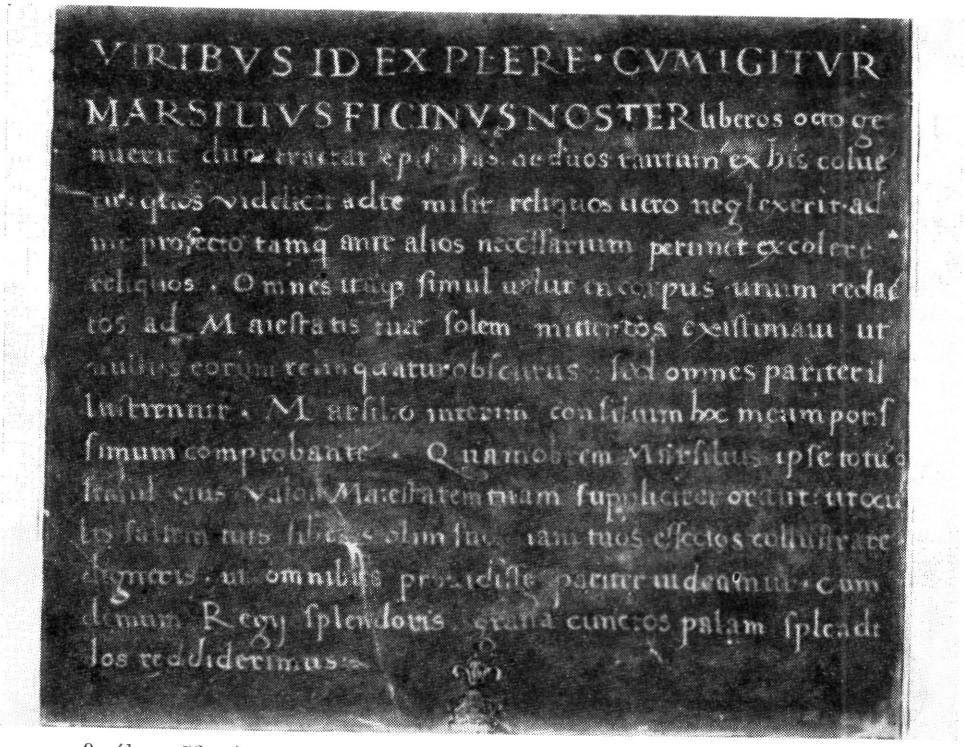
6. ábra. *Cod. Lat. 449, c. 293v.* — Biblioteca Estense, Modena

7. ábra. *12. Aug. 4°, c. 148r.* — Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel

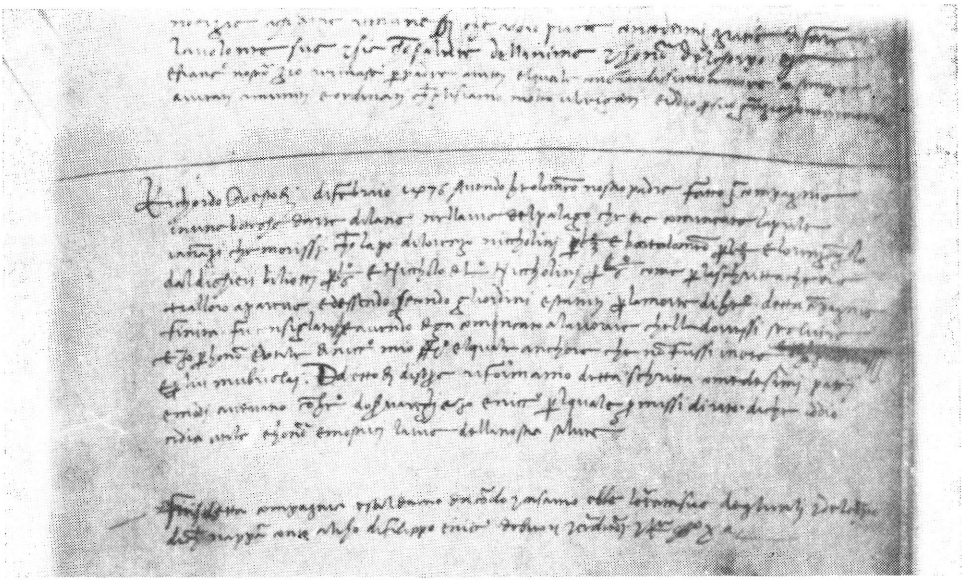
8. ábra. *Strozzi-gyűjtemény: 97, c. 205r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

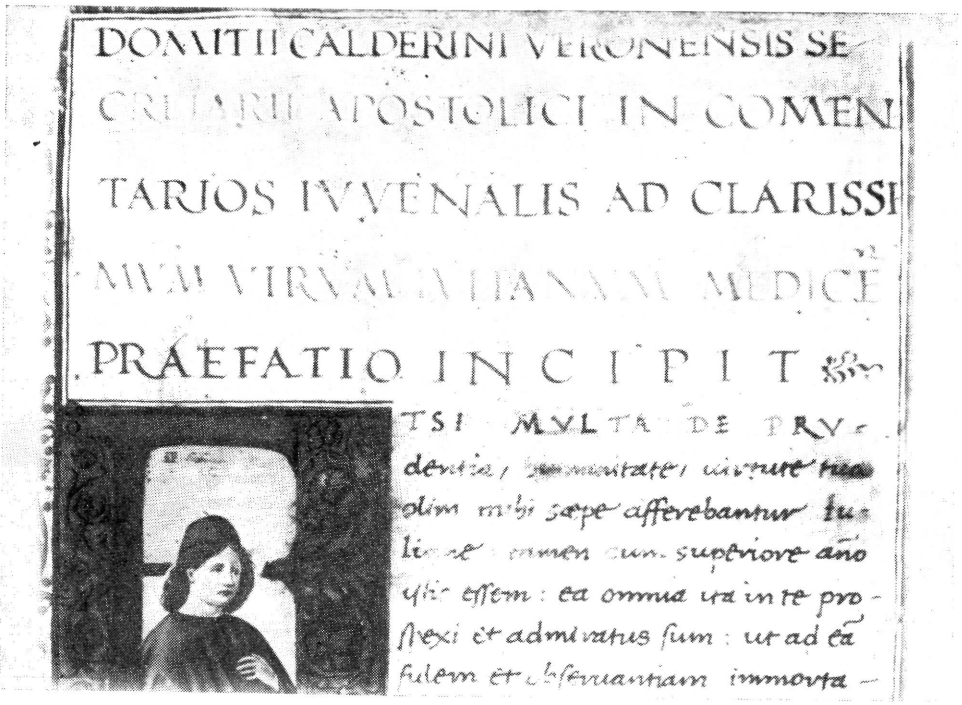
9. ábra. *73. Aug. fol., c. 1v.* — Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel

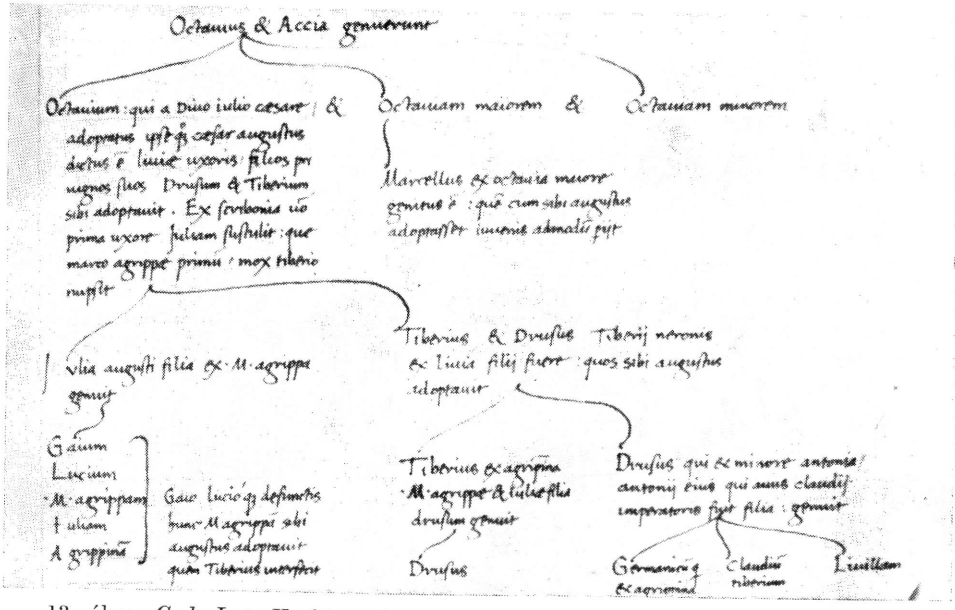
10. ábra. *73. Aug. fol., c. 2r.* — Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel

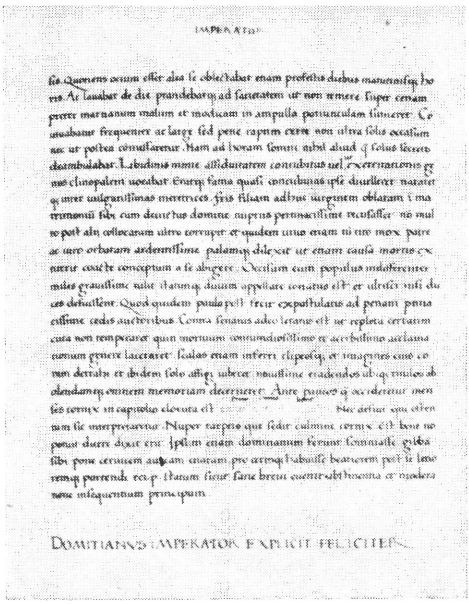
11. ábra. *Panciatichi-gyűjtemény: 134, c. 9r.* — Biblioteca Nazionale Centrale, Firenze

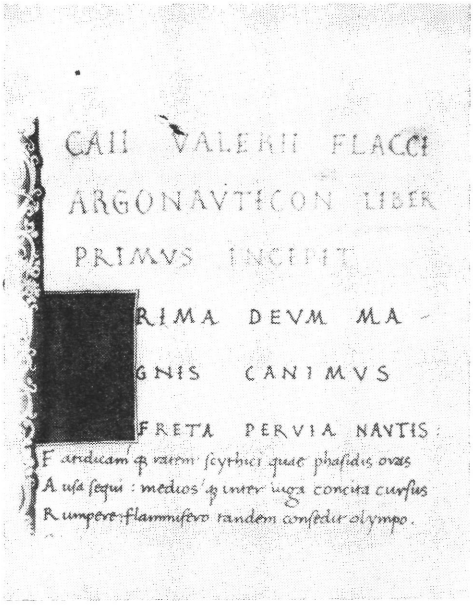
12. ábra. *Acquisti e doni 233, c. 1r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

13. ábra. *Cod. Lat. X. 31, c. 97r.* — Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia

14. ábra. *Cod. Lat. X. 31, c. 93r.* — Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia

15. ábra. *Plut. 39. 36, c. 1r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

A két wolfenbütteli kézirat közül csak az egyikben, a „12. Aug. 4°" jelzetűben, amely FICINUS epistoláinak III. és IV. könyvét tartalmazza[32], tűnik fel a másoló szignatúrája: a kódex Sebastiano SALVINI, a művészetek tanárának és a teológia mesterének műve, aki másoló lett, mert a szignálás szerint kedvébe akart járni Francesco GIUGNInak és Marsilius FICINUSnak, és hogy MÁTYÁS királynál beajánltassa magát.[33] Megjegyezzük, hogy GIUGNI („Francisco Junio magnanimo civi") és FICINUS („Marsilio Ficino") neve csak kötelességszerűen van betoldva. Ám ezeket a szavakat is, kétségen kívül a másoló sajátkezűleg írta le. KRISTELLERnek Sebastiano SALVINIről szóló tanulmánya óta SALVINI bemutatására nincs szükség;[34] megjegyezhetjük mindamellett, hogy a filozófus számára, akinek rokona és meghitt bizalmasa volt, kódexet másolt („amicitia ad transcribendum ductus"). KRISTELLER a *Supplementum Ficinianum*ban Marsilius FICINUS többi másolójával együtt

[32] HEINEMANN, O. von: *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel.* II. Abtheilung. Die Augusteischen Handschriften. IV. Wolfenbüttel, 1900. Nr. 3011. 161. l.

[33] C. 148r: „Transcripsi hoc opus equidem Sebastianus Salvinus amitinus Marsilii Ficini philosophi suo seculo singularis, non quia idem scriptor sim, cum iampridem fuerim professor artium et in sacra pagina magister licet indignus, sed ut morem gererem (fentebb: Francisco Junio magnanimo civi) tamquam insigni philosopho patrono musarum (fentebb: Marsilio Ficino) nanciscererque occasionem commendandi me ipsum iterum atque iterum invicto régi Pannonie ut me habeat servum undique paratissimum."

[34] KRISTELLER, P. O.: *Sebastiano Salvini, a Florentine humanist and theologian, and a member of Marsilio Ficino's Platonic Academy.* Didascaliae, Studies in honor of A. M. Albareda. New York, 1961. 205—243. l.

tartja nyilván: RUTILIUSszal, akit csak kódexátírásai révén ismernek és Ser Luca Fabiani de FICINISszel.[35]

Két másik wolfenbütteli kódex, úgy tűnik, ugyanannak a másolónak a műve, aki azt a régi kancelláriai írást alkalmazza, amely Sebastiano SALVINI betűtípusával rokon, de amely mégis eltér attól néhány sajátos részletében. E két kódex közül egyik a ,,2. Aug. 4°'', amely SINESIUS *De somniis* c. műve mellett FICINUS epistoláinak III. és IV. kötetét tartalmazza Filippo VALORInak MÁTYÁS királyhoz intézett bevezetésével. A másik kódex a ,,10. Aug. 4°'', amely PRISCIANUS Lidus szövegmagyarázatát tartalmazza TEOPHRASTUS *De intellectu et de phantasia* c. értekezéséhez FICINUS érveivel és Filippo VALORIhoz intézett bevezetésével.[36]

Van-e lehetőség arra, hogy megnevezzük e két wolfenbütteli kódex másolóját?

HOFFMANN Edith, akinek olyan sokat köszönhet a Corvin-kódexek díszítésével kapcsolatos kutatás, azt javasolta a betűtípus egybevetése alapján, hogy a két kódex másolóját FICINUS másik scriptorában, vagyis Ser Luca FABIANI személyében jelöljék meg, akiről korábban megemlékeztünk.[37] A kódex hovatartozását további kutatások és megfontolások nélkül elfogadták, mígnem CSAPODINÉ rámutatott arra, hogy a ,,2. Aug. 4°'' kódex (amely mint láttuk, SINESIUSszal együtt FICINUS epistoláinak III. és IV. kötetét is tartalmazza) másolója nem lehet FABIANUS, e megállapítás akadályára maga a filozófus mutat rá:[38] FICINUS valóban 1482. május 9-én Francesco BANDINIhez intézett levelében bejelentette, hogy epistoláinak két kötetét CORVIN MÁTYÁSnak ajánlotta fel és hozzátette, hogy Francesco GIUGNI kódexének átírásával foglalatoskodik.[39] CSAPODINÉ szerint e másolat felismerhető lenne a ,,2. Aug. 4°'' kódex jegyzete alapján. Ennek következtében mind ez a kódex, mind pedig a ,,10. Aug. 4°'', amely ugyanannak a kéznek az alkotása, inkább Francesco GIUGNInak tulajdonítható, mintsem Luca FABIANInak. CSAPODINÉ valójában függőben hagyja a döntést.

A kérdés megoldása — tehát, hogy Francesco GIUGNI vagy Luca FABIANI-e a kódex készítője — sokkal könnyebb, mint ahogy azt feltételezni lehetne. A megoldás kulcsa a CORVIN MÁTYÁShoz intézett levélben van, amelyet Filippo VALORI a ,,2. Aug. 4°'' kódex szövege elé helyezett:[40] ebből a levélből tudomást szerezhetünk arról, hogy a kódex, amelynek kivitelezését VALORI

[35] KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum*. CLXVIII. l.

[36] HEINEMANN: *Id. m.* IV. 113—114. l. nr. 2924 (2. August 4°), uo. tábla (c. 2^{r}) 149—150. l. nr. 2994 (10 Aug. 4°) és tábl. uo. (c. 1^{v} és 2^{r}).

[37] HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 103. l. Vö. FRAKNÓI G.—FÓGEL G.—GULYÁS P.—HOFFMANN E.: *Bibliotheca Corvina* . . . Magyarból ford. ZAMBRA L. Bp. 1927. (olasz kiad.) 82. l.

[38] CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 35—36. és 42. l.

[39] Dedicavi Matthiae invicto Pannoniae regi geminos nostrarum libros epistolarum, qui nunc Francisci Junii opera exscribuntur, IX Maii, 1482. *Opera*, 856. l. (id. KRISTELLER: *Sebastiano Salvini* 243. l.)

[40] C. 1^{v}: „Philippus Valor civis Florentinus Mathiae serenissimo Pannoniae regi plurimum se commendat. Cum apud Marsilium Ficinum nostrum Platonicum legerem prohemium eius in tertium quartumque epistolarum suarum libros iamdiu tuae maiestati dicatos atque ille diceret se audisse volumen hoc ante triennium ad te missum obiter a latronibus interceptum, dedi operam ut libri rursum exscriberentur, sperans rem gratam et nostro Ficino et maiestati regiae me facturum. Praeterea cum legerem apud eundem, quo familiariter utor, Synesii Platonici librum de vaticinio somniorum ab eo nuper e graeca in latinam linguam translatum et adhuc certo carentem capite, Marsili inquam caput Regium in primis librum hunc admodum honestaret atque ex pusillo

vette gondjaiba, nem az a másolat, amelyre FICINUS céloz BANDINIhez írt levelében, hanem egy új kézirat. Az uralkodóhoz „ante triennium" küldött kötetről azt tartották, hogy a Magyarországba vivő hosszú utazás során rablók kezébe került („latronibus interceptum"). Filippo VALORI az új kéziratban egyesítette SINESIUS művét FICINUS epistoláinak két kötetével. S ez még nem minden. A két wolfenbütteli kódex gyors vizsgálata lehetővé teszi annak megállapítását, hogy FICINUS epistolái III. és IV. kötetének másolata nem ment veszendőbe, mint ahogy hitték. Ezt a kódexet ui. a Herzog-August-Bibliothekben őrzik ugyanazon a polcon, ahol a második másolatot. KRISTELLERrel egyetértve[41] határozottan elfogadhatjuk, hogy a „Cod. 12. Aug. 4°" gondozója, kiadója Francesco GIUGNI (FICINUS BANDINIhez intézett levelében GIUGNInak a másolat elkészítésével kapcsolatban nyilvánvalóan erre a szerepére célzott), a másoló pedig Sebastiano SALVINI.[42] Megkísérelhetjük tehát, hogy a kódex datálását közelebbről határozzuk meg: a BANDINIhez írt levélből tudjuk, hogy a „12. Aug. 4°" kódexet 1482-ben másolták; a „2. Aug. 4°" kódexet mintegy három évvel később írták, keletkezése az 1484—1485. években határozható meg. Erre a datálásra vonatkozóan egyébként megerősítést kaphatunk magában a kódexben: c. 30-on a III. könyv címéhez kapcsolódik a keltezés „Calendis octobribus 1484", s ez minden kétely nélkül az átírási munkára vonatkozik. Ettől a dátumtól számítva nem sokkal későbbi időben, úgy tűnik számomra, meghatározható a „10. Aug. 4°" keletkezése is, amely ugyanannak a kéznek a műve.

Azt hiszem végül, hogy e két kódex esetében hovatartozásukat illetően visszakanyarodhatunk Luca FABIANI személyéhez, akit HOFFMANN javasolt. Összehasonlításul a Laur. Strozzi gyűjteménye 97. kódexének az írástípusát használhatjuk fel, amelyet 1491-ben FABIANI szignált, és amely vegyes neoplatonista közleményeket tartalmaz.[43] Ha egy kódex hovatartozásának megállapítására csak az írástípus egybevetése szolgál alapul, valamint a XV. sz. utolsó éveinek régi kancelláriai írásmód-sajátossága — minden közös kultúra külső képe, mely intenzív kapcsolatok útján keletkezett utánzások, a gyors elterjedés révén — valóban nem vezethet el a teljes bizonyossághoz. Az azonosítás számomra mégis módfelett valószerű, hogy úgy mondjam, meggyőző.

Az előzőktől eltérően, a Herzog-August-Bibliothek e csoportjának utolsó kódexe, a „73. Aug. fol.", amely Marsilius FICINUS epistoláinak a VIII. kötetét tartalmazza[44] nincs átírva humanista kurzív írásra, hanem antikva betűtípusú. Nincs tehát összehasonlítási lehetőségünk Sebastiano SALVINI és Luca FABIANI eredeti írásával; a kérdés megoldásához a ficinusi körből

---

redderet grandiorem. Tum ille, oportune inquit admonuisti. Nam mihi quoque id in mentem venerat. Regium itaque libro huic caput esto. Accipe precor libenti animo, serenissime Rex, et lege feliciter, quae ex Platonica officina Marsilii mittimus. Certo quoque scito Valoriam familiam esse maiestati tuae prae ceteris deditissimam nihilque ardentius exoptare quam regis parere mandatis". A levél KRISTELLER, P. O.: *Supplementum Ficinianum*. I. 66. l. A facsimile a *Bibliotheca Corvinában* 149. t.).

[41] KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum*. LII. 1; Uő: *Sebastiano Salvini*. 243. l.

[42] Most figyelek fel arra, hogy egy következő levélben FICINUS arról tesz említést, hogy az 1482. évi másolat írója SALVINI: „Exscripsit autem haec amitinus frater meus fere alter ego Sebastianus legitimus theologiae professor, XX Septembris 1482." Ld. *Opera*. 857—858. l. (ld. KRISTELLER: *Sebastiano Salvini*. 243. l.)

[43] Vö. KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum*. XV. 1.

[44] HEINEMANN: *Id. m.* III. 378—379. l. nr. 2706.

eredő betűtípusoknak a mostaninál jóval nagyobb ismeretére volna szükség. A kódex egy részére vonatkozólag mindazonáltal lehet valamit mondani. Filippo VALORInak MÁTYÁShoz írt bevezetése olyan betűtípussal írt, amely ductusában mintha valamilyen különbözőséget mutatna, ha formájában nem is, a szövegben alkalmazott antikvát illetően; olyan írástípusban készült, amely az egyes betűk szerkezetét tekintve szabálytalan jellegű, bizonytalan a betűvetés, amelyet egy dilettáns fáradozásának lehetne mondani. Lehetünk-e olyan merészek, hogy ebben az írástípusban felismerhetjük Filippo VALORI kezét, aki másolóvá képezi magát csak azért, hogy ezzel is megtisztelje MÁTYÁS királyt? Nem ismerem VALORInak egyetlen biztosan tőle származó antikváját sem. Másrészről a „Cod. 73. Aug. fol." betűtípusának VALORI szokványos kurzív írásával való összehasonlítása — mintáját láthatjuk ennek a *Ricordanze della famiglia Valori* című, a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale 134. jelzetű Panciatichi gyűjteményhez tartozó kéziratban[45] — kevés fényt jelenthet a kérdés megvilágítására. Egyelőre a kérdés felvetésére korlátozom a mondanivalómat. Bizonyos minden vonatkozásban, hogy Filippo VALORI írása, ellentétben az általános állítással, nem ismerhető fel abban a MÁTYÁShoz intézett levélben, amely a SINESIUS-kódex („2. Aug. 4°") szövege előtt van. Ez a levél ugyanannak a kéznek az írása, amely a szöveget is írta: vagyis, ha elfogadjuk HOFFMANN Edithnek a kódex származásáról vallott állítását: Ser Luca FABIANIé.

Bartolomeo della FONTE illusztris neve alatt négy Corvin-kódex szerepel: egy laurenzianabeli, egy wolfenbütteli, egy müncheni és egy velencei marcianabeli[46]. Az első, Domizius CALDERINUS JUVENALIS-kommentárja (Laur. Acquisti e doni 233) és a második kódex, mely Bartolomeo della FONTE *Opera exquisitissimáját*[47] tartalmazza, minden bizonnyal ugyanannak a kéznek a műve; felismerhető ez a marcianabeli „Lat. X. 31." néhány jegyzettel ellátott lapján és utószó vázlatain. Ez a kötet vegyes tartalmú, SUETONIUS, PLINIUS, EUTROPIUS stb. írásait foglalja magában. Ezzel szemben nem látom felismerhetőnek ugyanennek a kéznek a művét, mint ahogy FÓGEL állítja, a szöveg írástípusában is. A laurenzianabeli, a wolfenbütteli és a marcianabeli kódex jegyzetei régi kancelláriai írásmódot képviselnek, ez az írásmód rokon azzal, amelyet Marsilius FICINUS másolói használtak.

A müncheni „Cod. Lat. 341", amely Tomasius SENECA[48] *Historia Bononiensisét* tartalmazza, paleográfiai szempontból semmiféle kapcsolatban sincs az előző kéziratokkal: félgótikus átírás, amely nem sokkal a XV. század után keletkezett, s amelyet általánosságban Pó-völgye környékinek lehetne elnevezni. A „Clm 341." jelzetű kódexnek a többi kódexekkel való gyenge kapcsolatát az a 33 vers jelenti, amely a mű tartalmát foglalja össze, e verseket egy papírlapra írták, amelyet a kötés belsejébe ragasztottak; FÓGELhez csatlakozva (aki egyébként nem számol saját megállapításával) e sorok Bartolomeo della FONTE kezeírásai lennének. Annak érdekében, hogy ezen a ponton záró-

[45] *Ministero della Pubblica Istruzione. Indici e cataloghi. VII. I codici Panciatichiani della R. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.* I. 3. Roma, 1893. 210—213. l.

[46] Vö. *Bibliotheca Corvina,* 70., 83., 76., 74. l. Ld. még CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 31—32. l.

[47] HEINEMANN, O. von: *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel.* II. Abtheilung. Die Augusteischen Handschriften. III. Wolfenbüttel, 1898. 242—243. l. nr. 2522 és uo. tábl. (c. 1^r).

[48] A facsimile tanulmányozható a *Bibliotheca Corviná*-ban 133. tábl.

következtetéshez jussunk, ami egyébként a kódex külső történetét és nem az írásmód körüli problémát érinti, a müncheni kódexnek ezt a papírlapját vagy annak fényképmásolatát kellene összehasonlítani ennek a csoportnak a többi kéziratával; erre az összehasonlításra eddig nem nyílt lehetőségem. Ami a többi kódexet illeti, csupán azt jegyezhetjük meg, hogy a régi típusú kancelláriai betű egyesíti a laurenzianabeli, a wolfenbütteli és a marcianabeli kódexek néhány lapját. Ennek összehasonlítása Bartolomeo della FONTE hitelesnek tekinthető könyvtári írásmódjával, amelyet a laurenzianabeli „39.36" jelzetű kézirat képvisel (ezt a kódexet, Valerius FLACCUS *Argonautica* c. művét a humanista barátja, Francesco SASSETTI számára írta[49]), FÓGEL véleményét látszik megerősíteni.

Az a régi megállapítás tehát, amely a Corvin-kódexeknek ezt a csoportját Bartolomeo della FONTE művének tekintette, részben ma is kiállja a próbát. A kérdést azonban újra meg kell vizsgálni, az ismeretek új, szélesebb bázisáról kell elindulni, a kéziratok elemzésével, a betűtípusok összehasonlításával. Bartolomeo della FONTE kiemelkedő személyiség, akit sokféle szempont szerint kell tanulmányozni (G. MARCHESI műve elavult); nem lehet utolsó sorbeli az ő másolói és korrektori működése. Egyelőre, ami Bartolomeo della FONTÉnak a Bibliotheca Corvinában való jelenlétét illeti, nem szabad túlmenni a betűtípus alakjának általános vizsgálatán.

Az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 426" kódexe, amelyet, mint megállapítottuk, helytelenül Pietro CENNINInek tulajdonítanak, ama sok kódexek egyike, amelyet Magyarországon állítottak elő. Az 1470 körüli években vagy nem sokkal azután magyar miniátorok, főleg MÁTYÁS király ismeretlen első ún. címerfestője által díszített kéziratok között elsősorban HERMANN munkája nyomán általánosságban felismerték számos termékét annak a másolóműhelynek, amelyet az uralkodó a könyvtárhoz csatolt. Paleográfiai szempontból természetesen a legérdekesebbek a humanista írásmóddal írt kódexek. A régi betűtípusnak a magyar másolók által való utánzása a Corvin-kódexekkel kapcsolatos paleográfiának talán a legnagyobb feladata. Ha a dátumokra figyelünk (sok kódex esetében 1460 és 1470 közt járunk és egy vagy két kódex esetében ennek az évtizednek az első éveiben), el kell ismernünk, hogy a humanista grafikai reform első, Alpokon túli elterjedésének a tanújeleivel állunk szemben: ugyanúgy, mint a reneszánsz művészete, az olasz humanizmus által kialakított írástípus is igen kedvező talajra talált Magyarországon. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy az új betűtípus utánzása a budai másolóműhelyben ugyanarra az időre esik, ha nem korábbi időpontra, mint a grafikai reform elterjedése a német nyelvű országokban (nem veszem tekintetbe, természetesen az elszigetelt utánzási tényeket, amelyek kivételt alkotnak, mint pl. az antikva megjelenése a melki apátságban, ROSENHEIM Péter apátsága alatt).

A probléma, amely tehát felette összetett, nehéz, s amelyet még nehezebbé tesz az a körülmény, hogy a díszítés ezekben a kéziratokban firenzei és magyar vagy egészen firenzei alakban jelenik meg, a kérdés tehát még messze van, nem mondjuk, hogy részleges vagy ideiglenes megoldásoktól, de egyenesen attól, hogy egyáltalában fel lehessen vetni. Engedtessék meg nekem, hogy ezzel kapcsolatban egy elsőnek elhangzó megjegyzést tegyek, amely csupán három kódexre vonatkozik. A bécsi „Lat. 44." kódex (REGIO-

[49] MARCHESI, C.: *Bartolomeo della Fonte*. Catania, 1900. 139. l.

MONTANUS *Epitome Almagesti Ptolomei*[50] és az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 422" és „430" kódexei (XENOPHON írásai FILELFO és LAPO da Castiglionchio fordításában; ISOCRATES beszédei LAPO fordításában)[51] azonos típusú régi betűkkel írottak, ugyanabban a modorban, ha nem is ugyanazzal a kézzel. Megjegyezhető, az írott lap általános hasonlóságán kívül, néhány betűnek, mint pl. a *g*, *f*, *s*, a *ct* kapcsolásának a sajátos alakja, a kezdőbetűk rajza. A megegyezések, úgy mondhatnánk a kézenfekvőek, nagyobbaknak tűnnek REGIOMONTANUS és XENOPHON között. Mind a három kódexben az írás utánzásnak hat: a másoló az új betűtípust elfogadta, és olyan eredménnyel alkalmazta, amely mindennek mondható, csak középszerűnek nem, elárulja azonban, hogy egy másfajta szokásos „manus"-ról van szó, amely inkább kancelláriai, mint „antiquarius' jellegű. Ami a stílust illeti, a másoló vagy a másolók eredeti kialakulása későgótikusnak volna mondható. Mindez felismerhető a betű testének és szárának a viszonyában, az *f* és az *s* betűk fonalszerű megjelenésében, a kerek *r* betű gyakori használatában, egymásmelletti betűk szembehelyezkedő íveinek gyakori összevonásában, az álló *r* betű alakjában, amelyet egy vonás jelez a vonal felett, a jobboldal felé. Emlékeztetünk arra, hogy mind a három kódexben, mint elismerték, a díszítés egyetlen miniátornak, MÁTYÁS király ún. első címerfestőjének a munkája.

Ezzel rokon modort, de szabályosabb, erőteljesebb vonalakkal, egy jobban átérzett utánzást véltek felismerni más, Magyarországon díszített, régi betűtípusú kódexekben és részben Firenzében is.[52] Ezen a ponton azonban, és talán túlságosan is előrehaladtam egy kevésbé ismert területen, véget érnek az én jegyzeteim, észrevételeim és megjegyzéseim;[53] mindezek végkövetkeztetéseként megengedem magamnak, hogy kifejezésre juttassak egy óhajt, amely sok tudósban közös, azt, hogy egy nem távoli jövőben tegyék közzé az összes Corvin-kódexek írástípusának fényképgyűjteményét; ez a „corpus" páratlan értékű forrás lesz a XV. század második fele humanista írástípusainak a tanulmányozásához, és ugyanakkor a legméltóbb emlékműve lesz magának MÁTYÁS királynak és könyvtárának.

Fordította TOMBOR Tibor

[50] HERMANN, H. J.: *Id. m.* 85. l. és XXIV. t.

[51] Korábbi bécsi „Cod. Lat. 178" és „Cod. Lat. 256"; vö. HERMANN: *Id. m.* 39. és 40. l. A facsimilék tanulmányozhatók: BERKOVITS: *Id. m.* 30. és 28. ábráin.

[52] Elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár következő kódexeire gondolok: „Clmae 412" (korábban bécsi „Cod. Lat. 2363"), „Clmae 417" (korábban bécsi „Cod. Lat. 25"), „Clmae 428" (korábban bécsi „Cod. Lat. 2343"), „Clmae 429" (korábban bécsi „Cod. Lat. 1079") és talán „Clmae 370". Ld. a facsimiléket BERKOVITS: *Id. m.* XXI, XXIV—XXXI, XLIV, XLIII és az utolsót, illetve amely 1462 szeptembere előtti: XLII. t. A korábban bécsi kódexekre (1933-ig) vö. HERMANN: *Id. m.* id. köt. a vonatkozó számoknál.

[53] Rövid utalás két másolóra, akik nem szerepelnek CSAPODINÉ felsorolásában: nem ismerem, fényképmásolatban sem, a „Cod. Lat. V. 3. B/107" Corvinát, amely a salzburgi Studienbibliothek állományába tartozik *(Herodiani historiarum libri VIII.* A. BONFINI fordításában, membr. XV. sz. cc. 128), melyben az alábbi aláírás olvasható (c. 128r): „Ad serenissimum Regem Mathiam Herodiani ab Antonio Bonfine traducti et a Jo. Francisco Comite Augustali et familiare pontificio transcripti ob magnam in Regem Ungariae et Boiemiae devocionem. Finis." Vö. *Bibliotheca Corvina.* 76. l. nr. 90. BONFINIval kapcsolatban: meg kell még oldani hiteles írások alapján azt a kérdést, hogy a *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali* „Clmae 421", korábban „Cod. Lat. 2365" (Bécs) sajátkezűleg írott-e, mint ahogy feltételezné a c. 5v. megjegyzése: „Manus Bonfinis nostri propria avunculi"; az írás humanista kurzív, könnyed jellegű (vö. BERKOVITS: *Id. m.* 127. l. és XXXVII. t.).

CATALOGVS LIBRORVM QVOS IOAN. SAMBVCVS VEL SVOS TYPIS EDIDIT, VEL BIBLIOTHECÆ ALIENA PIGNORA PRODIDIT, VEL PRÆcipuè adhuc diuulganda pro manibus habet.

TAbellæ Dialect: in vſum Hefflmari Vienn: 1547.
Homeri opera correxit, nouis indicibus expedijt. Argent. 1552.
Luciani opera Scholjs, artificij notatione illuſtrauit. Argent. Baſil.
Conciones Xenophontis, pòſt aliorum vertit, artificio diſtinxit Baſil.
Cæſſ: effigies cum Hiſtorijs emendauit, auxitue Argent.
Platonis Axioch: Alcibiad. vertit, interpretatus Lutetiæ. 1564. Vienn:
Petri Ranzani Epitomen rerum Vngaricarum cum ſuo auctario primus produxit. Vienn. 1554.
Vegetij Mulomodic: correxit, purgauit Baſil. Perna.
Carminum ſuorum velut Pammetron edidit, Rhetor. Dial. compendia. Patauij. 1555.
Nili precationes, Hipolyti Thebani de ortu Mariæ vertit libellum. Patauij 1555.
De imitatione Ciceronis Dialogos tres Lutetiæ, pòſt Antuerp. 1564.
Emblemata aucta, & quintùm recuſa. Antuerp: Plant.
Trophæa Claſſica Iani Auſtrij Authore Samb. Antuerp.
Ioannis Stobæi Eclogas Phyſicas protulit. Ibidem.
Iconès Philoſ: & Medicorum cum elogiolis. Plant.
Nonni Dionyſiacon 24. lib. Græcos. Ibidem.
Ariſtæneti Epiſtolas amatorias Græcè. Ibidem.
Gregorij Nazanzeni floſculos ſalutares collegit, ediditq; Ibidem.
Theophyl. in acta Apoſtolorum. Colon:
Baſilicorum ſummam extulit, per Leonclaium Baſil.
Emanuelis Parœneſes ad Filium cum Theoriani, & Damaſceni contra Manicheos diſputationibus per Leoncla: Ibid.
Pædiaſimi γνώμαι & indica quædam per Ioach: Camer: Lypſiæ.
Conſtantini Ducis naturalium libros, è Græco Latinos, per Auberium vulgò legi curauit. Baſil.
Apomazaris de inſomniorum ſignificationibus per Leoncla: VVechel.
Conſuetudines Vngariæ iterum correxit, auxit. Viennæ 1580.
In Hippocratem lectiones antiquas edidit Zuingerus cum Hippocr: Baſil.
Plautum, Lacrtium, Petronium, Lucretium partim emendauit. Antuerp.
Orationes funebres de obitu S. Herberſtain, & Singhmoſeri. Vienn:
Item de obitu G. Bonæ & Dn: à Stubenb. cum Epiſtolis. Patauij.
Item de Natali Chriſti. Auguſtæ. 1549.
Eiuſdem Argumenti Elegiæ ad Dn: Geyderum. Norimbergæ. 1579.
De Angelorum natura, officijs, libellus ad M. Otrer: Vienn: Carmine. 1566.
Iani Pannonij opera iterum emendatiora dimidioq; aucta edidit. Vien: 1568.
M. Glycæ & Manaſſæ Chronica. Baſil.
Sadoleti de conſolatione mortis Epiſtolam. Francfor. VVechel.
Horatij Poëticam, & Somnium Scipionis, Paraphraſibus, & ſcholijs illuſtrauit. Antuerp.
Hæſiodi opera & dies cum Batrachomyomachia Ferrar. 1557.
Plotinum à ſe emaculatum græcè primus edidit per Pernam 1581. Baſil.
Palladium in defract: Hyppocra. per Iun: Craſſum edidit. Ibidem.
Rerum Hiſpanicarum Tom. tertium edendum cum præfatione ſua curauit. 81. Francf. VVech:
Regum Vngar: vitas carminib: comprehendit. Vienn: 1565.
Chorographiæ eiuſdem Vngar: Tranſyl: Styriæ, Fori julij, in Theatr. Ortelij.
Italiam veterem, & Græciam eiuſdem Ortel: adhuc detinet.

QVÆ EDENDA CVRABIT, & quæ modò ſub prælo ſunt. 1582.

EVclidis opera ſuppeditata, cùm alijs eiuſdem Argumenti correctiſsi: per Daſypod: curat Lutet.
Chryſoloræ Epiſtolas græcas ad familiares cùm Beſſarionis, & Planudis. Item S. Patrum ad 600. nondum viſas, magnis ſumptibus à ſe collectas. Vulcanius detinet.
Euclidis opera, cum noua interpretatione ac demonſtrationib. aucta, Antonini, Albertini, cum Pſelli commentarijs in ſex Eucl: Grynæo miſit. Heydelberg:
Hephæſtionis de met[illegible], cùm Scholiaſte Philip. Abucare[illegible]rum emendauit, exemplorũ loca[illegible]uit. Plant: habet.
Ariſtotelem græcum, multis vigilijs expurgatum ſuppletis lacunis à ſe nunc Epiſc: edit. Baſil. 1583.
Dioſcor. innumeris antiquis lectionib. adiutum ſua opera exſudit H. Steph. 1581.
Boëtium græcè de conſol; Gazam περὶ συντάξεως cùm Iohannis Syncelli Syntaxi, Tryphonis opuſculo, Herodianum de Schematib. cõmiſit H. Steph. excudendos.
Leontij ſcholia hiſtorica in nouum Teſtamen: & Nazanzeni libros, Item Harmenopulum de canonibus ſacris, cùm quibusdam nauticis nouellis, & Hermopolytæ Paratitla, Zonaræ, & Philothei [illegible] Polybium multis locis ſaniorem, ac ſuppletum à ſe credidit Leonclaio excudenda. 1579.
In Quintilianum lectiones antiquas modò cogit, & Deo iuuante, breui expediet.
Fragmenta Poëmatum non excuſa Bembi, Sadoleti, Altilij, Pontani cùm ſua arte horatij, remiſit Pernæ. 1579.
Harmenopoli πρόχειρον iuris emendauit, ſcholia temerè cùm textu confuſa ſeparauit, Falcnburgio tradiderat.
Genealogiam Auſtriæ domus nouam, his diebus abſoluet.
Quæſtionum Dielecti: liber pro Iacobo Fuggero. Patauij. 1559.
Tumulorum Heroicorum, & miſcellaneorum librum ſuum, vnà cum Heroicorum Symbolorum, à ſe inuentorum appendice, iam expolit.
Greg: Corinthy, Ioan: Syceliotæ, Glycæi, Dyaræti comment: in Hermog: qui volet, facilè communicabit.
Stephani Alexandrini opus, cum Cleopatr: Democriti, Pelagij, Hoſtiani περὶ χρυσοποιΐας de multis ſecretis volumen propediem vertendum, edendumq; mittet.
Leontij cõmentariolos in Pentateuchon, Pſelli in cantica, Heraclæ Cathenam in Hiob, Polychronij in Prouerb. Salomo: In Oppianum Paraphraſin qui Nicandr. cõmentatus eſt Eutecni de piſcibus, aliquando proferet.
Bibliothecam Phocij, Sophonij de anima comment: cum Pauli Alexandrini Aſtrologicis quoq; communia ducit.
Dialogorum latinè à ſe ſcriptorum etiam ſacros libellos cum ocio interpolabit.
Campani Theoricas, Friderici Delphini, Gerardi Feltrenſis, Anglici, Ioan Archangeli Aſtronomica, cum N. de comitibus libello de motu octauæ Spheræ, Blanchini Geodeſiam cum inuectiuis contra Aſtrolog: tempus aliquando extrudet.
M. Syncelli quæſtiones ſacras cum Simeonis ritibus antiquis Eccleſiæ, græcè habet & ſimilia.
Theophili Eremitę peregrinat: terræ ſanctę libellus extat.
Nonni cuiuſdam in hiſtorica loca Nazanzeni lexicon.

Sed multò plura his in reliquis Bibliotheculæ, quæ hic ſtudiò præterij, cohibet: hæc quoq; munuſculum tantum amicorum conuitys, dd. 8. Kal: April: Anno 1583. Vienn:

J. Sambucus.

EMANUELE CASAMASSIMA: NOTE E OSSERVAZIONI SU ALCUNI COPISTI DEI CODICI CORVINIANI

Nel presente articolo vengono riproposte alla critica alcune identificazioni di copisti ed alcune attribuzioni di codici Corviniani. L'esame ha inizio dai manoscritti coevi al primo periodo della Bibliotheca Corvina. La *Physica* di ARISTOTELE in trad. latina, della Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek di Göttingen (Cod. philol. 36.), assegnata tradizionalmente a Gherardo di Giovanni del CIRIAGIO, è in realtà fatica di un copista che non possiede le qualità di calligrafo del fiorentino, come risulta senza incertezze da un confronto tra le due „antiquae". Il manoscritto del *De ordine docendi ac studendi* di Battista GUARINI, della Universitätsbibliothek di Jena (Bos. 8^{0}. 1.) attribuito ad un ignoto copista ferrarese e riferito al 1459 sul fondamento della scritta a c. 34^{v} „E Ferraria XVII. Aprilis 1459", è da ritenersi posteriore a questa data. È facile difatti rilevare come quella scritta costituisca il *datum* di una lettera di GUARINO Veronese al figlio, unita all'operetta di quest'ultimo, e non la data, come si è creduto, dell'esecuzione della copia. Il codice potrà pur essere di origine ferrarese; ma ciò attende di essere provato attraverso l'esame della scrittura e della decorazione.

Dopo avere accennato ai codici in umanistica corsiva (l'APPIANO della Biblioteca Nazionale di Vienna, l'Asconio PEDIANO della Biblioteca Nazionale Ungherese, e lo SVETONIO della Biblioteca Universitaria di Budapest) attribuiti dalla Signora Klara CSAPODI a Pietro CENNINI mediante un esemplare esame delle scritture, l'Autore critica l'assegnazione all'umanista-amanuense del S. BASILIO, *Omelie*, della Biblioteca Nazionale Ungherese (Clmae 426). È da supporre, tuttavia, che in questo caso non siamo di fronte ad una nuova attribuzione; si tratterà piuttosto dello scambio materiale di segnatura con un altro codice di S. BASILIO, della stessa Biblioteca, la cui scrittura presenta indubbie affinità con la „littera" del CENNINI (Clmae 415).

Successivamente si accenna, apportando alcune giunte e rettifiche, agli scrittori di lettera antica tonda che lavorarono per MATTIA nell'ultimo decennio del suo regno: i fiorentini Antonio SINIBALDI e Alessandro da VERRAZZANO, il ferrarese Sigismondo de' SIGISMONDI, attivo anche a Firenze. Non priva di pregi appare anche la antiqua tonda di alcuni copisti minori, i quali svolsero per lo più la loro opera a Firenze: Cante di BONAGIO DE CANTINIS, Nicolaus Presbyter FAVENTINUS, Franciscus COLLENSIS Presbyter, Martinus ANTONIUS Presbyter, ser Carolus Hilarii de FATARIIS, i monogrammisti MLP e MT, il copista, infine, che assume come divisa la sentenza Terenziana „Omnium rerum vicissitudo est" (Biblioteca Estense di Modena).

Interessanti problemi di attribuzione presentano i Corviniani della Herzog—August—Bibliothek di Wolfenbüttel, i quali provengono dalla cerchia di Marsilio FICINO e in parte sono stati editi a cura di Filippo VALORI, per farne omaggio a MATTIA. Mentre uno dei Guelferbitani — il 12. Aug. 4^{0} *(Libri III—IV delle Epistole* di Marsilio FICINO) — reca la sottoscrizione dell'amanuense, il professore in arti e teologo Sebastiano SALVINI, congiunto e familiare del filosofo, altri due codici — 2. Aug. 4^{0} *(De somniis* di SINESIO e *Libri III—IV delle Epistole* del FICINO) e 10. Aug. 4^{0} *(Commento* di PRISCIANO Lido al trattato *De intellectu et de phantasia* di TEOFRASTO) — non presentano sottoscrizioni di copista. Riprendendo un'ipotesi affacciata da E. HOFFMANN, la lettera di questi due codici (si tratta di un'umanistica corsiva affine a quella di SALVINI, ma pure distinta da questa per talune particolarità) potrebbe assegnarsi con molta verosimiglianza ad un altro „scriptor" del FICINO, ossia a ser Luca FABIANO de Ficinis. Un confronto tra la scrittura di questi Guelferbitani e la „littera" certa del FABIANI (quale, ad esempio, l'umanistica corsiva del Laur. Strozziano 97, *Miscellanea neoplatonica* in trad. latina) sembra confermare, per quanto è possibile per questa diffusissima scrittura di dotti, l'attribuzione di E. HOFFMANN. La testimonianza di alcune lettere del FICINO e della prefazione di Filippo VALORI al codice 2. Aug. 4^{0} consente di escludere un'attribuzione della scrittura di questi codici a Francesco GIUGNI e permette di stringerla più da vicino le datazioni: il 12. Aug. 4^{0} può assegnarsi al 1482, mentre il 2. Aug. 4^{0} può datarsi al 1484/1485; contemporanea a quest'ultimo manoscritto potrebbe essere l'esecuzione del 10. Aug. 4^{0}. Un altro Guelferbitano appartenente alla medesima cerchia Ficiniana e dedicata a MATTIA, il 73. Aug. fol. *(Libri I—VIII delle Epistole* del FICINO), è trascritto in „littera antiqua", e non può quindi accostarsi, dal punto di vista grafico, ai codici precedenti. Per la scrittura di questo codice, e in particolare della prefazione di Filippo VALORI, si propone il quesito se l'amanuense non debba identificarsi con il VALORI stesso, che ha curato l'edizione. L'ipotesi, tuttavia, non sembra ricevere conferma da un confronto della scrittura del codice con la corsiva usuale del VALORI (Cod. Panciatichiano 134, *Ricordanze della famiglia Valori*, della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze).

L'attribuzione a Bartolomeo della FONTE, che risale al FÓGEL, dei codici Laur. Acquisti e doni 233 *(Commento a Giovenale* di Domizio CALDERINI), Guelferbitano 43. Aug. fol. *(Opera exquisitissima* di Bartolomeo della FONTE), Marciano Lat. X. 31 (SVETONIO, PLINIO, EUTROPIO, etc.), Cod. Lat. Monacense 341 *(Historia Bononiensis* di Tommaso SENECA) regge ancora in parte alla prova: la scrittura del Laurenziano e del Guelferbitano corrisponde esattamente all'umanistica corsiva certa del FONZIO (quale è rappresentata, ad esempio, nel Laur. 39. 36, *Argonautica* di Valerio FLACCO). Relativamente ad alcune carte si può fare il nome di Bartolomeo anche per il Marciano; è assolutamente da escludersi, invece, che sia opera di lui, almeno per quanto concerne la „littera" del testo, il Clm. 341, trascritto in una semigotica dell'Italia settentrionale.

Nell'ultima parte dell'articolo si accenna al compito più interessante e fecondo della paleografia dei Corviniani: vogliamo dire lo studio dell'imitazione della „littera antiqua" di maniera fiorentina nello scriptorium di Buda, per opera di copisti magiari. Come prima annotazione, si richiama l'attenzione degli specialisti sulla identità di stile e di maniera, se non addirittura di mano, che può riconoscersi tra le scritture del Viennese Lat. 44 *(Epitome Almagesti di Tolomeo* del REGIOMONTANO) e dei codici 422 e 430 della Biblioteca Nazionale Ungherese *(Scritti* di SENOFONTE in trad. latina; *Orazioni* di ISOCRATE in trad. latina). In nota si accenna ad altri codici in „antiqua", che sembrano opera di amanuensi ungheresi.

A conclusione dell'articolo l'Autore esprime l'augurio che possa vedersi presto la pubblicazione in facsimile delle scritture dei Corviniani: „corpus" che sarà di estrema mportanza storica e paleografica.

FERENC HERVAY

L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine

Quand j'avais étudié les caractères cyrilliques des livres du XVIe siècle imprimés en Transylvanie et en Valachie, j'ai pu constater que les caractères du fragment de deux colonnes, vieux-slave et roumain de l'évangéliaire de MATTHIEU[1] ne montrent ni identité, ni ressemblance aux caractères de CORESI ou de LŐRINC diák (clerc LAURENT). Même les recherches faites jusqu'à nos jours ne pouvaient pas établir le lieu d'impression de l'évagéliaire de PHILIPPE de Moldavie, édité en 1546.[2] D'une manière particulière les deux épées croisées avec la pointe en bas et une couronne dessus, qui se trouvent parmi les gravures du livre n'ont pas conduit aucun des chercheurs — autant que je sache — à la supposition que le livre ait été imprimé à Nagyszeben (Sibiu).[2a] C'est que les figures mentionnées sont les armoiries de la ville de Nagyszeben. Le fait qu'un catéchisme roumain fût imprimé avec des caractères cyrilliques en 1544 à Nagyszeben, confirme l'opinion qu'une imprimerie cyrillique fonctionnait aussi dans les années suivantes. Au cours des recherches ultérieures j'ai réussi à constater que les caractères de l'évangéliaire de deux colonnes, mentionné plus haut sont identiques avec les caractères de l'évangéliaire de 1546. De sorte que nous pouvons enrégistrer trois livres de caractères cyrilliques de Nagyszeben provenant de la première partie du XVIe siècle.

Une douzaine d'auteurs s'occupaient déjà des problèmes du premier catéchisme roumain,[3] bien que de nos jour aucun exemplaire ne soit plus connu. Son existence est attestée par deux sources contemporaines et par un témoin du siècle passé. Friedrich TEUTSCH[4] a publié en 1880 des comptes des Sièges Saxons à Nagyszeben le document suivant daté du 16 juillet 1544: „*Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro impressione catechismi Valachici bibale fl. 2.*" Par conséquent Fr. TEUTSCH était de l'opinion que l'imprimerie appartenait au Sénat de la ville et que celui essayait par

[1] BIANU — HODOȘ — SIMONESCU: *Bibliografia românească veche.* T. I. București, 1903. p. 80—81. n. 25. T. IV. 1944. p. 172—173. (= *BRV.*)

[2] *BRV* T. IV. p. 2—3. n. 2.

[2a] C'est au mois d'avril 1964 que la description de la *BRV* T. IV. p. 2. a attiré mon attention sur la gravure et j'en ai tiré la conclusion que Nagyszeben était le lieu d'impression du livre. Gedeon BORSA a fait connaître mon observation à Zsigmond JAKÓ. Mon manuscrit était déjà dans la rédaction, quand la publication de JAKÓ: *A legrégibb román nyomtatvány* (Korunk. 23. 1964. p. 1530—36.), où il prend déjà position pour l'impression du livre à Nagyszeben, m'est parvenu.

[3] SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár.* T. II. Bp. 1885. n. 35. *BRV* T. I. p. 21—23. n. 5. Résumé de la documentation: CRĂCIUN, I.: *Catechismul românesc din 1544.* Sibiu—Cluj, 1945—46; avec traduction française complète.

[4] *Correspondenzbl. siebenbürg. Landesk.* 3. 1880. p. 15.; 4. 1881. p. l.

cette publication la propagation des doctrines luthériennes parmi les Roumains. A la base des documents anciens de la ville il a constaté que PHILIPPUS PICTOR était bourgeois de Nagyszeben, et qu' il y détenait les fonctions d'interprête et de notaire. N. IORGA[5] a publié en 1900 de nombreux documents sur les voyages de PHILIPPE de 1537 à 1554 en Valachie où il était interprête. C'est I. MOGA[6] qui a résumé pour la dernière fois en 1946 les documents conservés sur PHILIPPE.

Heinrich WITTSTOCK a publié en 1858 une lettre[7] que le pasteur Adalbert WURMLOCH a écrit en 1546 de la ville transylvanienne Beszterce (Bistrica) au curé de Boroszló (Wrocław), Johann HESS. Parmi d'autres nous y pouvons lire: „*Translatus est catechismus in linguam Walachicam atque impressus Cibinii . . . caracteribus, ut vocant, Racianicis . . .*" Cette lettre a été publiée en traduction allemande en forme de feuille volante intitulée *Warhafftige Newe Zeitung aus dem Ungerlandt und Türckey . . .*[8]

Il résulte de tous les deux documents contemporains que le catéchisme, le premier livre roumain imprimé, a été fait à Nagyszeben. Plusieurs chercheurs[9] affirment pourtant qu'il a été imprimé à Tîrgoviște, et propagé à Nagyszeben. Selon leur opinion, dans ce temps-là aucune imprimerie n'existait à Nagyszeben, ni cyrillique ni latine. D'autre part deux livres nous sont restés provenant de l'atelier de Tîrgoviste, l'un de l'année 1545, l'autre de l'année 1547. V. MOLIN[10] constate fort bien que le catéchisme ne pouvait pas être fait à Tîrgoviște à cause de son caractère protestant, mais il le fait dériver erronément de l'atelier HONTER de Brassó (Brașov). Puisqu'à présent nous connaissons encore deux autres livres avec des caractères cyrilliques du milieu du XVIe siècle, dont la provenance de Nagyszeben n'est guère douteuse, nous n'avons aucune raison de chercher ailleurs le lieu d'impression du premier livre roumain.

Timotei CIPARIU chanoine savant de Balázsfalva (Blaj) a encore vu vers 1838 un exemplaire mutilé du catéchisme dans la bibliothèque du monastère Buna Vestire de Balázsfalva. Dix années plus tard il n'a plus retrouvé, le petit livre.[11] Il a décrit de mémoire parmi d'autres que le livre était imprimé par des types différents de ceux des autres livres roumains, c'est-à-dire des types des livres de CORESI imprimés à Brassó.

Les chercheurs en ont tiré la conclusion généralment acceptée que CIPARIU n'a pas vu le catéchisme roumain, connu par un exemplaire, imprimé avec les types de CORESI vers 1559—61, mais il a vu son prototype, celui de Szeben, imprimé en 1544.

[5] *Documente privitoare la Istoria Romanilor* culese de E. de HURMUZAKI. Vol. XI. București, 1900. p. 855., 856., 858., 860., 861., 865. (=HURMUZAKI.) Cf. *Korrespondenzbl. siebenbürg. Landesk.* 44. 1921. p. 57—61.

[6] MOGA, I.: *Cine a fost Philippus Pictor?* Anuarul Inst. de Istorie Națională din Cluj. Vol. XI. Tirage à part.

[7] *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues.* Wien, 1858. p. 58.

[8] Cf. HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. Feuilles volantes, gazettes et pamphlets hongrois ou relatifs à la Hongrie, conservés à la Bibliothèque Nationale de Budapest 1480—1718.* Bp. 1948. n. 210.

[9] IORGA, N.: *Istoria literaturii religioase a romanilor pana la 1688.* București, 1904. p. 64—67. SCHULLERUS, *Korrespondenzbl. siebenbürg. Landesk.* 44. 1921. p. 57—61. *Completări și rectificări la bibliografia românească veche.* Glasul Bisericii. 19. 1960. p. 1042—1065. PANAITESCU: *Începuturile scrisului în limba romînă.* Noi contribuții. Studii și cercetări de bibliologie. T. V. 1963. p. 111.

[10] MOLIN, V.: *Interpretari noi în legătură cu catehismul de la Sibiu.* Mitropolie Ardealului. 5. 1960. p. 41—51.

[11] *Organulu Luminarei* (gazette). Blaj. 2. 1848. p. 301., 308—309.

Nous savons davantage de l'autre livre, de l'évangéliaire imprimé en 1546, puisque deux exemplaires en sont connus et son epilogue nous informe sur les circonstances de l'impression (excepté le lieu de l'impression). L'exemplaire de Leningrad est décrit par УНДОЛЬСИЙ[12] et КАРАТАЕВ[13], l'exemplaire d'Ungvár (Ужгород) par А. ПЕТРОВ[14] et МИКИТАСЬ[15] d'après examen immédiat.

L'épilogue appelle le livre *Cetvoroblagovestie*. Il nous renseigne sur le typographe PHILIPP' Moldavenin. N. IORGA[16] soulève en 1931 la possibilité de l'identité de PHILIPPUS Pictor et de PHILIPP' Moldavenin'. Des auteurs postérieurs comme I. MOGA et P. PANAITESCU[17] ont argumenté contre cette supposition. La langue du livre est le vieux slave ecclésiastique de rédaction médio-bulgare. Ce n'est que sur le territoire linguistique roumain qu'on a imprimé dans le XVIe siècle des livres pareils. Il est donc très probable que les deux PHILIPPES représentent la même personne, puisque ce n'est qu'un an et demi qui séparent l'impression des deux ouvrages: l'évangéliaire étant fait dans la première partie de l'année 1546. On peut à peine croire que dans ces années, quand on n'a imprimé des livres pour les Roumains qu'à Tîrgoviște et à Szeben un deuxième PHILIPPE typographe et une troisième imprimerie avec des caractères cyrilliques existât.

Les deux attributs ne contredisent point à son identité, au contraire ils en fournissent une preuve. L'attribut „pictor" ne signifie pas dans ce cas le maître des couleurs, mais un illustrateur, un graveur, peut-être même un graveur de caractères. Le fait que nous trouvons le monogramm de Philippe M. à côté de l'image du Sauveur assis (après l'introduction de l'évangile de MARC, au verso de la feuille précédante le texte de l'évangile) semble le prouver davantage. I. MOGA[18] publie aussi une mention des archives de Nagyszeben concernant PHILIPPE: „*Circumspectus magister Philippus pictor et scriba litterarum Valachicarum.*" Si PHILIPPE gravait lui-même ses types spécifiques, c'étaient les types du moine-typographe MACARIE, employés en Valachie dans les années 1507—12, qui lui servaient de prototype, de même qu'il suivait dans l'édition des évangiles l'évangéliaire de MACARIE, publié en 1512.

PHILIPPE mentionne probablement son origine moldave parce qu'il voulait propager son livre aussi en Moldavie. C'est ce que prouvent aussi les armoiries de xylogravure de la Moldavie à la fin du livre. Les habitants de Szeben ont donné donc à PHILIPPE l'attribut „pictor", mais il se nommait lui même „moldave".

Une preuve décisive pour la provenance du livre de Nagyszeben est l'ornement de xylogravure déjà mentionné: deux épées croisées, avec la pointe en bas et la couronne dessus, ce qui ne sont autre chose que les armoiries de Nagyszeben. Les même armoiries servent de filigranes sur les papiers fabriqués à Szeben[19] dans le dernier quart du siècle.

[12] УНДОЛЬСКИЙ, В. М.: *Очерк славяно-русской библиографии*. Москва, 1871. n. 26.
[13] КАРАТАЕВ, И.: *Описание славяно-русских книг*. Санктпетербург, 1883. n. 28.
[14] ПЕТРОВ, А.: *Старопечатныя церковныя книги в Мукачеве и Ужгороде*. Журналь Министерства Народнаго Просвещения. VI. 1891. № Juin. Cahier CCXXV. 210—211.
[15] МИКИТАСЬ, В. Л.: *Давні рукописи і стародруки*. Ужгородський Державний Университет. 1961. p. 54. n. 69.
[16] IORGA, N.: *Tipărături românești necunoscute*. Rev. Istor. 1931. p. 25.
[17] MOGA, l. c. p. 8. PANAITESCU, l. c. p. 114. note l.
[18] MOGA, l. c. p. l.
[19] JAKÓ Zs.: *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Fasc. 2. 1962. fig. 6.

Dans l'épilogue la terminasion de l'impression du livre est précisément marquée: l'année 7054, 1546 après Jésus Christ, quand le cursus solis est 28, la littera dominicalis 3, le cursus lunae 19, le numerus aureus . . .,[20] l'indictio 4, le 22 juin. La littera dominicalis (Γ = 3 = c) et l'indictio correspondent réellement avec l'année 1546, mais le cycle de soleil est avec précision 26, et le cycle de lune est 5 d'après le calendrier byzantin. Le chiffre 28 correspond avec la témélia employé en Byzance. Nous trouvons les mêmes termes chronologiques dans les livres de Valachie en 1507—12 et en 1545—57,[21] excepté la littera dominicalis qui montre une influence culturelle occidentale, de sorte que nous pouvons affirmer avec une sûreté encore plus grande que le livre a été imprimé à Nagyszeben.

La supposition que le livre pouvait être imprimé aussi à Tîrgoviște est aussi possible, parce que l'impression d'un *Molitvenik* y fut terminé le 15 janvier 1545 et l'*Apostol* (c'est-à-dire les *Actes et les épîtres des apôtres*) fut commencé le 16 août 1546. Mais dans ce temps-là ce sont d'autres qui imprimaient à Tîrgoviște avec d'autres types plus petits.[22] Les types bien connus de Tîrgoviște ont été apportés à Brassó par le diacre CORESI et il les y employait jusqu'à 1581.

À la fin du livre on peut voir les armoiries des voïvodes moldaves: une tête de boeuf et près d'elle un croissant tourné à gauche. On a tiré à la base de ces armoiries ainsi que de l'attribut „moldave" de PHILIPPE la fausse conclusion que dans ce temps-là il y avait une imprimerie en Moldavie ou à Máramaros, et même on prétendait trouver le lieu exact de l'imprimerie dans le monastère orthodoxe de Körtvélyes (Peri) de Máramaros.[23] Quoique ce monastère ait été fondé en 1390 et fût le centre ecclésiastique des Roumains qui habitaient au dehors de la Transylvanie, au nord-est de la Hongrie, nous n'avons aucun document sur le fonctionnement d'une imprimerie dans cette région ni au XVIe siècle, ni plus tard.[24]

L'évangéliaire in-folio comprend 37 cahiers. Les cahiers ont 8 feuilles, excepté le premier qui en a 6, le dernier qui a 4 feuilles. Les pages comprennent 21—22 lignes, les caractères sont noirs et rouges. Les xylogravures du livre méritent une attention et une étude particulière, car elles sont après les gravures de l'atelier de HONTERUS de Brassó les ornements de livre de Transylvanie les plus anciens.

L'exemplaire de Leningrad un peu mutilé est parvenu de la bibliothèque de M. П. Погодин dans la bibliothèque publique. L'exemplaire de l'université d'Ungvár d'une conservation parfaite se trouvait précédemment dans la bibliothèque épiscopale orthodoxe.

Il y a un autre livre qui a été imprimé aussi avec les caractères du maître PHILIPPE. La bibliothèque Saltykov-Chtchedrin de Leningrad garde un

[20] Après le numerus aureus manque le chiffre.

[21] Dans les trois livres de MACARIE publiés en 1507—12 il n'y a pas d'année occidentale; nous la trouvons au contraire dans les deux oeuvres publiées à Tîrgoviște en 1545—47. Elle manque de nouveau généralement dans les livres des CORESI publiés en 1557—88, nous y trouvons seulement l'année byzantine. Cf. *BRV* T. I. p. 23—31., 514—516.; t. IV. p. 167.

[22] *BRV* ibid.

[23] *BRV* T. IV. p. 2—3.

[24] *Magy. Könyvszle.* 1909. p. 93.; 1911. p. 117.

fragment d'évangéliaire de deux colonnes vieux slave et roumain. Avec l'aide d'un microfilm qui en a été préparé, j'ai comparé les caractères des deux livres et j'ai constaté qu'ils sont parfaitement identiques.[25] Ces caractères ont embarrassé ceux qui ont étudié le livre jusqu' ici. Les uns l'ont attribué à CORESI, les autres à LŐRINC diák.[26] Les caractères les plus particuliers des livres du maître PHILIPPE sont Ч, М, Х, Д et Ω.

Les bibliographies[27] ont défini sans raison et par erreur l'année 1580 comme le temps du fragment mentionné. Puisque nous ne connaissons pas d'autres livres imprimés avec ces types, seulement l'évangéliaire de 1546 nous pouvons supposer à juste raison que peu de temps sépare l'un de l'autre. Les filigranes du papier des livres le prouvent aussi.

Le papier de l évangéliaire de 1546 montre encore un filigrane étranger, une tête de boeuf avec croix. C'est que dans la première partie de l'année on ne pouvait pas encore se procurer du papier de Brassó. Le moulin de papier de Brassó a commencé son travail au mois de mars 1546,[28] de sorte que ses produits ne pouvaient parvenir au marché que dans la deuxième partie de l'année. L'évangéliaire bilingue fut pourtant imprimé sur le papier de Brassó. Son filigrane qui représente les armoiries de Brassó prouve l'origine du papier à peu près des années 1547—48. Il est donc très probable que le livre soit sorti peu après 1546, encore dans la première partie du siècle, de l'atelier du maître PHILIPPE.

C'est le livre qui garde le texte roumain imprimé le plus ancien qui nous ait été conservé, la première traduction roumaine de l'évangile de MATTHIEU. Il est donc l'un des monuments linguistiques les plus importants de la langue roumaine. Il précède l'évangéliaire roumaine de CORESI, publié en 1561, dont l'édition de texte, le facsimilé et le glossaire ont paru il y a deux ans,[29] mais malheureusement ils ne sont pas comparés à ce texte encore plus âgé.

Le contenu original du livre est, à notre regret, peu connu. Le fragment in-folio qui nous est conservé comprend les cahiers N° 2—16, mais le 16e cahier n'a que 5 feuilles. Il manque les premiers 6 chapitres, la moitié du c. 113 et les c. 114—116, les derniers selon la division byzantine de l'évangile de MATTHIEU. Les cahiers ont 8 feuilles, les pages ont 23 lignes. Les caractères sont rouges et noirs. Le livre est orné par des initiales d'ornement à tresses et à fleurs. On y peut voir des inscriptions vieux-slave et roumain provenant d'une main du XVIIe siècle. La bibliothèque de Leningrad l'acquit en 1858 par l'agent LITOV qui achetait des livres en Valachie et Moldavie en 1857.

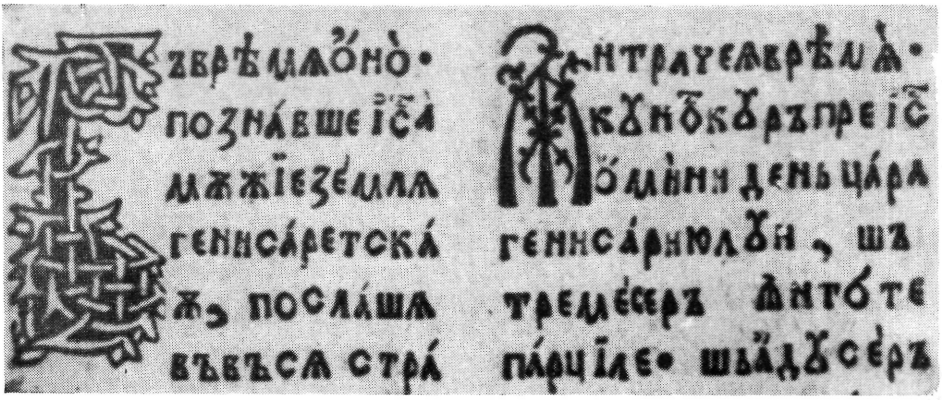
[25] S. PUSCARIU publie des fac-similé de deux pages: *Istoria literaturii române.* Epoca veche. Ed. II. Sibiu, 1930. p. 79. МИКИТАСЬ publie un fac-similé de l'épilogue de l'évangéliaire de 1546 dans son livre cité à la page 58.

[26] Cf. *BRV* T. IV. 172—173. n. 25. DRAGANU, N.: *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie.* Bucarest, 1938. p. 23.

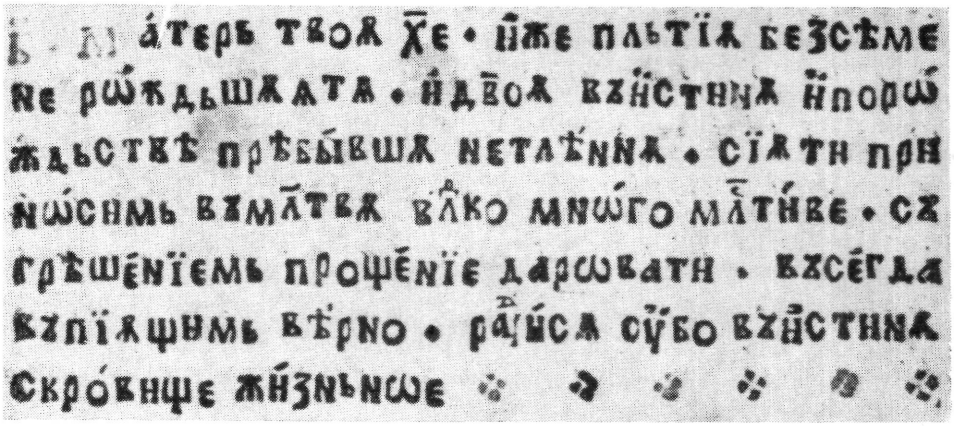
[27] *BRV* T. I. p. 80.; IV. p. 172.

[28] JAKÓ, l. c. p. 62.

[29] DIMITRESCU, Florica: *Tetraevanghelul tipărit de Coresi Braşov 1560—1561 comparat cu evangheliarul lui Radu de la Mănicești 1574.* Bucureşti, 1963. Même l'oeuvre la plus importante s'occupant de la langue roumaine de XVIe siècle: DENSUŞIANU, Ovid: *Istoria limbii romîne.* Ed. ingr. de J. BYCK. Vil. 2. Secolul al XVI—lea. Bucureşti, 1961. n'a pas inséré l'évangéliaire de deux colonnes.

Évangéliaire vieux-slave et roumain. Nagyszeben, vers 1547/48, PHILIPPE

Osmoglasnik. Brassó, 1567, LŐRINC diák

Il est peu probable que maître PHILIPPE ne voulait imprimer que l'évangéliaire de MATTHIEU. Cela serait contre l'ancienne tradition chrétienne. Les quatres évangiles furent toujours copiés et imprimés ensemble. Le titre courant „Mt" sur les rectos prouve aussi que le livre comprenait une fois tous les quatre évangiles. Puisque PHILIPPE est mentionné même en 1554 à Szeben, c'est aussi invraisemblable qu'il eût interrompu l'impression. Il est à présumer que le livre nous soit parvenu très mutilé: il ne comprend des quatre évangiles que le premier, et encore incomplet.

Une autre question qui se pose c'est le rôle que maître PHILIPPE jouait dans la traduction roumaine du catéchisme et de l'évangéliaire. En tous cas son érudition le rendait capable de traduire, parce que comme interprêt et notaire il pouvait bien posséder et connaître la langue roumaine et slave, ainsi que la langue des Saxons de Szeben. Les sources contemporaines le nomment „magister", ce qui témoigne de sa culture. Nous pouvons peut-

être chercher le lieu de ses apprentissages à Venise, d'où la typographie roumaine prend son origine. C'est de Venise que Dimitrie LIUBAVIC et le diacre MOÏSI sont aussi venus, ils imprimaient à Tîrgovişte en même temps que PHILIPPE à Nagyszeben.[30] On y pouvait avoir beaucoup d'occasions d'apprendre la langue, la typographie et l'habilité diplomatique.

L'imprimerie du maître PHILIPPE ne subsistait pas longtemps. Nous cherchons en vain ses caractères dans d'autres livres. Peut-être Brassó ne lui accordait plus de papier pour l'impression de Szeben. Les livres roumains et vieux-slaves de rédaction medio-bulgare, provenant du XVIe siècle, connus jusqu'à nos jours, même s'ils sont mutilés ou sans impressum, appartiennent tous d'après leurs caractères à l'imprimerie de MAKARIE, de CORESI ou de LŐRINC diák.

Dans le numéro précédant de notre revue[31] Zsigmond JAKÓ s'occupe des problèmes de l'imprimerie cyrillique de Nagyszeben. Sa supposition principale c'est que LŐRINC diák imprimait aussi à Nagyszeben. Nous connaissons deux livres publiés avec le nom de LŐRINC diák. L'un est un *Osmoglasnik*[32] qu'il imprimait d'après l'épilogue avec 4 apprentis du 20 janvier à 20 juin 7075 (1567) à Brassó. L'autre est un *Tetroevangelie*.[33] Il imprimait ce dernier à Gyulafehérvár (Alba Iulia) du 25 février à 16 mai 7087 (1579) avec l'approbation du prince de Transylvanie Christophe BÁTHORY. Nous n'avons aucun autre témoignage authentique de l'activité typographique de LŐRINC diák et c'est pourquoi nous devons recourir aux suppositions.

Du fait que des deux livres connus de LŐRINC diák l'un fut publié à Brassó et l'autre à Gyulafehérvár on ne peut nullement conclure qu'il imprimait aussi à Nagyszeben. Malgré tout JAKÓ essaie de prouver sa supposition par trois faits. Ce sont les suivants: 1. une gravure avec la date 1528, 2. le catéchisme roumain publié en 1544 à Nagyszeben et 3. l'inventaire de l'imprimerie de Nagyszeben fait en 1621, d'après lequel la ville possédait „mancherley gemengt kufferin Matrichen zu wallachischen Buchstaben"[34] c'est-à-dire quelques matrices en cuivre pour imprimer des caractères roumains.

La gravure mentionnée[35] se trouve dans l'évangéliaire de LŐRINC publié en 1579 à Gyulafehérvár. Nous avons des données provenant des années 1529—1530 sur le fonctionnement de l'imprimerie avec types latins de Nagyszeben, par conséquent la gravure y peut avoir aussi son origine, mais cela ne prouve pas en soi-même l'activité de LŐRINC à Nagyszeben.

JAKÓ suppose que LŐRINC se procurait les types de Nagyszeben et il les employait dans son imprimerie. Comparant cette supposition avec les faits nous en devrions conclure que LŐRINC partit de Nagyszeben, car en 1567 à Brassò il imprimait déjà avec des types différents de tous les trois types de CORESI.[36] Selon JAKÓ c'est seulement en 1572 qu'il devient tout à

[30] Cf. BADALIĆ: *Jugoslavica usque ad annum MDC.* Aureliae Aquensis [Baden-Baden], 1959. n. 40., 45., 211., 212. *BRV* T. I. n. 6—8.
[31] JAKÓ Zs.: *A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez.* Magy. Könyvszle. 81. 1965. p. 48—56.
[32] *BRV* T. IV. p. 9—10. n. 6.
[33] *BRV* T. I. p. 75—79. n. 24.
[34] *Magy. Könyvszle.* 81. 1965. p. 52. note 18.
[35] *BRV* T. I. fig. 85.
[36] Mon étude sur la typographie de CORESI paraîtra prochainement.

fait indépendant de CORESI et c'est à ce temps-là qu'il part pour Nagyszeben, en 1579 il travaille à Gyulafehérvár, puis il retourne de nouveau à Nagyszeben, car les matrices en cuivre s' y trouvaient en 1621. Tous cela est une supposition, puisqu'il il n'y a aucun fait qui prouve l'activité de Lőrinc à Nagyszeben.

La donnée citée par JAKÓ,[37] selon laquelle le Sénat de Szeben s'efforce d'encaisser le prix des livres roumains en 1581, ne se rapporte pas aux livres imprimés à Nagyszeben, mais au livre *Evanghilie cu învățătură*,[38] publié à Brassó par le maire Lukas HIRSCHER en langue roumaine. C'est HIRSCHER même qui écrit dans sa lettre datée du 14 août 1582[39] que Szeben a approuvé et accepté le livre. Ainsi Szeben s'est tout de même occupé de la propagation des livres à provenance de Brassó, la rivale.

En Transylvanie au XVIe siècle la plupart des livres fut imprimée par le diacre CORESI et par son fils ȘERBAN. Nous possédons des documents sur le fonctionnement de leur imprimerie de 1556 à 1588. Ils ont employé trois types qui différaient l'un de l'autre en forme et aussi en grandeur. Le livre de LŐRINC diák imprimé à Brassó en 1567 — comme nous avons déjà mentionné — fut imprimé par des types différents de ceux de CORESI.

Il y en a encore deux livres sans impressum, dont les caractères sont identiques avec les caractères de Brassó employés par LŐRINC. L'un est une *Pravila*, un livre de droit canonique et l'autre est un *Psaltir*. Tous les deux sont des fragments. Il est à supposer qu'ils furent imprimés aussi par LŐRINC diák. Dans la *Pravila* on trouve cepandant aussi les caractères un peu plus grands de CORESI[40] et le *Psaltir* montre un filigrane de Brassó.[41] Les caractères du livre de Gyulafehérvár de LŐRINC diák[42] et les caractères de l'*Octoih*, paru avec la date 1578[43] — qui lui peut être attribué à la base d'un ornement — sont presque identiques avec les caractères plus grands de CORESI. Tout cela prouve un rapport étroit avec l'atelier de CORESI et c'est pourquoi nous ne pouvons pas considérer sans réserve les livres sans impressum comme des oeuvres de Lőrinc. Parmi les livres, dont nous venons de parler, il n'y en a aucun, dont les caractères soient identiques avec les caractères de Nagyszeben du maître PHILIPPE. Il en résulte qu'on ne peut pas établir aucun contact entre LŐRINC diák et l'imprimerie de Nagyszeben.

Il existe encore un évangéliaire[44] avec un impressum incertain, tiré sur papier de Brassó, sur les gravures duquel on peut lire le nom „'Ieromona Laurentie". On ne sait pas s'il est identique avec LŐRINC diák. Les caractères du livre ne coïncident qu'en partie avec les caractères moyens de CORESI et c'est pourquoi ils exigent des études complémentaires.

[37] *Magy. Könyvszle.* 81. 1965. p. 53. note 21.
[38] *BRV* T. I. p. 85—93. n. 29.; t. IV. p. 174.
[39] HURMUZAKI vol. XI. p. 656. Cet endroit est cité aussi par JAKÓ dans sa note 36 mais dans un rapport tout à fait faux.
[40] *BRV* T. IV. fig. 8., ligne 1.
[41] *BRV* T. IV. fig. 11.
[42] *BRV* T. I. fig. 83—86.
[43] *BRV* T. I. p. 73. n. 22.; t. IV. p. 172. L'*Octoih mic* médio-bulgare, imprimé vers 1580, mentionné par JAKÓ et décrit par la *BRV* T. I. p. 81. n. 27. et T. IV. p. 173. n. 27. comme un ouvrage indépendant est complètement identique avec l'*Osmoglasnik* de LŐRINC diák déjà mentionné, imprimé à Brassó en 1567.
[44] *BRV* T. IV. p. 13—15. n. 11.

HERVAY FERENC: FÜLÖP MESTER NAGYSZEBENI NYOMDÁJA ÉS AZ ELSŐ ROMÁN NYELVŰ KÖNYVEK

A XVI. század első felében Nagyszebenben cirillbetűs nyomda működött. Létét nemcsak az 1544-ben FÜLÖP mester által nyomtatott, egykorú adatokból igazolt, de példányból ma már nem ismert román nyelvű katekizmus bizonyítja, hanem egy ó-egyházi szláv nyelvű evangéliárium is 1546-ból. Egyik példánya a leningrádi Szaltükov-Scsedrin Könyvtárban található, a másik az ungvári egyetem könyvtárában.

A harmadik nagyszebeni cirillbetűs könyv egy kéthasábos ó-egyházi szláv és román nyelvű evangéliárium, amelyből csak a MÁTÉ evangéliumot tartalmazó rész maradt ránk a Szaltükov-Scsedrin Könyvtárban. Betűi és 1547—48. évi brassói vízjelű papírja bizonyítják, hogy ugyancsak FÜLÖP mester műhelyében készült hamarosan 1546 után. Így ez a legrégibb reánk maradt román nyelvű könyv, amit eddig tévesen az 1580 körüli évekre datáltak.

LŐRINC diák erdélyi cirillbetűs nyomdász nem hozható kapcsolatba a szebeni nyomdával, mert betűi egészen mások, mint FÜLÖP mesteréi.

KÖZLEMÉNYEK

Eine gedruckte Selbstbibliographie von Johannes Sambucus. Der Ursprung des vorliegenden Beitrags läßt sich auf den ironischen, aber in der gelehrten Welt nicht ungewöhnlichen Umstand zurückführen, wobei ein wichtiges Dokument erst aufgefunden wird, nachdem seine Existenz und Inhalt schon vorher mühevoll aus anderen Quellen festgestellt wurde. So geschah es, daß einer von uns (WALSH), zwar seit mehreren Jahren damit befaßt war Material über das Leben und Werk des Johannes SAMBUCUS, des Bibliographen, Humanisten und Gelehrten aus dem 16. Jahrhundert einzusammeln, es war trotzdem der andere (BORSA), der im Laufe seiner anderweitigen Forschungsarbeit nach Wiener Drucke aus dem 16. Jahrhundert den einblättrigen, gedruckten Oeuvrekatalog von SAMBUCUS in der Österreichischen Nationalbibliothek entdeckt hat. Diese Bibliographie wurde von SAMBUCUS selbst zusammengestellt, der Druck fand etwas über einem Jahr vor seinem Tode statt. Obwohl WALSH selbst fast ein ganzes Jahr in der Nationalbibliothek verbrachte um dort die wertvolle und bedeutende Bücher- und Handschriftensammlung von SAMBUCUS zu studieren, er konnte diesen Einblattdruck dennoch nicht entdecken, weil dieser sich in der Flugschriftensammlung befand und abgesehen von einer, den Benützern meistens nicht zugänglichen einfachen Liste, nicht in den Katalogen und Inventaren der Bibliothek verzeichnet wurde.

Der Einblattdruck dokumentiert das Lebenswerk von einem vorrangigen und weitbekannten Gelehrten, und so betrachten wir es als gerechtfertigt den Druck zu veröffentlichen und in Facsimile zu wiedergeben. Es sind zu den einzelnen Posten Bemerkungen hinzugefügt, wodurch schon jetzt kurz auf eine spätere vollständige SAMBUCUS-Bibliographie hingewiesen wird. Es muß nämlich vorangehend bemerkt werden, daß SAMBUCUS' Liste weit nicht vollständig ist, und daß er ziemlich ungenau bei der Anführung der verschiedenen Angaben war. In nicht weniger als elf Fällen ist das verzeichnete Erscheinungsjahr falsch und oft reichen die Beschreibungen nicht aus um die veröffentlichten Werke identifizieren zu können. Es scheint als ob er die Titeln aus Erinnerung abgeschrieben haben dürfte, und sein Gedächtnis mußte ihn manchmal in Stich gelassen haben.

Wir identifizieren nur jene durch SAMBUCUS verzeichneten Werke, die in der Tat veröffentlicht wurden, d.h. die Werke von der ersten anderthalb Spalte des Einblattdruckes. Die übrigen, „Quae edenda curabit, quae modo sub praelo sunt", von denen die meisten nie erschienen sind, werden von WALSH in seiner SAMBUCUS—Bibliographie behandelt. Betreffs dieses Teiles sei hier nur kurz bemerkt, daß SAMBUCUS schon seit dem Anfang seiner Sammlungstätigkeit immer bestrebt war, die bis soweit unbekannten Handschriftentexte veröffentlichen zu lassen und entlieh aus diesem Zweck immer sehr großzügig seine Handschriften an andere Gelehrten. In manchen Fällen haben diese Gelehrten auch recht bald ihre Editionen herausgegeben, „ex bibliotheca viri clarissimi Joannis Sambuci", aber noch öfters kam es vor, daß Verzögerungen von fünf, zehn oder

sogar fünfzehn Jahren dazwischenkamen. In einzelnen Fällen sind die vorausgesehenen Ausgaben nie veröffentlicht worden und die Manuskripte wurden auch nie zurückerstattet.

Der vollständige Sinn der Entstehung dieser Selbstbibliographie könnte nur in einem mehr umfassenden Beitrag eingehend behandelt werden, es sei aber hier kurz dennoch auf den wahrscheinlichen Grund hingewiesen, der SAMBUCUS bewegt hat diese Form der Veröffentlichung zu wählen. Es mag versuchend erscheinen den Einblattdruck mit jener Liste von SAMBUCUS' Werken in Zusammenhang zu bringen, die in der durch Josias SIMLER erweiterten Ausgabe des Werkes von Konrad GESNER *Bibliotheca* (Tiguri, 1583, S. 493.) erschienen ist. Diese GESNER—SIMLER Liste ist aber eine worttreue Wiedergabe jener von der Ausgabe von 1574 mit der Ausnahme von zwei neuen Titeln und erweist weder im Text noch in der Reihenfolge eine Ähnlichkeit zu dem *Catalogus*, mußte also auf Grund einer viel früheren, auch von SAMBUCUS selbst zusammengestellten Liste verfaßt werden.[1]

Sollte SAMBUCUS tatsächlich eine Liste seiner Werke an GESNER gesendet haben, so mußte das vor dem Tode des letzteren im Jahre 1565 erfolgt haben. In diesem Falle aber mußte er eine Ergänzungliste auch an SIMLER gesendet haben, weil die Ausgabe der *Bibliotheca* aus dem Jahre 1574 fast alle bis zu diesem Zeitpunkt gedruckten Werke SAMBUCUS' verzeichnet. Die in den Ausgaben von 1574 und 1583 von GESNER—SIMLER vorhandene Liste der SAMBUCUS-Werke hat tatsächlich zu der Annahme geführt, daß irgendwo ein Katalog, handgeschrieben oder gedruckt, existieren muß, und zwar zusammengestellt von SAMBUCUS selbst. Diese Annahme hat sich nun durch die Entdeckung des *Catalogus* als richtig erwiesen. Die Tatsache, daß der neulich gefundene *Catalogus* in keinem engen Zusammenhang mit der GESNER—SIMLERschen Liste steht, erläutert nur, daß SAMBUCUS bei verschiedenen Gelegenheiten Listen von seinen Werken zusammengestellt hat. Ob nun die früheren Listen auch in Einblattform gedruckt worden sind, scheint uns zweifelhaft zu sein, jedenfalls sind bisher keine solche Drucke zum Vorschein gekommen.

Eine mehr wahrscheinliche Ursache, die SAMBUCUS veranlaßte den *Catalogus* im Jahre 1583 herauszugeben, könnte aus dem Wortlaut, aus dem Titel und aus einzelnen Bemerkungen im zweiten Teil der Bibliographie abgeleitet werden: „divulganda", „qui volet, facile communicabit", „volumen propediem vertendum, edendumque mittet", „aliquando proferet". Diese in der Zukunftsform verfaßten Sätze deuten auf SAMBUCUS' Absicht, seine Handschriften allen eminenten Gelehrten anzubieten, die ein Interesse an der Herausgabe errieten. Diese Annahme ist im vollen Einklang mit seiner früheren Gewohnheit und mit seinem in Briefen oft geäusserten Wunsch, seine Handschriften, durch ihre Veröffentlichung, den gelehrten Männern überall zugänglich zu machen.

*

[1] Josias SIMLER schreibt in seiner erweiterten Ausgabe von GESNERS *Bibliotheca* (Tiguri, 1574, fol. 4v): „Postremo complures viri docti alii quidem Gesnero nostro, alii etiam mihi ipsi, partim ad prioris, partim ad huius secundae editionis auctarium, transmiserunt catalogos scriptorum variorum quorum in Bibliotheca nulla mentio facta fuerat, inter quos honoris causa merito a me nominandi sunt clarissimi et doctissimi viri, Georgius Fabricius Kemnicensis . . . deinde Ioannes Sambucus, Ioannes Baleus Anglus . . . a quibus non parum in hac postrema editione adiuti sumus. Etenim cl. v. Ioannes Sambucus cum propriarum lucubrationum catalogum Gesnero nostro transmisit, tum etiam indicem veterum auctorum, quos plurimos atque optimos in bibliotheca sua possidet, atque complures iam in publicum edidit."

Es folgt hierunten die Vergleichung der im *Catalogus* angeführten Drucke mit den entsprechenden Angaben der ungarischen Bibliographien. Die in den letzteren nicht verzeichneten Aufnahmen wurden mit weiteren Angaben (Titel, Umfang, Format, Fundorte) ergänzt, sonst figuriert nur der bibliographische Hinweis.[2]

1. *Tabellae dialect: in usum Hefflmari. Vienn: 1547.* Diese Angaben reichen nicht aus um das Werk mit irgendeinem bekannten Druckwerk identifizieren zu können. Wenn die Jahreszahl richtig ist, so war SAMBUCUS bei dem Erscheinen dieser Tabellen nur 16 Jahre alt. Es handelt sich höchstwahrscheinlich um einen Einblattdruck, wo der Lehrstoff in Form von Tafeln zusammengestellt war. Johannes HEFFLMAYR war ein junger Mann aus Tirnavia (Tyrnau), dem Geburtsort des SAMBUCUS, der 1546 in die Matrikel der Universität Wien eingetragen wurde.

2. *Homeri opera correxit, novis indicibus expediit. Argent. 1552.* Die Jahreszahl ist falsch; die Werke von HOMER erschienen im Jahre 1550:

a) *Odysseia.* Argentorati, KÖPFEL, 1550. APPONYI 1753.

b) *Ilias.* Argentorati, KÖPFEL, 1550. [8], 277, [3] Bll. 8°. Harvard UL, München SB, Wien UB.

3. *Luciani opera scholis* [*sic*], *artificii notatione illustravit. Argent. Basil.*

a) Argentorati, KÖPFEL, 1550. *RMK* III. 391.

b) Argentorati, KÖPFEL, 1554. *RMK* III. 423.

c) Argentorati, KÖPFEL, 1556. APPONYI 1773.

d) Basileae, PETRI, 1563. *RMK* III. 504.

e) Argentorati, WYRIOT, 1572. *RMK* III. 624.

f) Basileae, BRYLINGER, 1576. *RMK* III. 649.

4. *Conciones Xenophontis, post aliorum vertit, artificio distinxit. Basil.*
Basileae, OPORINUS, 1552. *RMK* III. 402.

5. *Caess: effigies cum historiis emendavit, auxitve. Argent.*
Argentorati, KÖPFEL, 1552. *RMK* III. 407.

6. *Platonis Axioch: Alcibiad. vertit, interpretatus Lutetiae. 1564. Vienn:*
Die Jahreszahl ist falsch; richtig sollte es heißen: Viennae Austriae, ZIMMERMANN, 1558. *RMK* III. 451.

7. *Petri Ranzani Epitomen rerum Ungaricarum cum suo auctario primus produxit. Vienn. 1554.*
Auch hier ist die Jahreszahl falsch, anstatt: Viennae Austriae, HOFHALTER, 1558. *RMK* III. 448—450.

8. *Vegetii Mulomodic:* [*sic*] *correxit, purgavit. Basil. Perna.*
Basileae, PERNA, 1574. *RMK* III. 639.

9. *Carminum suorum velut pammetron edidit, rhetor. dial. compendia. Patavii. 1555.*
Patavii, PERCHACINUS, 1555. *RMK* III. 430.

10. [Handschriftliche Randnotiz:] *Libanium et alios de ep*[*isto*]*lis formandis libellos vertit 1550 Opor.*
Auch hier stimmt die Jahreszahl nicht:

a) Basileae, OPORINUS, 1552. *RMK* III. 403.

b) Basileae, OPORINUS, 1558. *RMK* III. 446.

11. [a] *Nili precationes,* [b] *Hipolyti Thebani de ortu Mariae vertit libellum. Patavii 1555.*

a) Patavii, [PERCHACINUS], 1555. *RMK* III. 429.

b) Hippolyti Thebani ex opere ipsius chronico de ortu, & cognatione Virginis Mariae libellus. Patavii, PERCHACINUS, 1556. 7 Bll. 8° Wien NB.

12. *De imitatione Ciceronis dialogos tres Lutetiae, post Antverp. 1564.*
Die richtigen Angaben lauten:

a) Parisiis, GORBIN, 1561. *RMK* III. 487.

b) Antverpiae, MALCOTIUS, 1563. *RMK* III. 503.

c) Antverpiae, TILENIUS, 1568. *RMK* III. 568.

13. *Emblemata aucta, & quintum recusa. Antverp: Plant.*

a) Antverpiae, PLANTIN, 1564. *RMK* III. 526.

[2] *RMK* III. = SZABÓ Károly u. HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár.* III. Bd. Budapest, 1896—98. — APPONYI = APPONYI, Alexander: *Hungarica.* München, 1903—27. — GULYÁS = GULYÁS Pál: *Sámboky János könyvtára.* Budapest, 1941.

b) Antverpiae, PLANTIN, 1566. *RMK* III. 545.
c) [niederländisch] Antvverpen, PLANTYN, 1566. APPONYI 1814.
d) [französisch] Anvers, PLANTIN, 1567. *RMK* III. 554.
e) Antverpiae, PLANTIN, 1569. *RMK* III. 584.
f) Antverpiae, PLANTIN, 1576. *RMK* III. 648.
14. *Trophaea classica Iani Austrii authore Samb. Antverp.*
Antverpiae, GALLAEUS, 1572. *RMK* III. 615.
15. *Ioannis Stobaei Eclogas physicas protulit. Ibidem.*
Antverpiae, PLANTIN, 1575. *RMK* III. 643.
16. *Icones philos: & medicorum cum elogiolis. Plant.*
Antverpiae, PLANTIN, 1574. *RMK* III. 634.
17. *Nonni Dionisiacon 24 lib. graecos. Ibidem.*
Antverpiae, PLANTIN, 1569. *RMK* III. 583.
18. *Aristaeneti Epistolas amatorias graece. Ibidem.*
Antverpiae, PLANTIN, 1566. *RMK* III. 542.
19. *Gregorii Nazanzeni flosculos salutares collegit, ediditque. Ibidem.*
a) Antverpiae, PLANTIN, 1568. *RMK* III. 569.
b) Cracoviae, LAZARUS, 1578. *RMK* III. 671.
20. *Theophyl. in acta Apostolorum. Colon:*
a) Theophylacti Bulgariae ... Explicationes in Acta Apostolorum. Coloniae, BIRCKMANN, 1567. [8], 212 S. 2°. Cambridge UL, Harvard UL, London BM, Wien NB; vgl. GULYÁS 67/6.
b) Coloniae, BIRCKMANN, 1568. APPONYI 1827.
21. *Basilicorum summam extulit, per Leonclaium. Basil.*
LX librorum *Βασιλικῶν*... nunc edita per Joan. Leunclaium. Ex Joan. Sambuci v. c. bibliotheca. Basileae, Episcopius, 1575. [31], 543, 112, [48] S. 2°. Budapest OSZK, Budapest MTA, Cambridge UL, den Haag KB, Harvard UL, Leiden RB, Paris BN, Wien NB.
22. [a] *Emanuelis Parεneses ad filium cum* [b] *Theoriani, & Damasceni contra Manicheos disputationibus per Leoncla: Ibid.*
a) Basileae, PERNA, 1578. APPONYI 1850.
b) Basileae, PERNA, 1578. APPONYI 1849.
23. *Paediasimi γνώμας & indica quaedam, per Ioach: Camer: Lypsiae.*
Libellus gnomologicus ... editus a Joachimo Camerario. Lipsiae [VÖGELIN, 1569]. [1], 309 S. 8°. Harvard UL, München SB, Paris BN; vgl. GULYÁS 471.
24. *Constantini Ducis naturalium libros, e graeco latinos, per Auberium vulgo legi curavit. Basil.*
Theodori Ducae Lascaris ... De communicatione naturali libri VI ... nunc primum in lucem prolati, et latinam in linguam versi a Claudio Auberio ... ex Jo. Sambuci v. c. bibliotheca. Basileae, Episcopius, 1571. 196 S. 8°. Harvard UL, London BM, Oxford UL, Paris BN, Wien NB, Wien UB; vgl. GULYÁS 2427.
25. *Apomazaris de insomniorum significationibus per Leoncla: Wechel.*
a) Francofurti, WECHEL, 1577. *RMK* III. 662.
b) [französisch] Paris, DUVAL, 1581. [8], 312, [7] S. 8°. Paris BN.
26. *Consuetudines Ungariae iterum correxit, auxit. Viennae 1580.*
Die Jahreszahl ist auch hier falsch, statt:
a) Viennae Austriae, EBER, 1572. *RMK* III. 619.
b) Viennae Austriae, NASSINGER, 1581. *RMK* III. 704.
27. [Handschriftliche Randnotiz:] *Aegyn. totum recognovit.* Eine Ausgabe von Paulus AEGINETUS wurde von SAMBUCUS vorbereitet, aber sie ist nicht erschienen; vgl. GULYÁS 1476.
28. *In Hippocratem lectiones antiquas edidit Zuingerus cum Hippocr: Basil.*
Hippocratis Coi ... Viginti duo commentarii ... Theod. Zuingeri bas. studio & conatu. Basileae, EPISCOPIUS, **1579.** [28], 594, [114] S. 2°. Basel UB, Cambridge UL, Leiden RB, London BM, Oxford UL, Paris BN, Wien NB.
29. [a] *Plautum,* [b] *Laërtium,* [c] *Petronium,* [d] *Lucretium partim emendavit. Antverp.*
a) 1. Antverpiae, PLANTIN, 1566. *RMK* III. 544.
2. Basileae, EPISCOPIUS-HERVAGIUS, 1568. *RMK* III. 571.
b) Antverpiae, PLANTIN, 1566. *RMK* III. 543.
c) Antverpiae, PLANTIN, 1565. *RMK* III. 532.
d) Antverpiae, PLANTIN, 1565 (1566). APPONYI 384.
30. *Orationes funebres de obitu* [a] *S. Herberstain, &* [b] *Singhmoseri. Vienn:*

a) 1. Viennae Austriae, STAINHOFER, 1566. *RMK* III. 549.
2. Augustae Vindelicorum, FRANCUS, 1566. *RMK* III. 546.
b) Viennae Austriae, STAINHOFER, 1570. *RMK* III. 598.

31. *Item de obitu* [a] *G. Bonae &* [b] *Dn: à Stubenb. cum epistolis. Patavii.*
a) Patavii, PERCHACINUS, 1560. *RMK* III. 477.
b) Patavii, [PERCHACINUS], 1559. *RMK* III. 469.

32. *Item de natali Christi. Augustae. 1549.*
Die Jahreszahl ist falsch; richtig:
Augustae Rheticae, ULHARDT, [1553]. *RMK* III. 410.

33. *Eiusdem argumenti elegiae ad Dn: Geyderum. Norimbergae. 1579.*
Norimbergae, [Drucker unbekannt], 1579. *RMK* III. 680.

34. *De angelorum natura, officiis, libellus ad M. Otrer: Vienn: carmine. 1566.*
Die Jahreszahl stimmt nicht; dieses Werk ist identisch mit Nr. 30b (*RMK* III. 598).

35. *Iani Pannonii opera iterum emendatiora dimidioque aucta edidit. Vien: 1568.*
Auch hier stimmt die Jahreszahl nicht; es sind die folgenden möglich:
a) Patavii, PERCHACINUS, 1559. *RMK* III. 468.
b) Viennae Austriae, STAINHOFER, 1569. *RMK* III. 585.

36. [a] *M. Glycae &* [b] *Manassae Chronica. Basil.*
a) Basileae, EPISCOPIUS, 1572. APPONYI 1835.
b) Basileae, EPISCOPIUS, 1573. APPONYI 1838.

37. *Sadoleti de consolatione mortis epistolam. Francfor. Wechel.*
Francofurti, WECHEL, 1577. APPONYI 467.

38. [a] *Horatii Poëticam, &* [b] *Somnium Scipionis, paraphrasibus, & scholiis illustravit. Antverp.*
a) Antverpiae, PLANTIN, 1564. *RMK* III. 525.
b) Somnium Scipionis befindet sich im Werk *De imitatione Ciceroniana;* vgl. Nr. 12.

39. *Haesiodi opera & dies cum Batrachomyomachia. Ferrar. 1557.*
Die gedruckte Ausgabe der Übersetzung von SAMBUCUS bleibt für uns bis heute unbekannt.

40. *Plotinum à se emaculatum graecè primus edidit per Pernam. 1581. Basil.*
Die Jahreszahl stimmt auch hier nicht ganz genau:
Plotini Platonicorum facile coryphaei operum philosophicorum omnium libri LIV. Basileae, PERNA, 1580. [36], 771, [44] S. 2°. Amsterdam UB, Basel UB, Cambridge TC, Chicago Newberry, Gent UB, den Haag KB, Harvard UL, Leiden RB, London BM, Oxford UL, Paris BN, Wien NB; vgl. GULYÁS 1129.

41. *Palladium in defract: Hyppocra. per Iun: Crassum edidit. Ibidem.*
Medici antiqui graeci Aretaeus, Palladius, Ruffus, Theophilus . . . a Iunio Paulo Crasso . . . Latio donati. Basileae, PERNA, 1581. [7], 297, [35], 212, [45] S. 4°. Amsterdam UB, Basel UB, Budapest OSZK, Cambridge TC, Chicago Newberry, Harvard UL, London BM, München SB, Oxford UL, Paris BN, Wien NB; vgl. GULYÁS 184.

42. *Rerum Hispanicarum tom. tertium edendum cum praefatione sua curavit. 81. Francf. Wech:*
Francofurti, WECHEL, 1581. *RMK* III. 707.

43. *Regum Vngar: vitas carminib: comprehendit. Vienn : 1565.*
Die Jahreszahl ist falsch; berichtigt:
Viennae Austriae, STAINHOFER, 1567. *RMK* III. 557.

44. *Chorographiae eiusdem* [a] *Ungar:* [b] *Transyl:* [c] *Styriae,* [d] *Fori julii, in Theatr. Ortelii.*
a) 1. Ungariae Tanst. descriptio. [Viennae, STAINHOFER], 1566. 69×53 cm. Leiden RB.
2. Ungariae loca praecipua. Viennae, [STAINHOFER], 1571. 55×87 cm. Wien NB.
3. Ungariae loca praecipua. In: Additamentum Theatri orbis terrarum. Antverpiae, 1579.
b) 1. Transilvania. Viennae, [STAINHOFER], 1566. 40×57 cm. Leiden RB.
2. Transilvania. In: Theatrum orbis terrarum. Antverpiae, 1570.
c) Illyricum. In: Additamentum Theatri orbis terrarum. Antverpiae, 1573. („Styria" soll höchstwahrscheinlich mit „Illyricum" identisch sein.)
d) Fori Julii descriptio. In: Additamentum Theatri orbis terrarum. Antverpiae, 1573. (*RMK* III. 626, mit Titel *Alpes Juliae, Japides et Carni.*)

45. *Italiam veterem, & Greciam eiusdem Ortel : adhuc detinet.* Die Landkarten über Italien und Griechenland in den ORTELIUS-Ausgaben stammen nicht von SAMBUCUS.

*

Der Einblattdruck ist einseitig bedruckt und hat ein stehendes Folioformat von einer Papiergröße von 51—1/2 × 37—1/2 cm. und mit einem Satzspiegel von 46—1/2 × × 31—1/2 cm. Ein Druckerimpressum fehlt, aber die Unterschrift von SAMBUCUS ist datiert „dd. 8. Kal: April: Anno 1583. Vienn:". Man kann ruhig annehmen, daß der Druck selbst kurz darauf durchgeführt wurde, und zwar auch in Wien. Aus den wenigen Druckereien, die damals dort tätig waren, war es nicht schwer, die richtige herauszuwählen. SAMBUCUS publizierte damals in Wien bei Leonhard NASSINGER: die zweite Ausgabe von seinem WERBŐCZI erschien im Jahre 1581 bei diesem Typographen *(RMK* III. 704; vgl. unsere Nummer 26b*)*. Und tatsächlich befinden sich in diesem Druckwerk alle Typen, gegossene Ornamenten usw., die bei dem *Catalogus* von SAMBUCUS gebraucht wurden. Auch die charakteristischen Gewohnheiten von NASSINGER beim Setzen treten hier zum Vorschein. So kann man mit Recht behaupten, daß der *Catalogus* im Jahre 1583 in der Wiener Druckerei von NASSINGER hergestellt wurde.

GEDEON BORSA—JAMES E. WALSH

Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Joannes Sambucus in Debrecen. Der Gedenktag der 400jährigen Geburt GALILEIS wurde auch an der Debrecener Universität gefeiert (am 18. 3. 1964). Anlässlich der Feierlichkeiten stellte die Debrecener Universitätsbibliothek eine Ausstellung zusammen, in der natürlich auch das epochemachende Werk COPERNICUS' *(De revolutionibus orbium coelestium libri VI.* Norimbergae apud Ioh. Petreium, Anno MDXLIII.) eine wichtige Rolle spielte. Die Inquisition verbot ja GALILEI, die Thesen dieses Buches zu verbreiten.

Im Buch, das aus der Bibliothek der Debrecener Reformierten Hochschule ausgeliehen wurde und auch den Stempel der Bibliothek trägt (Inventarnummer: *O 1218 tt*), wurde völlig unerwartet eine handschriftliche Eintragung aus dem 17. Jahrhundert gefunden: „Coll[egii] So[cietati]s JESU Catalogo inscriptus Tyrnaviae 1667 30. Martij". Das Buch wurde also 1667 in den Katalog der Bibliothek des Tyrnauer Jesuiten-Kollegiums eingetragen. Unter dieser Eintragung wurde ein dreigliedriger Name mit zweierlei Tinte dick durchgestrichen, die Jahreszahl 1560 blieb aber stehen. Ganz unten befindet sich in der charakteristischen Schrift Istváns HATVANIS der für endgültig gedachte Possessor-Vermerk: „Iam Collegii Helv[eticae] Conf[essioni] addictorum Debrecinensis" d.h. „Es gehört schon dem Reformierten Kollegium in Debrecen". (Die Schrift identifizierte auch Bibliotheksdirektor Prof. László MÓDIS auf den ersten Blick als die HATVANIS).

Was können wir nun über das Schicksal des Buches erfahren? Die alten Kataloge der Bibliothek sagen über die Provenienz des wertvollen Buches nichts aus. Wir müssen also mit der Tatsache zufrieden sein, dass das Buch um 1750,[1] als HATVANI Bibliothekar war, in die Buchregale des Kollegiums gestellt wurde, wer aber dabei der Vermittler war, bleibt vorläufig ungeklärt. Die aus der Tyrnauer Bücherei entstandene Budapester Universitätsbibliothek verzeichnete das Buch noch in seinem Katalog aus dem Jahre 1690 (unter Buchstabe „*C*" in der Fachgruppe „*Mathematici*") : „Copernici Nicolai, De revolutionibus orbium Coelestium, folio, Norimber. 1543, membran. al., 1667". (Die zweite Jahreszahl bezeichnet den „annus inscriptionis".) Das Buch ist aber auch im ältesten, 1632 verfertigten Tyrnauer Katalog[2] (unter „*C*" bei Nummer 207) zu finden:

[1] Genauer: zwischen 1753—1760. S. DÉZSI Lajos: *Adalékok a debreceni ref. collegium könyvtárának történetéhez.* Magy. Könyvszle. 10 (1902) S. 117 und 123.

[2] Über die Tyrnauer Kataloge s. DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635).* Magy. Könyvszle. 1963. S. 45—46.

„Copernicus de Revolutionibus Orbium Coelestium, in fol., corio nigro, Norimbergae 1543." Hier kann bloss „der schwarze Ledereinband" störend wirken, da im späteren Katalog — dem heutigen Zustand des Buches entsprechend — „weisser Pergamenteinband" erwähnt wird, und dieser, heute noch wohlerhaltene Einband ist für das 16. Jh. charakteristisch (er wurde aus einer lateinisch geschriebenen Privaturkunde des 15. Jhs. verfertigt). Wir können also annehmen, dass entweder der Katalog unachtsam zusammengestellt wurde oder das alte in schwarzen Leder gebundene Exemplar verlorenging und dann später ein Exemplar mit weissem Pergamenteinband erworben wurde. Dieses wurde dann in den Katalog aus dem Jahre 1667 eingetragen.

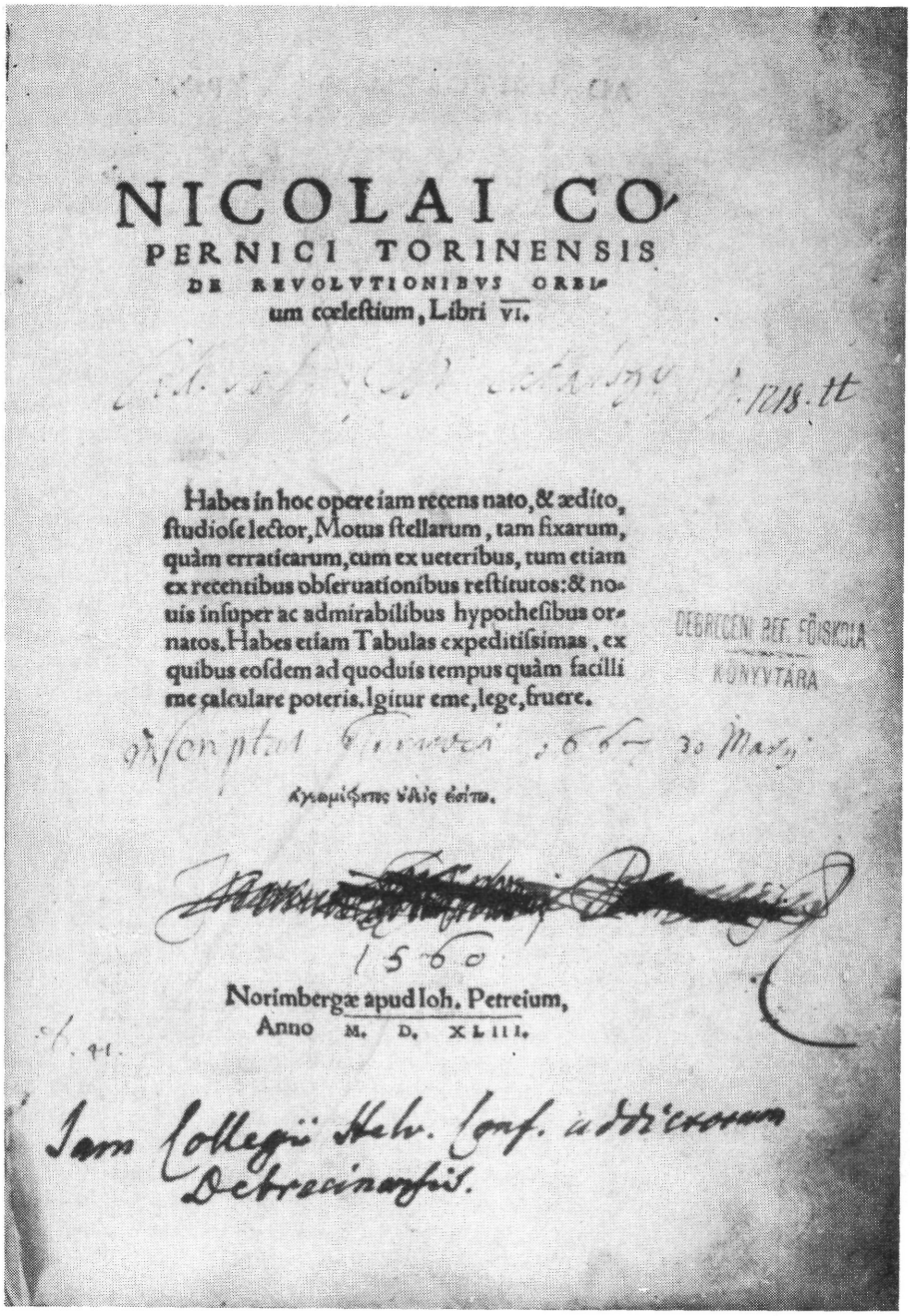
Dieses alte verlorengegangene Exemplar kann auch mit dem der Budapester Universitätsbibliothek nicht identisch sein (Signatur: *Eb 101 = M 2896)*, da es — nach den Eintragungen auf dem Titelblatt — aus der Sammlung Zakariás Mosóczys stammt,[3] durch János Kecskés in den Besitz des Pressburger Jesuiten-Kollegiums kam und 1639 katalogisiert wurde. Auch die Signaturen, die im Debrecener Exemplar stehen, geben uns keinen Aufschluss. (Auf dem Titelblatt: *D. 41 ;* auf der Innenseite des hinteren Einbanddeckels: *E VIII 29* und *G VII 6* — beide gestrichen — *G V 28.*) Auch am Ende des Buches lässt sich eine Eintragung nicht enträtseln: „Vide. E. O. mpr." Von wem und warum sollte das Buch überprüft werden? Vielleicht stammt es von jenem Zensor, mit dem wir uns noch beschäftigen wollen.

Es blieb bisher die interessanteste Frage unbeantwortet: Wem gehörte das Buch ursprünglich? Der durchgestrichene Name des einstigen Possessors war selbst bei entsprechender Beleuchtung nicht zu lesen. Als die Eintragung des einstigen Possessors unleserlich gemacht wurde, wurde gründliche Arbeit geleistet. Soviel ist aber auch mit blossem Auge zu entziffern, dass der Vorname mit einem *J* begann und kein Buchstabe in die obere oder untere Zone reicht. Der zweite Teil des Namens beginnt mit *S* oder vielleicht *G* und endet mit einem gut lesbaren *j*. Der dritte Teil beginnt mit einem *P*, das Ende blieb lesbar: *-nij*. Während der Betrachtung der Schrift hegten wir die Vermutung, die später nach entsprechenden Vergleichen zur Gewissheit wurde, dass die Eintragung „Joannis Sambucj Pannonij" lautet.

Das wurde durch die Eintragung, die auf dem Titelblatt der Bonfini-Ausgabe (Basileae, 1568) in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften steht (Inventarnummer: *9152/1182/1954)*, bestätigt. Unten dediziert Sambucus mit einem vierzeiligen Gedicht seine Ausgabe dem Veszprémer Bischof János Listhius, und die kalligraphischen Buchstaben *(J, S, b, P* u.a.m.) seiner Schrift bzw. Unterschrift machten die Identifizierung unzweifelhaft.[4] Wir können noch auf den „Cod. Lat. 100." der Széchényi-Nationalbibliothek hinweisen, den — laut Eintragung — Sambucus dem Zakariás Mosóczy schenkte, oder an das *Beschreibende Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich,* in dem erfreulicherweise — aber zugleich bedauerlicherweise — viele Exemplare zu finden sind, die zur Sammlung Sambucus' gehörten. Die hier veröffentlichten Fotokopien beweisen die Richtigkeit unserer Deutung. (Unter anderen s. z. B. den „Cod. Phil. Graec. 29" und „141", oder die lateinische Strabon-Übersetzung „Cod. 3," noch viel mehr den Possessor-Vermerk im auch in anderer Hinsicht interessanten Tacitus-Kodex Nr. 49: „Joan. Sambucj Pannonij 1563".)

[3] Iványi Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Iuris keletkezése.* Bp. 1926. S. 122, Nr. 554.

[4] Hier erwähnen wir die berühmte Stelle von Sambucus, die am Anfang einer Widmung an Listhius zu lesen ist (in der Janus Pannonius Ausgabe, Viennae 1569). Der erste Satz gibt auch auf die Frage Antwort, warum die Corvina-Bibliothek oder die Sambucus-Sammlung nicht in Ungarn bleiben durfte: „Si, quibus Respub[licae] Imperiaque plurimum continentur, ea, ut apud alias gentes, in Ungaria quoque viguissent . . ."

NICOLAI CO-
PERNICI TORINENSIS
DE REVOLVTIONIBVS ORBI-
um cœleſtium, Libri VI.

Habes in hoc opere iam recens nato, & ædito, ſtudioſe lector, Motus ſtellarum, tam fixarum, quàm erraticarum, cum ex ueteribus, tum etiam ex recentibus obſeruationibus reſtitutos: & nouis inſuper ac admirabilibus hypotheſibus ornatos. Habes etiam Tabulas expeditiſsimas, ex quibus eoſdem ad quoduis tempus quàm facilli me calculare poteris. Igitur eme, lege, fruere.

DEBRECEN. REF. FŐISKOLA
KÖNYVTÁRA

Norimbergæ apud Ioh. Petreium,
Anno M. D. XLIII.

Jam Collegii Helv. Conf. a Bibliotheca Debrecinanſis.

Was erfahren wir durch diese Eintragung über SAMBUCUS? Wir wissen,[5] dass SAMBUCUS sich am 1. 3. 1560 noch in Padova aufhielt, kurz danach fuhr er aber wieder nach Paris, wo er bis zum Herbst 1561 verweilte. Hier sammelte er leidenschaftlich Bücher und Münzen und trieb seine humanistischen Studien. Unser Buch wurde wahrscheinlich während dieses Aufenthaltes erworben. Ein Umstand bleibt aber dabei unerklärt. SAMBUCUS, der sich auch mit Astronomie und Medizin beschäftigte, kaufte das Buch nicht nur als Bibliophile, sondern führte es stets mit sich und verglich die kopernikanischen Tabellen und Beweisführungen mit seinen eigenen Beobachtungen. Seine Korrekturen und Ergänzungen (auf den Blättern 70^v, 82^v, $102-104^v$, $135-139^v$) beziehen sich zumeist auf die Silvester-Nacht 1549 („ad mediam noctem ante Kal. Jan. Annj 1550 incipientis," auf Bl. 102^v sogar: „ante Kal. Jan. anj 1550 *currentis"*). Auf den Blättern 46^v, 169^v und 178^v befinden sich Beobachtungen über die Jahre 1548, 1504, 1523, 1527, bzw. 1529.

Da diese Notizen — wie die Schrift zeigt — aller Wahrscheinlichkeit nach von SAMBUCUS stammen, der 1549—1550 in Ingolstadt dem berühmten Mathematiker und Astronomen Peter BIENEWITZ (APIANUS) zu Füssen sass (auf Bl. 42 nimmt er auch auf die Lehren APIANUS' Bezug), können wir diese Eintragungen über das Jahr 1550 entweder so erklären, dass sich der junge SAMBUCUS schon im Alter von 18—19 Jahren systematisch mit astronomischen Beobachtungen beschäftigte — was durchaus unwahrscheinlich ist — oder, dass er das Buch tatsächlich erst 1560 kaufte und zu den kritischen Stellen seine Anmerkungen, die aus seinen eigenen oder aus APIANUS' Beobachtungen stammten, erst dann eintrug. (Vgl. den von GULYÁS veröffentlichten Bücherkatalog SAMBUCUS' Nr. 99 : 2 und 100, weiterhin 67 : 4—5 bzw. 1301 : 2—3.) Darunter gibt es auch Angaben, die mit den Nummern 88 : 1—3 und 91 zu vergleichen sind. *(Prutenicae tabulae coelestium motuum* autore Erasmo RHEINHOLDO Salueldensi, Tubingae 1551; *Tabulae positionum pro variis poli elevationibus* per Cypr. LEOUITIUM a Leouitia, Augustae Vind. 1551; s. noch unter Nr. 390. die *Tabulae directionum et profectionum* von REGIOMONTANUS, die Cypr. LEOWITZ ebenfalls in Jahre 1551 herausgab.) Nach dem Katalog (Nr. 377) war aber auch die 1551er Pariser Ausgabe der *Cosmographia* von Petrus APIANUS in der Bibliothek SAMBUCUS' vorhanden. Hier erwähnen wir noch die auf Bl. 13 — ganz bestimmt von SAMBUCUS — eingetragenen Notizen: „et undecimam — sc. sphaeram — addidit Wernerus in motu 8^e sphae", die sich wahrscheinlich auf die Nr 762 : 2 bei GULYÁS beziehen *(Canones brevissimi. . .* Joannis WERNERI Norici Mathematici, Norinbergae 1546).[6]

Die sachliche Überprüfung der astronomischen Eintragungen (und eines handgeschriebenen Blattes über geometrische Konstruktionen) ist die Aufgabe der Experten. Wir dürfen aber behaupten, dass diese — wahrscheinlich von SAMBUCUS stammenden — Eintragungen das Wesen des kopernikanischen Werkes unangetastet lassen und den revolutionären Gehalt des Buches nicht bezweifeln. Die Überprüfung der vielen Tabellen und Rechnungen, die Berichtigung einiger Fehler und die Nachträge beweisen vielmehr, dass SAMBUCUS das Buch gründlich studierte, das kopernikanische System durchdachte und akzeptierte. Diese Tatsache ist vom Gesichtspunkt der internationalen Wissenschaftgeschichte und der später erfolgten ungarischen Rezeption des kopernikanischen Gedankens unbedingt positiv zu bewerten. Wir können hier noch soviel tun, dass wir die Stellen, die von den Zensoren mit schwarzer Farbe nicht eben diskret durchgestrichen

[5] Vgl. GULYÁS Pál: *Sámboky János könyvtára*. Bp. 1941. S. 17, und passim. BACH Endre: *Un humaniste hongrois en France. Jean Sambucus et ses relations littéraires (1551—1584)*. Szeged, 1932. S. 10—12 und passim.

[6] Über die astronomischen Studien SAMBUCUS' s. GULYÁS, *a. a. O.* S. 46—49. Über seine Beziehungen zu Pascal DUHAMEL, zum Mathematiker des „Collège Royal" s. BACH, *a. a. O.* S. 67.

wurden, einzeln betrachten. (Die Ergänzungen teilen wir auf Grund des unzensurierten Mosóczy-Exemplars mit.)

Wie bekannt, wurde das Werk Copernicus' vom Nürnberger lutherischen Pfarrer Andreas Osiander zum Druck vorbereitet.[7] Osiander schrieb auch ein anonymes Vorwort, dem der Brief des Kardinals Nicolaus Schonberius an Copernicus folgt, und erst danach steht die diplomatische, Papst Paul dem III. gewidmete *Praefatio* des Verfassers.[8] Copernicus nimmt in seinen gewählten lateinischen Stilwendungen freilich nur an, dass ungebildete, vom Neid besessene Leute sein Werk kritisieren könnten, darum wendet er sich an den selbst im weit entfernten Polen wegen seiner Unterstützung der Kunst und Literatur tief verehrten Papst, obwohl er weiss, dass es gegen die giftigen Bisse der Sykophanten, die nur auf Schädigung bedacht sind, keine Arznei gebe. Der folgende (letzte) Aufsatz wurde aber bereits gestrichen:

„Si fortasse erunt *ματαιόλογοι*, qui cum omnium Mathematum ignari sint, tamen de illis iudicium sibi sumunt, propter aliquem locum scripturae, male ad suum propositum detortum, ausi fuerint meum hoc institutum reprehendere ac insectari: illos nihil moror, adeo ut etiam illorum iudicium tamquam temerarium contemnam. Non enim obscurum est Lactantium, celebrem alioqui scriptorem, sed Mathematicum parum, admodum pueriliter de forma terrae loqui, cum deridet eos, qui terram globi formam habere prodiderunt. Itaque non debet mirum videri studiosis, si qui tales nos etiam ridebunt. Mathemata Mathematicis scribuntur, quibus et hi nostri labores, si me non fallit opinio, videbuntur etiam Reipub. ecclesiasticae conducere aliquid, cuius principatum tua Sanctitas nunc tenet. Nam non ita multo ante sub Leone X. cum in Concilio Lateranensi versabatur quaestio de emendando Calendario Ecclesiastico, quae tum indecisa hanc solummodo ob causam mansit, quod annorum et mensium magnitudines, atque Solis et Lunae motus nondum satis dimensi haberentur. Ex quo equidem tempore, his accuratius observandis animum intendi, admonitus a praeclariss. viro D. Paulo episcopo Semproniensi, qui tum isti negatio praeerat. Quid autem praestiterim ea in re, tuae Sanctitatis praecipue atque omnium aliorum doctorum Mathematicorum iudicio relinquo, et ne plura de utilitate operis promittere tuae Sanctiti videar, quam praestare possim, nunc ad institutum transeo."

Lactantius konnte man doch nicht als „eitles Schwatzmaul" (*ματαιόλογος*) bezeichnen, besonders wenn die, eine Kalenderkorrektion vorbereitenden Beratungen im Lateran wegen ungenügender astronomischer Beobachtungen erfolglos blieben! Lehren, die mit der offiziellen Auffassung der Kirche im Gegensatz stehen, können der Kirche nicht „nützlich" werden, so musste also wenigstens diese Stelle weggelassen werden.

Auf Blatt 6 begnügte sich der Zensor nur mit einigen scheinbar ganz harmlosen stilistischen Korrektionen. Statt: „Cur ergo *haesitamus adhuc*, mobilitatem illi formae suae a natura congruentem concedere" sollte der Satz so gelesen werden: „Cur ergo *non possum* mobilitatem illi formae suae concedere?" In der Originalform war die Fortsetzung der Frage: „magis, quam quod totus labatur mundus, cuius finis ignoratur scirique nequit, neque fateamur ipsius cotidianae revolutionis in caelo apparentiam esse, et in terra veritatem?" Das Ende dieses Teiles (etwa von „neque" an) hätte man schon schwieriger in eine harmlose Fassung bringen können, so liess der Zensor den ganzen Teil weg.

Ähnlich verfuhr er auch am Ende des Kapitels (Bl. 7). Statt der Originalfassung („Addo etiam, *quod satis absurdum videretur*, continenti sive locanti motum adscribi, et non potius contento et locato, quod est terra") wurde folgendes auf den Rand geschrieben: „Addo etiam *difficilius non esse* contento et locato, quod est terra, motum adscribere, quam continenti." Der letzte Satz aber („Vides ergo, quod ex his omnibus proba-

[7] Vgl. Székely György: *Vorläufer und Verbreitung des kopernikanischen Weltbildes*. Bp. 1963. S. 283. (mit Bibliographie).

[8] Über den Anlass der Widmung s. Székely, *a. a. O.* S. 282.

bilior sit mobilitas terrae, quam eius quies, praesertim in cotidiana revolutione, tamquam terrae maxime propria"), der statt der offiziell verkündigten Unbeweglichkeit der Erde die für die Erde charakteristische Drehbewegung betonte, wurde einfach gestrichen.

Auch der erste Satz des nächsten (IX) Kapitels („Cum igitur *nihil prohibeat mobilitatem terrae*, videndum nunc arbitror, an etiam plures illi motus conveniant, *ut possit una errantium syderum existimari"*) durfte nicht geduldet werden, und am Rand des Blattes können wir die folgende entstellte Version lesen: „Cum igitur *terram moveri assumpserim*, videndum nunc arbitror, an etiam illi plures possint convenire motus."

Aus der Perspektive von vier Jahrhunderten erscheinen uns derartige Bemühungen der „zuständigen" Behörden, auf Bl. 9 die Entdeckung Copernicus' durch ähnliche stilistische Finessen unschädlich machen zu wollen, beinahe nicht mehr tragisch, sondern nur noch lächerlich. Copernicus schrieb: „Proinde non pudet nos *fateri hoc totum* (der Zensor: *assumere)*, quod Luna praecingit, ac centrum terrae per orbem illum magnum inter caeteras errantes stellas annua revolutione circa Solem transire, et circa ipsum esse centrum mundi: quo etiam Sole immobili permanente, quicquid de motu Solis apparet, hoc *potius* (der Zensor: *consequenter)* in mobilitate terrae verificari. . ." Der „religiöse" Abschluss der Gedankenführung, die die Erde zu einem gewöhnlichen, um die Sonne kreisenden Himmelskörper „erniedrigte" („Tanta nimirum est divina haec Opt. Max. fabrica") schien eine so offensichtliche Gottlosigkeit zu sein, dass sie nur ausgemerzt werden konnte.

Der Titel des XI. Kapitels (Bl. 10) war: *De triplici motu telluris demonstratio.* Die „dreierlei Bewegungen" der Erde konnte aber der Zensor nicht als bewiesen annehmen, er veränderte also: „De *hypothesi* triplicis motus terrae, eiusque demonstratione." Auch der Herausgeber Osiander erwähnt den hypothetischen Charakter der kopernikanischen Gedanken in seinem berüchtigten Vorwort: „neque enim necesse est eas hypotheses esse veras, imo ne verisimiles quidem, sed sufficit hoc unum, si calculum observationibus congruentem exhibeant".[9] Eine Hand aus dem 18. Jh. — vielleicht bereits in Debrecen — versuchte aber die schwarze Farbe des Zensors auszukratzen und schrieb darunter mit Genugtuung den ursprünglichen Titel neu ab: „De triplici motu telluris demonstratio". Dieselbe Hand bewies ihre Geschicklichkeit auch auf Bl. 122. Hier (IV. Buch, Titel des XX. Kapitels) hatte der Zensor auch etwas auszusetzen. Aus dem ursprünglichen Text („De magnitudine horum trium siderum, Solis, Lunae et Terrae, ac invicem comparatione") strich er die „tria sidera", aber die rätselhafte Hand schrieb die inkriminierten „drei Gestirne" wieder ein.

Unsere Beobachtungen führen gewiss keine solchen Veränderungen in der Erforschung der Sambucus-Sammlung oder des Nachlebens Copernicus' herbei, wie zu ihrer Zeit die kopernikanischen Gedanken in der Betrachtung des neuzeitlichen Weltbildes. Sie sind aber eine kleine Ermahnung, dass wir die Reste der bedauerlicherweise so arg auseinandergefallenen Bestände alter ungarischer Bibliotheken — *rari nantes in gurgite vasto* — sorgfältig registrieren und schätzen.

István Borzsák

Néhány adalék a kismartoni nyomda történetéhez. A kismartoni nyomda XVIII. századi munkásságával csak a legutolsó két-három évtizedben kezdtek foglalkozni a szakemberek. Igen kevés adat áll egyelőre rendelkezésre ezen a téren, s kicsi azoknak a nyomdatermékeknek a száma is, amelyeket a kismartoni nyomdából ismerünk, mégis fokozatosan kialakul az Eszterházyak udvari nyomdájának a képe.

[9] Vgl. Székely, *a. a. O.* S. 283.

Elsőként CSATKAI Endre közöl adatokat a kismartoni nyomdáról;[1] mindkét XVIII. századi nyomtatvány, amelyet ismertet, HÜBSCHLIN János sajtója alól került ki. BORSA Gedeon a *Magyar Könyvszemlé*ben[2] egy harmadik HÜBSCHLIN-nyomtatvány felfedezése révén időben is meg tudja határozni a HÜBSCHLIN-nyomda működését. 1711-re teszi a nyomda felállításának időpontját, ESZTERHÁZY Pál hercegnek tulajdonítva a kezdeményezést, és két-három évre a nyomda kismartoni munkásságát, azt feltételezve, hogy Pál nádor halála után utóda, Mihály herceg megszüntette a nyomdát.

Ennek a feltételezésnek valószínűleg az volt az oka, hogy noha voltak adatok[3] STREIBIG József Antal osztrák nyomdász kismartoni tartózkodásáról, ottani működésére semmiféle bizonyíték nem állt rendelkezésre. A nyomdatörténet legkiválóbb művelői is Sopronból származtatták az első magyarországi STREIBIG-nyomtatványokat.[4] Még 1961-ben is csak ennyit ír CSATKAI Endre a kismartoni nyomdáról: „Az egyetlen termékkel is ismert kismartoni nyomdász neve, Hübschlin Jánosé, kelettelen nyomtatványon szerepel, Eszterházy Mihálynak 1720-ban bekövetkezett halálával azonban az udvartartást csökkentik, és így az akkori nyomdász, Streibig József Antal két évi ottidőzés után Sopron felé fordította szekere rúdját."[5] Másutt pedig: „... a legújabb felső-ausztriai kutatás szerint Streibig 1719-ben hagyta el korábbi helyét, így tehát pontosan 1721 vége felé érkezett Sopronba Kismartonból, ahogy első soproni munkájának keltezése is mutatja".

Az eddig ismert adatok tehát a következőkben foglalhatók össze: 1711—1715 körül Kismartonban működött HÜBSCHLIN János, akinek nyomdájából eddig három nyomtatványt ismertünk. 1719 vége táján érkezik Kismartonba STREIBIG József Antal, aki az alsó-ausztriai Wildbergben működött 1708-tól 1719-ig.[6] Mindössze két évig tartózkodik Kismartonban, 1721 vége felé Sopronba költözik. Kismartoni nyomdájának eddig — tudomásom szerint — egyetlen termékét sem ismerték, illetve ismertették sehol.

A PETRIK-féle bibliográfia XVIII. századi címanyagának kiegészítése során módomban állt átnézni a budapesti Egyetemi Könyvtár gazdag aprónyomtatvány-gyűjteményét. Az itt talált számos értékes, PETRIK által nem ismertetett kiadvány között került elő STREIBIG kismartoni műhelyének alábbi első — de talán nem utolsó — meglevő terméke:

OpVs asCetICVM/ / qVotIDIanae pIetatIs./ /QVo LeCtor
VtatVr aD/ / saLVteM./ /PIetas aD oMnIa V-/ /tILIs:
praeCLara VIrtVs./ / Impressum, & demississime oblatum a Josepho Antonio Streibig, celsissimi Principis
Esterasi Kysmartoniensis novo Aulae Typogr.

A negyedrét alakú, 4 levélből álló kis nyomtatvány, amelynek jelzete „A.ny. 387." jóval későbbi kötésben maradt fenn, s provenienciáját illetőleg nem árul el magáról sem-

[1] CSATKAI, André: *Die fürstlich Esterházyschen Druckereien in Eisenstadt.* Burgenländ. Heimatbl. 1936. 4. l.

[2] BORSA Gedeon: *Adatok a 18. századi kismartoni nyomdáról.* Magy. Könyvszle. 1956. 138—139. l.

[3] „... 1721. végén Streibig József Antal Kismartonból Sopronba költözött és itt az első nyomdát megalapította ..." *Sopron a régi magyar irodalomban.* Kiad. HÁZI Jenő. Közrem. AUGUSZTINOVICZ Elemér. Bp. 1937. 98. l.

[4] „Der dritte Einwanderer war Anton Josef Streibig, ein Österreicher aus Wildberg ... Er errichtete seine Druckwerkstätte ... in Ödenburg ..." FITZ József: *Eingewanderte deutsche Buchdrucker in Ungarn im 18. Jahrhundert.* Gutenberg Jahrbuch 1934. 213. l.

[5] CSATKAI Endre: *A soproni nyomdászat a 18. század első felében.* Soproni Szle. 1961. 38—51. l.

[6] RIEDL, Adalbert—KLIER, Karl: *Lied-Flugblattdrucke aus dem Burgenland.* Eisenstadt, 1958. 131. l. BENZING, Joseph: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden, 1963. 262. l.

mit. Egyetlen bejegyzést találunk benne a címlapon: „Frater Cornelius Fratri Hillarionis." Ez azonban nem mond semmit, legfeljebb azt valószínűsíti, hogy valamelyik közeli rendházból került a szekularizációkor az Egyetemi Könyvtár birtokába.

Az egész nyomtatvány, címlapjától záró soráig, csupa kronosztihon, áhítatos játék az 1720-as évszámmal, s hogy a kor divatjának még inkább megfeleljen: az egyes sorok kezdetleges rímekben csendülnek össze. Mind az évszám, mind az impresszumban a typographus jelzőjeként álló „novus", arra utalnak, hogy ez a kis kiadvány STREIBIG első kismartoni munkája. Ennek csupán az mond ellen, hogy a Sopronban 1724-ben nyomott, EBERGÉNYI Lászlót búcsúztató *Luctus desolatae tristantisque matris Hungariae*-ben[7] STREIBIG „geringer Anfänger und Aufrichter einer neuen Buchdruckerei in Oedenburg"-ként nevezi meg magát, holott akkor már majd három esztendeje működik Sopronban, s több korábbi kiadványa ismert ugyanonnan.

STREIBIG nemcsak nyomdásza, hanem szerzője is lehetett kiadványának, ha szerzőségnek lehet nevezni az abban a korban széltében-hosszában s minden alkalomra egyaránt gyártott és kedvelt kronosztihonok konstruálását. Ezt a szerzőséget valószínűsíti egyrészt a „demississime oblatum" kifejezés az impresszumban, másrészt az a tény, hogy Sopronban is hasonló kronosztihonokkal ékesen siratta el EBERGÉNYI Lászlót a már említett *Luctus*-ban.

Az *Opus asceticum* betűi arról vallanak, hogy STREIBIG Wildbergből hozta magával betűkészletét vagy legalább is annak jelentős részét. Az összehasonlításra általam felhasznált wildbergi nyomtatvány — az *RMK* III. 4786. sz. kiadvány — korai terméke wildbergi sajtójának, a kismartoni sokkal kopottabb, s a wildbergi díszes iniciálék is hiányoznak. A latin betűs, kronosztihonos nyomtatványok valószínűleg erősen igénybe vették nem túlságosan gazdag betűkészletét, ezért kénytelen volt egyidejűleg kétféle L-t és M-et használni, ezek egyik fajtája annyira tipikus, hogy az azonosítást minden kétséget kizárólag teszik. Ugyancsak világosan felismerhetők a mindkét nyomtatványban használt jellegzetes ékezetek (â, ô stb.).

Ezek a betűk azt is tanúsítják, hogy STREIBIG — amikor DOBNER Sebestyén hívására Sopronba költözött,[8] — felszerelését magával vitte. Korai soproni nyomtatványa, amelyben hosszabb összefüggő latin szöveget találunk (DOBNER, Abraham Aegidius: *Mariae Himmelfahrt...* Oedenburg, 1722, STREIBIG), számos Kismartonból is ismert jellegzetes betűt tartalmaz. BORSA Gedeon DOBNER soproni nyomtatványaival foglalkozva arra a megállapításra jutott, hogy DOBNER nyomdája rendkívül primitív volt, STREIBIG nyomtatványai már a kezdetben sokkal jobbak. Nyilvánvaló tehát, hogy nem DOBNER készletével kezdte meg munkáját. Sajnos, a korai soproni nyomtatványok zömükben német szöveget tartalmaznak, míg a most fellelt kismartoni STREIBIG-nyomtatványban egyetlen gót betű sincs. Így nyomdája betűkészletéről megközelítő képet nem tudunk alkotni. Annyi azonban bizonyos, hogy még wildbergi készletéből vitt magával betűket Sopronba.

Bizonyosnak mondható továbbá, hogy HÜBSCHLINtől nem kapott felszerelést, illetőleg hogy — noha mindketten udvari nyomdásznak tüntették fel magukat, sőt HÜBSCHLIN „Typis residentiae Kismartoniensis"-t alkalmazott impresszumában — a nyomdai felszerelés nem lehetett ESZTERHÁZY hercegi tulajdon, amely egyik nyomdásztól a másikhoz került. HÜBSCHLIN ugyanis Kismartonból való távozása után is nyomtatott, mégpedig már 1715-ben, Bécsújhelyen. RIEDL és KLIER szerint[9] akkor jelent meg

[7] (STREIBIG, Josef Anton): *Luctus desolatae tristantisque matris Hungariae. Dass ist Trauer-Klage ... über den zeitlichen Hintritt des ... Herrn Ladislai ... Ebergenii.* Oedenburg, 1724.

[8] CSATKAI Endre: *I. m.*

[9] RIEDL—KLIER: *I. m.* 157. l.

ott egy GINDL nevű zeneszerző által komponált dallamra énekelendő kiadvány: *Zwey schöne neue geistliche Lieder*. Ennek ugyan nincs impresszuma, de Sebastian GINDLt már ők is az ESZTERHÁZY hercegi udvarral hozzák kapcsolatba, s valóban az 1712-i udvari számadásokban mint „Schlossunterthan" szerepel.[10] Ugyancsak RIEDL és KLIER említenek olyan 1717-i röplapot, amelynek impresszumában „Wiennerisch-Neustadt, bey den Hüblischlischen Erben" a nyomda megnevezése.[11] (Sajnos, az általam átnézett levéltári anyagban semmiféle utalást sem HÜBSCHLIN, sem STREIBIG kismartoni működésére, ill. az ESZTERHÁZY családdal való kapcsolatukra nem sikerült találnom.)

Hogy HÜBSCHLIN 1715 körüli távozása és STREIBIG 1719 körüli érkezése között működött-e nyomdász Kismartonban, arra egyelőre semmi adat nem mutat, mint ahogy azt is csak a jövő kutatásai derítik majd ki, hogy STREIBIG kismartoni munkásságának egyetlen emléke-e a most ismertetett kis nyomtatvány vagy sem. Bizonyosan csak annyit állíthatunk, hogy a STREIBIG dinasztia magyarországi tevékenysége 1720-ban a kismartoni nyomdában kezdődött, s hogy STREIBIG József Antal közvetlenül Wildbergből érkezve, ottani betűivel kezdte meg munkásságát, majd magával vitte felszerelését Sopronba is, ahol már 1721-ben találkozunk nevével.

WIX GYÖRGYNÉ

Göttinga és a magyar újságírás kezdetei. Sajtótörténeti irodalmunkban nem ismeretlen, hogy az első magyar újság megindítója és szerkesztője, RÁT Mátyás, külföldi tanulmányait Göttingában végezte. SZINNYEI József írja: „Göttingában közel négy évet töltött el Rát, ahol a teológiai tudományokon kívül különösen a régi klasszikai literatúrát és mathézist szerette meg és alapos ismeretekkel gazdagodva érkezett hazájába. Azonban gyakran visszakívánkozott az előtte mindig kedves emlékű városba".[1]

RÁT göttingai tartózkodásáról ennél lényegesen többet máshol sem olvashatunk: sem a későbbi sajtótörténeti munkákban, sem pedig Göttingának a magyar szellemi életre gyakorolt hatásával foglalkozó irodalomban. Pedig az első magyar újságszerkesztőnek a Georgia Augustán, a kor legfelvilágosultabb szellemű német egyetemén eltöltött évei nemcsak RÁT egyéni fejlődése, hanem a hazai magyar nyelvű újságírás megindítása, sőt nemzeti irodalmunk és nyelvünk megújhodása szempontjából is nagyjelentőségűek voltak. Ez részben abban az ösztönzésben nyilvánult meg, amelyet RÁT — mint látni fogjuk — kétségkívül Göttingában kapott az újságírás iránt, részben pedig abban a közvetítő szerepben, amelyet az újság játszott a göttingai felvilágosodás eszméinek, ízlésirányainak a magyar szellemi élet számára való közvetítésében.

SZINNYEI fent idézett mondatában egyébként egy hibás adat is szerepel: RÁT nem „közel négy évet", hanem négy és fél évet töltött Göttingában. SZINNYEI szerint csak 1773 szeptemberében érkezett meg, az egyetem anyakönyvének tanúsága szerint már 1773. május 2-án bejegyezték nevét.[2] KAZINCZY RÁTról szóló rövid életrajzi feljegy-

[10] OL. Eszterházy hercegi levéltár 1257. csomó.

[11] SEMMELWEIS Károly úr volt szíves utólag felhívni a figyelmem egy bécsújhelyi nyomtatványra, amelyet PETRIK is említ (II. 433.). Az Országos Széchényi Könyvtár állományában „Mor. 3459" jelzeten szereplő kiadvány (KOLLENICZ, Andreas: *Der in dem Acker verborgene Schatz* . . . Wien.-Neustadt, 1714, bey den Hübschlischen Erben) betűi kétséget kizáróan igazolják, hogy HÜBSCHLIN, ill. utódai a kismartoni nyomda betűkészletével dolgoztak Bécsújhelyen is. Ugyanakkor HÜBSCHLIN Kismartonból való távozásának időpontját is előbbre kell tennünk egy esztendővel.

[1] SZINNYEI József, id.: *Rát Mátyás (1749—1810)*. Figyelő. 1880. VIII. 161—174., 286—296. l.

[2] SELLE, Götz von: *Die Matrikel der Georg-August Universität zu Göttingen (1734—1837)*. Hildesheim—Leipzig, 1937. ld. BORZSÁK István: *Budai Ézsaiás és klasszikafilológiánk kezdetei*. Bp. 1955. 191. l.

zésében is azt olvashatjuk, hogy „Rát kiment Göttingába, hol ötödfél esztendeig mulatott nagy haszonnal és magára s a Nemzetre nagy fényt vonván".[3] Mit tanult RÁT e négy és fél év alatt a göttingai universitáson?

Göttingának a magyar szellemi életre gyakorolt hatásával az utóbbi időben többen is foglalkoztak.[4] Egyöntetű az a vélemény, hogy a hannoveri állam világhírű egyeteme a XVIII. század utolsó évtizedeiben igen nagy szerepet játszott a magyar kultúra történetében. A legtöbb magyar éppen az egyetem fénykorában látogatta, akkor, amikor olyan neves professzorok adtak elő, mint HEYNE, GATTERER, SCHLÖZER, SPITTLER, EICHORN. A göttingai magyar tanulókból pedig olyan kiváló tudósok és írók kerültek ki, mint BOLYAI Farkas, KÖRÖSI CSOMA Sándor, GYARMATHY Sámuel, CORNIDES Dániel, SCHWARTNER Márton, SCHEDIUS Keresztély, BERZEVICZY Gergely, BUDAI Ézsaiás, gróf TELEKI László, RUMY Károly György. . . Igaz, újabban arra is rámutattak, hogy e nevessé vált tudósok mellett, a Göttingából visszatértek javarésze, többnyire lelkészek és tanárok, ismét belesüllyedtek a hazai feudális viszonyok közé, és tudományos vagy irodalmi működést csak elvétve, másodlagosan fejtettek ki.[5] RÁT Mátyás példája egyébként szintén jellemző: a göttingai tanulmányok után, azáltal hogy megindította az első magyar nyelvű újságot, szinte az élére állt a kialakulóban levő nyelvi és irodalmi mozgalomnak; majd három év után felcserélte újságírói hivatását a győri lelkészséggel, és ezzel gyakorlatilag ő is szinte teljesen visszavonult az irodalmi és tudományos élettől. Csak az a nagy különbség közte és a többi passzivitásba merült volt göttingai tanuló között, hogy RÁT visszavonulása előtt, három évig több száz példányban megjelenő újságot adott ki, amellyel nem kis hatást gyakorolt kortársaira: a nemzeti nyelvű tudományosság és irodalom kifejlesztéséért síkraszálló és a felvilágosodás világnézetét terjesztő magyar tudósokra, írókra. Minthogy a göttingai indítékok jelentősége nemcsak RÁT *Magyar Hírmondója*, hanem az ezt követő magyar lapok szempontjából is nagy volt, hiszen az első magyar újság formája és tartalma sokáig hatott hírlapirodalmunkra, sajtótörténetünk kezdeteinek kutatásában szükségesnek látszik e hatások feltárása.

A göttingai Georgia Augusta-egyetem méltán került a XVIII. század második felében az európai egyetemek ranglistájának az élére. ÁGOST GYÖRGY hannoveri fejedelem óriási anyagi áldozattal hozta létre és tartotta fenn, hogy ezzel is túltegyen a szász király lipcsei és a porosz uralkodó hallei egyetemén. A Nagy-Britanniával perszonálunióban levő Hannover állam az angol polgári eszméknek is egyik közvetítőjévé vált. Göttingában, ellentétben a többi német egyetemmel, már nem a teológia volt az elsődleges, hanem a jog és az államtudomány. Az angol hatás gazdagította a német felvilágosodásnak a század második felében kifejlődő eszmevilágát. Mindez felszabadult, feudális kötöttségtől mentesebb, világias életstílust hozott létre.

Göttingát a korszak leghaladóbb németországi főiskolájává mindenekelőtt az a szabadabb szellemi légkör tette, amely a tanulás és tanítás szabadságától kezdve a híres és gazdag könyvtár nyilvánosságán keresztül egészen a kritika szabadságáig terjedt. Az egyetem tanárait a cenzúra alól is felmentették, ami Németországban akkor még szinte egyedülálló jelenség volt.[6] A színvonalat biztosították azok a híres tanárok, akiknek a nevéhez néha egy egész szaktudomány megújhodása fűződik. Így pl. GESSNER, aki a klasszika-filológiát reformálta meg, és már a neo-humanizmust készítette elő;

[3] KAZINCZY Ferenc: *Ráth Mátyásnak élete*. OSZK. An. lit.

[4] ZSIRAI Miklós: *A modern nyelvtudomány magyar úttörői*. Bp. 1952. BORZSÁK: *I. m.* DÜMMERTH Dezső: *Göttinga és a magyar szellemi élet*. Filol. Közl. 1961. 3—4. sz. H. BALÁZS Éva: *A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz*. Századok. 1963. 6. sz. 1187—1202. l.

[5] DÜMMERTH: *I. m.*

[6] THIENEMANN Tivadar: *A göttingai egyetem 200 éve*. Tükör. 1937. 546—548. l.

SCHLÖZER, GATTERER és SPITTLER a modern voltaire-i történetszemlélet és forráskritika hívei voltak, akik — HEYNÉvel szemben — lenézték a hagyományokat, és a népeket nyelvük szerint osztályozták; BÜTTNER, aki elsőként tartott *Naturgeschichte* címmel egyetemi előadást; utódja pedig BLUMENBACH volt, aki e tárgyat európai szintre emelte.

Éppen RÁT göttingai évei alatt fejtett ki tevékenységet az a fiatal költőkből álló kör (Göttinger Hain, Hainbund), amelynek tagjai KLOPSTOCKra tekintettek tisztelettel, és az elfranciásodott feudális rokokó ízlés ellen harcoltak, amit főleg WIELAND személyesített meg számukra. E kör tagjainak nevéhez fűződik a régi német költészet, a népdal és a népmese hagyományainak a felújítása is. E rövid életű költői társaság továbbélését az általuk kiadott *Musenalmanach* biztosította.

A *Musenalmanach* mellett, amelynek, mint ismeretes, szerepe volt KAZINCZY fejlődésére is, Göttingában jelent meg a *Deutsches Museum*, amely átmenetet képviselt a hírlapok, folyóiratok és a morális hetilapok között. De jártak a híres könyvtárba a korabeli német és külföldi hírlapok és folyóiratok is, amelyeknek jelentőségét éppen az egyik göttingai professzortól, SCHLÖZERtől tanulták meg a hallgatók felismerni.

August Ludwig SCHLÖZERnek a magyar szellemi élet iránti érdeklődése nem ismeretlen, mint ahogy ismeretes a magyar őstörténettel kapcsolatosan és a finn-ugor nyelvrokonság kérdésében játszott szerepe is. Ő volt a göttingai egyetem „magyar szakértője", akinek nyelv- és történettudományunk sokat köszönhet, bár a magyarsággal kapcsolatos megnyilatkozásait többnyire nem a jóindulat és a rokonszenv, hanem a magyarság szellemi színvonalának a lebecsülése hatotta át. Ő közvetítette egyébként HERDERnek azt a KOLLÁR Ádámtól származó híres baljóslatú véleményt, amely szerint a magyarságnak, mint népnek megvannak számlálva a napjai. SCHLÖZERrel kapcsolatban azonban még nem volt szó arról a szerepről, amelyet — közvetve RÁT Mátyás által — a magyar nyelvű időszaki sajtó megindításában játszott göttingai sajtótevékenységével: elméleti előadásaival és saját folyóiratainak példájával.

Az újságok híreit egyes nyugati akadémiákon és főiskolákban már a XVII. század második fele óta felhasználták az ifjúság oktatásában részben a nyelvtanuláshoz, részben pedig a gyakorlati élet, az államtan, később a statisztika oktatásában. Nálunk BÉL Mátyás a *Nova Posoniensiát* is ilyen célból adta ki.[7] A XVIII. század első felében Jéna, a másodikban pedig inkább Göttinga újság-kollégiumai voltak jelentősek. Ezek közül is a legnevezetesebb SCHLÖZERé volt. SCHLÖZER THOMASIUS követőjének nevezte magát, aki a század elején Hallében tartott újságkollégiumokat.[8] Egyébként maga SCHLÖZER is adott ki folyóiratokat *Briefwechsel meist statistischen Inhalts* és *Statsanzeiger* címmel. E folyóiratok oly hatással voltak a kortársakra, hogy maguk elérték azt, hogy a század nyolcvanas-kilencvenes éveiben az egész világ Göttingára figyelt.[9] CSERNISEVSZKIJ is elismeréssel nyilatkozott SCHLÖZER folyóiratairól, kiemelve szerkesztőjük bátorságát, amelylyel szembeszállt a németországi kiskirályok önkényével, törvénytelenségeivel.[10]

De nagy hatásúak voltak SCHLÖZER újságkollégiumai is. Egy 1777-ben kiadott *Entwurf eines Zeitungs Collegii* című művéből[11] megtudjuk, milyen célt kívánt SCHLÖZER

[7] DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia és az ujságolvasók a XVIII. században.* Magyar Századok. Bp. 1948. 142—163. l.

[8] GROTH, Otto: *Die Geschichte der deutschen Zeitungwissenschaft.* München, 1948.

[9] SELLE, Götz von: *Die Georg-August-Universitat zu Göttingen. 1737—1937.* Göttingen, 1937. 140. l.

[10] „. . . Sein Name ist bei uns genügend bekannt, und deshalb bemerken wir, dass dieser edle und mutige Mann nach seiner Rückkehr aus Russland in Deutschland eine Zeitschrift herausgegeben begann, die ein Schrecken für alle Gesetzesverletzer war, die Deutschland marterten." Ld. REIMANN, Paul: *Haupt-Strömungen der deutschen Literatur 1750—1848.* Berlin, 1963. 112. l.

[11] *Entwurf eines Zeitungs Collegii. — Entwurf zu einem Reise-Collegio* von A. L. SCHLÖZER. Göttingen, 1777. 21—30. l.

elérni az újságkollégiumával, amelyet már évek óta, hetenként 2—3 órában tartott meg, az előírt *Reise-Collegium*hoz kapcsolva. Megmagyarázza, mit ért újságkollégiumon. Hangsúlyozza, semmiképpen sem azt, hogy a hallgatók számára megtakarítsa az újságolvasás fáradságát. Nem ígéri hallgatóinak azt sem, hogy titkos hírekkel fog szolgálni, olyanokkal, amelyek a nyomtatott újságokban nem jelentek meg. És végül: nem kíván politikai eseményekről kritikát mondani és jóslásokba bocsátkozni: SCHLÖZER felvilágosult volt, élt is a göttingai szabad légkör adta lehetőségekkel, de ezért az óvatosságról sem feledkezett meg. Tudta, hogy az előtte ülők különböző nemzetiségű, világnézetű, zömmel előkelő származású hallgatók, akiknek a soraiból számos vezető állású politikus és államférfi válhat ki. Ezért is kerülte a konkrét politikai véleménynyilvánítást.

Rátérve arra, hogy valójában mi lesz a haszna és a lefolyása az újságkollégiumnak, a következő három pontban foglalja ezt össze:

1. Azt ígéri: minden félévben kiválasztja azokat a legjelentősebb eseményeket, amelyekkel egy ideig minden újság tele van. Ilyen volt akkor pl. az észak-amerikai háború, máskor: a pápaválasztás vagy a király-koronázás. Ezeknek az eseményeknek azután a göttingai könyvtár segítségével alaposan utánanéz, hozzáolvas, hogy a híreket megfelelő történelmi, földrajzi és politikai magyarázatokkal tudja ellátni. Meg kívánta tanítani SCHLÖZER hallgatóit arra is, hogy az újságokban óvatosságból elrejtett vagy rövid, de fontos híreket észrevegyék és jelentőségüknek megfelelően értékeljék.

2. SCHLÖZER hallgatóit meg akarta tanítani az újságolvasás művészetére.[12] Ennek az előbbiek mellett jelentős feltétele az is, hogy az újságolvasó különbséget tudjon tenni az újságokban olvasható hírek és az azokhoz fűzött kommentárok között. Meg kellett tanulni felismerni a jelentékeny és a jelentéktelen híreket, még akkor is, ha az utóbbiak voltak a terjedelmesebbek. Mert gyakran megesik, hogy az újságok egy ünnepélyt vagy egy gróf születését behatóan tárgyalják, és így könnyen megtéveszthetik az olvasót: elterelik a figyelmét azokról a rövid közleményekről, amelyek fontosabb tartalmúak lehetnek. SCHLÖZER politikai és államismereti érdeklődése lenézte az újságoknak azt a gyakorlatát, hogy jelentéktelen ceremóniákról hosszasan írnak, de ugyanakkor gazdasági és egyéb reális kérdésekről csak röviden. Érdekes SCHLÖZER véleménye az újságok valódi és valótlan híreivel kapcsolatban. E kérdés régi téma volt az újságírással foglalkozó irodalomban. Így pl. GOTTSCHED, aki BAYLE szótárának német nyelvű kiadásában foglalkozik a kérdéssel — BAYLE maga is tett futó megjegyzéseket az újságcikkek valótlanságáról, pártosságáról, ellentmondásairól — elítéli az újságokat a hamis hírek terjesztéséért, és megállapítja, hogy egyes valótlan hírek az újságíró saját országának használnak, az ellenfélnek pedig ártanak: az újságok hírei is egyik fajtája a pennaháborúnak.[13] SCHLÖZER más véleményen van. Szerinte minden újság azt írja címlapjára: „Relata refero", mindegyik az igazat akarja írni: nem az újságíró a hibás, ha valamelyik híre nem bizonyul igaznak. Nem szabad az újságot többre tartani, mint ami: hírek és ítéletek gyűjteményének, amelyek különböző vidékek különböző embereitől származtak; az újságíró igazságukról nem győződhetett meg. SCHLÖZER nagy jelentőséget tulajdonított az újságoknak, de óva intette tanítványait attól, hogy mindent elhigyjenek, amit az újságban látnak.[14] Az újságokkal szemben is azt a szigorú forráskritikát alkalmazta, amit a többi történeti forrással kapcsolatban. A megoldást az újságolvasás művészetének

[12] „Es giebt eine „Kunst Zeitungen zu lesen", die wie andre Künste erst gelernt werden muss." SCHLÖZER: *I. m.*

[13] GROTH: *I. m.*

[14] „Wir Studirte lachen über Bauern, wenn sie etwas aus dem Grunde mit Heftigkeit behaupten, weils gedruckte da steht. Aber wie oft hört man studirte Leute eine Nachricht mit warmer Teilnemung erzälen, und hart und fest glauben, einzig und allein aus dem Grunde, weil sie in der Zeitung gestanden hat?" SCHLÖZER: *I. m.*

elsajátításában látja, abban, hogy tanítványainak kritikai osztályozás alá kell venniük azokat a forrásokat, ahonnan az újsághírek származnak, és magukat a cikkeket is analizálni kell a megadott módon.

3. SCHLÖZER sajátos tárgya volt a *Cursus politicus*, amelyre szerinte ugyanúgy szükség van, mint a teológiai, jogi, orvostani, matematikai és egyéb kurzusokra. Ez egy sajátos, enciklopedikus tárgy volt, amelynek a kidolgozásával tanári pályafutása kezdete óta foglalkozott. Tudta jól, hogy a polihisztorkodás ideje elmúlt, de látta a szaktudományok egyoldalúságának a veszélyeit.

Annak a mintájára, hogy néhány egyetemen bevezették a dogmatika, anatómia és a fiziológia elemeinek rövidített formában, valamennyi fakultás számára való tanítását, azt javasolta, hogy az államtudományokkal is hasonlóképpen kell tenni. Az általános politikai ismereteket minden tanult ember számára szükségesnek tartja: ehhez pedig a helyes újságolvasás nagyban hozzájárulna. De szerinte a tanultak közül sem olvas mindenki újságot, és aki olvas is, nem mindent ért meg belőle. Szégyenletesnek tartja, hogy egy bizonyos téren magas műveltséggel rendelkezők a napi- és világeseményekhez oly tudatlanul és rosszul szólnak hozzá, mint egy szolgáló.[15] Gúnyosan említi azokat a diákokat, akik az újságból csak az utolsó hasábon levő pénzárfolyamokat nézik át.

SCHLÖZER egy másik munkában, az 1804-ben kiadott *Theorie der Statistik* c. művében[16] is foglalkozott az újságokkal, a statisztikai módszerek közé sorolván őket. Ebben ismét hangsúlyozza az újságok jelentőségét: „. . .Zeitungen sind eines der grossen Cultur Mittel, durch die wir Europäer Europäer geworden sind; werth dass sich jetzt Franzosen und Deutsche über die Ehre der Erfindung streiten. Die Menschheit konnte nicht eher zum Genuss derselben gelangen, als bis 2 andre wichtige Erfindungen, Drukkerei und Post-Wesen, vorausgegangen waren. Was würde besonders unsre neuste und Tages Statistik ohne Zeitungen seyn?"

Hogy SCHLÖZERnek a sajtóval kapcsolatos munkái hazánkban mennyire ismertek voltak, bizonyítja többek között az is, hogy GYURIKOVICS György pozsonyi vonatkozású kéziratgyűjteményében, a sajtóra vonatkozó feljegyzések között, *Mottó* cím alatt, az előbb idézett mondatokat olvashatjuk. Nyilván valamilyen sajtótörténeti munka elé szánta mottónak.[17]

SCHLÖZER az újságok jelentőségét látva, ismét leszögezi azt az álláspontját, amit már az *Entwurf*ban is kifejtett: az újságok fontos eszközei a politikai tájékozódásnak és a statisztikai tudománynak, de ennél nem többek: vakon hinni bennük nem szabad: „Stumpf ist der Mensch, der keine Zeitungen liest; noch stumpfer der, der eine Nachricht für war hält, blos weil sie in der Zeitung steht."

Itt is megismétli: szükség van az újságolvasás művészetének elsajátítására. Meg kell ismerni egy nagy újság-gyár (Zeitungs-Fabrik) mechanizmusát: a kiadót, a szerkesztőt és a levelezőket: akiknek általában a legügyesebb szerkesztőtől kell függniük.

SCHLÖZERnek az újságokról vallott nézetei kétségkívül hatottak RÁTra, illetve a *Magyar Hírmondó* későbbi szerkesztőire, sőt — a következő magyar újságokra is. Bár RÁT nem említi ezeket az újságkollégiumokat, de — mint látni fogjuk — számos egyezést fedezhetünk fel újságírói programja, tevékenysége, valamint SCHLÖZER nézetei között. Nagyon tanulságosak persze az eltérések is.

[15] „. . . der grosse Haufe von Ungelernten traut jedem Gelerten zu, dass er von Zeitungen und Weltläuften besser urteilen könne, wie er: welche Beschimpfung für den ganzen Stand, wenn dieser, in andern Dingen Hochgelehrte, von alltäglichen Weltgebenheiten so unwissend und verkert spricht, wie eine Magd?" SCHLÖZER: *I. m.*

[16] SCHLÖZER: *Theorie der Statistik.* Göttingen, 1804. 78—82. l.

[17] GYURIKOVICS György: *Analecta Civitatis Posoniensis.* II. OSZK Fol. Lat. 3801. 2. köt. ff. 132—153.

SCHLÖZERről még csak annyit, hogy óvatosan, de olykor mégis merészen lépett fel a fejedelmi önkény és a papi önhittség ellen. A speyeri érsek magához az angol királyhoz fordult, vádat emelve ellene ezekért. De Londonból SCHLÖZERT nem ítélték el, számukra fontosabb volt az, hogy a göttingai professzor és népszerű folyóiratszerkesztő a függetlenségi háborút angol szemmel nézte, és lapjában az amerikaiakat rebelliseknek bélyegezte. SCHLÖZER felvilágosultsága csak a reformizmusig jutott el. A forradalmat élesen elítélte: „Reformen brauchen wir Deutschen, aber Revolutionen bewar uns lieber Herre Gott!"[18]

RÁT Mátyás újságírói munkásságát vizsgálva, pontosan ki tudjuk mutatni azokat a hatásokat, amelyek Göttingából származtak. Erre a sokoldalú befogadás a legjellemzőbb, mert RÁT nézetein gyakran felismerhetünk egymással ellentétben álló professzorok és irányzatok hatását. HEYNÉét csakugy, mint SCHLÖZERét: az antik költészet megbecsülését éppenúgy, mint a statisztika és az államismereti kérdések iránti érdeklődést; a régi szövegek, emlékek, a népdal- és a népmese-gyűjtés jelentőségének a felismerését, ugyanakkor a történeti forráskritika fontosságának tiszteletben tartását. Ezúttal azonban nem e szerteágazó irodalmi és nyelvi kérdésekkel, hanem csupán azzal a hatással szeretnénk foglalkozni, amelyet SCHLÖZER sajtótörténeti szempontból gyakorolt a *Magyar Hírmondó*ra. Erre fény derül már abból a tudósításból is, amelyben RÁT meghirdette az újság programját.

Az 1779. július 1-én keltezett *Előre való tudakozás*ban RÁT a magyar nyelvű újság szükségességét a következőképpen indokolta meg:

1. Az első indok az elmaradottság érzéséből fakadt: „Nintsen már Európában egygy országos Nemzet is, aki a maga **Haz**ájában történő változások, a világnak viszontagságai, az elmés embereknek hasznos vagy furtsa találmányjaik, a Tudósoknak munkáik s több a féle emlékezetes dolgok felől szólló Hireket, naponként, hetenként vagy hónaponként, az ő saját nyelvén nyomtattatott irásokban tanuság és mulatság kedvéért ne olvasná. Sőt nem tsak Európának, hanem még Amerikának is minden nevezetes Városaiban irattatnak e féle hirlelő levelek. — Tsak az egygy Magyar Nemzet vólt melly eddig, sok egyéb fogyatkozásai mellett, ezen igen hasznos szerzemények hijjával." Göttinga és a német felvilágosodás pezsgő élete és könyvtárába járó számos folyóirata és újsága kellett ahhoz, hogy RÁT minderre rádöbbenjen.

2. Azután az újság társadalmi szerepére hivatkozik, amikor az egymásról nem tudó, vidéki elzártságban élő nemességre gondol és annak bezárkózott életformájára, amely nem vesz tudomást a világ folyásáról: „Mely hijánosság valamint magában igen betstelen úgy következtetéseivel is mondhatatlan kárára és szégyenére válik az Hazának. Ugyan-is ez a többi között az oka, hogy nem tsak az egyéb világgal, hanem saját Hazánkkal s Hazánkfiaival is olly szertelen esméretlenségben úgy élünk, mint a féreg a dióban; azt sem tudván a mi körülöttünk történik, s minket leg-közelebbről illet." SCHLÖZER jut eszünkbe, aki azt írta, hogy a vezetésre hivatott tanult emberek is döbbenetesen tájékozatlanok a világ dolgait illetően. RÁT, aki politikai és társadalmi szempontból annak a köznemességnek az érdekeit képviselte, amely — magyar polgárság híján — a polgárosuló eszmék hordozója kellett hogy legyen, de amelynek vezetésre alkalmatlan voltát éppen elmaradottsága, műveletlensége, tájékozatlansága okozta elsősorban.

3. Jellemző, hogy csak azután hivatkozik RÁT arra, ami számára is, de mások számára is olyan fájó felismerés volt, akik külföldön megfordultak: a magyarságnak az idegenek körében meglevő rossz hírére. A kortársak erre nem egyformán reagáltak: voltak, akik védekezésükben tagadni próbálták a tényeket, sőt erényt csináltak a műveletlenségből, parlagiasságból. RÁT nem ezek közé tartozott, de óvatos is akart lenni;

[18] SELLE, Götz von: *I. m.* 142. l.

nehogy mindjárt kezdetben maga ellen ingerelje a nemességet és azokat, akiknek még mindig az „Extra Hungariam non est vita" volt a jelszavuk. Csak röviden utal báró Born német levelében írt egyik cikkére.

Born Ignác természettudós volt, főleg mineralógiával foglalkozott. Élete nagy részét Prágában és Bécsben élte le; háza a rózsakeresztesek és szabadkőmívesek találkozóhelye volt. 1770-től bejárta Magyarország különböző vidékeit és élményeiről 23 nyomtatásban is kiadott levélben számolt be.[19] A XX. levélben *(Ueber die Gebürge und Gebürgsarten der Nieder-Hungarischen Bergstädte)* leírja a felsőmagyarországi bányavárosok természeti viszonyait, elégedetten állapítja meg, hogy ez az ország, ha elterjedne benne a természet-történet (naturalische Geschichte) mívelése, több anyagot szolgáltatna a természettudománynak, mint a világ bármelyik országa. De így folytatja: „Aber leider! wird man den, wenigstens in Absicht auf diese Wissenschaft saumseligen Einwohnern, seines so edeln Landes noch lange mit dem ehrlichen Seneca zurufen können: Sicut barbari plerumque inclusi, et ignari machinarum, segnes labores obsidentium spectant, nec quo illa pertineant, qua ex longinquo struuntur, intelligunt, idem vobis evenit. Marcetis in rebus vestris nec cogitatis." Hogy Rátra mennyire hatottak e sorok, bizonyítja az is, hogy emlegeti máskor is. A *Magyar Hírmondó* 1780. szept. 9-i számában szintén erre hivatkozik, amikor maga is szembeállítja a régi magyarok tudományos érdeklődését és tudománypártolását a jelennel: „Most azt írják felőlünk, hogy még sokáig fog ez reánk illeni, a mit Seneca a vad nemzetekről mondott: »Marcetis in rebus vestris, nec cogitatis.«"

Rát úgy látszik, az első tudósításban nem akarta még részletesebben kifejteni e kérdésről nézeteit. Az említett Born-levélre való rövid utaláshoz csak ennyit fűzött még hozzá: „Tsak igaz az, a mit köz példa beszédben szoktunk mondani: Tudós betsülete, ifjak ébresztése." Az „ifjak" — szó jelentheti a testőröket, éppúgy mint a göttingai fiatalokat. Valószínű, hogy az ő nyomukon haladó fiatal magyar értelmiséget érti rajta.

4. Mindenesetre amit ezekután írt Rát a magyar nyelvű újság szükségességéről, azt mutatja, hogy Bessenyeihez hasonlóan, ő is kiemeli a magyarnyelvűség demokratikus, közérthető jellegét. Arra hivatkozik ugyanis, hogy igaz: olvasnak hazánkban német, latin, francia és olasz nyelvű újságot, de ez nemcsak azért nem elegendő, mert „szégyen mindenben másokra szorulni, s ollyat is más nemzetektől tanulni, a mi eránt ők várhatnának tőlünk tudósítást", hanem azért is, mert azok közül, akiknek illő volna a világ eseményeiről tájékozódni, „nem mindnyájan értik avagy tsak derekason az idegen nyelveket".

5. Végül szükség van egy magyar újság indítására a külföld helyes tájékoztatása céljából is. „A külföldiek sokkal kevesebbet tudnak a mi dolgaink felől, mellyeket leginkább szükség tudniok, hogy sem mi az övéik felől: mivel ollyan ország Európában egygy sints, a földnek egyéb részeiben-is igen kevés vagyon, s mellyet a Tudósok kevésbé esmérnének, mint Magyar Országot. S ezen homályban mind örökké-is meg-maradunk, hanem ha a magunk esmértetésére intézett jeles szándékoknak elő-mozdításnál, róla tenni nem igyekezünk." Rát későbbi munkáiban is többször felveti majd azt a szerinte alapvető hiányosságot, hogy nem ismernek bennünket, vagy ha igen, akkor torzított formában. Ezzel fogja majd indokolni II. József németesítő törekvéseivel szembenálló írásában is azokat a helytelen intézkedéseket, amelyeket csak a magyarság létszámának, műveltségének, nyelvének nem ismeréséből származtat. Kétségtelen, hogy erre is első ízben Göttingában döbbent rá: talán azokon az újság-kollégiumokon, ahol sok külföldi újság cikkéről, tudósításáról volt szó, de ezek között hazájáról jóformán egyik sem tett említést. Jellemző

[19] *Briefe über Mineralogische Gegenstände auf seiner Reise* . . . Frankfurt—Leipzig, 1774.

az is, hogy nyelveinek nemzetközileg ismertebb volta ellenére, sem a *Pressburger Zeitung*ot, sem pedig az *Ephemerides Vindobonensest*, KERESZTURY József bécsi latin nyelvű újságát nem tekintette ebből a szempontból elégségesnek, pedig mindkét lap célul tűzte ki a külföld tájékoztatását a magyarországi viszonyokról. És itt nem elsősorban a vetélytársak közti esetleges versengés játszhatott közre, hanem az az objektív körülmény, hogy idegen lapjaink közönyösek voltak az iránt a nemzeti mozgalom iránt, amely a kapitalizálódó köznemességnek a Habsburgokkal való érdekellentétei nyomán fejlődött ki, és aminek az eredménye lett nemzeti irodalmunk kifejlesztése is. Itt vált el RÁT a pozsonyi és bécsi aufklärizmustól: régebbi asszimilációja a magyar középnemesség nyelvi-nemzeti mozgalmához kapcsolja, polgári származása, aufklärizmusa és a göttingai felvilágosodás eszméi pedig biztosítják, hogy e mozgalmon belül a haladók közé tartozzon, akik — MÁRIA TERÉZIA szándékai ellenére — úgy tették magukévá az európai műveltséget, hogy nemzetüknek sem fordítottak hátat. Mert hiába kelt védelmére BÉL Mátyás és tanítványa, RIBINYI János Pozsonyban a magyar nyelvnek, BENCZUR későbbi művében már a Habsburgok jogait bizonygatja, KOLLÁR pedig 1763-ban pesszimista hangon nyilatkozik a magyarság jövőjéről, a bécsi ágens KERESZTURY József latin nyelvű újságja pedig éppen az összbirodalmi célok érdekében jött létre 1776-ban.[20] RÁTnak tehát, ha a magyar nyelvi-nemzeti mozgalom híve akart lenni, el kellett szakadnia ettől a körtől. És hogy e szakadás megtörtént, mutatja már az a rövid tudósítás is, amelyet a *Magyar Hírmondó* előfizetése érdekében 1779 derekán közzétett. De ezt fogja bizonyítani újságírói működésének további elemzése is. Nemzeti nyelvű újságírásunknak megindulása nálunk is, miként mindenhol Európában, a polgárosodó tendenciákhoz kapcsolódik. Sajátos társadalmi és politikai viszonyaink között — nem lévén magyar polgárságunk — a magyar nyelvű újság a polgári nemzetté válás előremutató elemeit fogja tartalmazni, és elsősorban a nyelvművelés, irodalmi megújulás, ismeretterjesztés, vallási türelmesség területén, de némely szempontból gazdasági és politikai téren is fogja szolgálni a haladást és a nemzeti függetlenség ügyét.

RÁT később részletesebben is kifejti programját. Mindenekelőtt tiltakozik azon feltételezés ellen, mintha lapja csak idegen újságok magyarra való fordításából állna. SCHLÖZER tanítványához méltóan kijelenti, hogy a külföldi tudósításokat lehetőleg a kútfőkből, azaz minden nemzetnek tulajdon „írásaiból s hírlelő leveleiből fogja venni" — de nem szolgai fordításban, hanem „érthetőképpen, mulatságosan s az olvasóknak értelmekhez, hasznokhoz alkalmaztatva maga szavaival elő-adva és megírva". „Azon dolgokat, a mellyek felől fel-nem teheti, hogy minden olvasónál tudva légyenek, a természeti és történetbéli tudományokból vett rövid magyarázatokkal meg-fogja világosítani. Mert a homályos dolgok unalmasok az olvasóknak." Tehát RÁT, amit az újságkollégiumokon hallott az újságolvasás művészetéről, azt ő az újságírásban igyekezett felhasználni: a híreket nemcsak egyszerűen felsorolni kívánta, hanem azokat fel is kívánta dolgozni. Azt az utánanézést, amit SCHLÖZER az újságolvasáshoz ajánlott, maga az újságíró akarta elvégezni, hiszen tudta: olvasói nagy részének műveltségi színvonala megkívánja még ezt. A híreknek ez a megválogatása és feldolgozása természetesen azzal jár, hogy „sem ollyan bőven, sem pedig ollyan korán a dolgok hirül nem adattathatnak, mint a Német hírlelésekben, a mellyek ennek vagy amannak a városnak felibe való iratás utánn, minden meg-különböztetés nélkül, egymásból nem is irattatnak, hanem tsak nyomtattatnak." RÁT itt kétségtelenül a hazai német lapokra, így a *Pressburger Zeitung*ra is utal, hiszen ennek is az volt a beosztása, hogy — még a régi kéziratos újságírás hagyományait

[20] KÓKAY György: *Az Ephemerides Vindobonenses. (1776—1785.)* Magy. Könyvszle. 1957. 347—359. l.

követve — a híreket a városnevek alatt sorolta fel, többnyire mindig ugyanabban a sorrendben. RÁT a német lapok referáló stílusánál többet ígér: színesebb, egyénibb, tanulságosabb lapot. Elismeri azonban, hogy ennek az lesz az ára, hogy a híreket valamivel később fogja tudni közölni, mint a német újságok. De „a menynyivel a Magyar Hirmondónak tudósitásai később fognak érkezni, anynyival *hitelesebbek* is lésznek."

RÁT ezután, ismét SCHLÖZER hatására, a látszólag nem összetartozó hírek összefüggéseire utal azért, hogy elvesse azt a közlési módot, hogy — miként a *Pressburger Zeitung*ban is látható — elől a hazai és szomszéd országokból származó hírek, azok után pedig a távolabbiak következzenek. A tőlünk távoli Amerikában folyó háborút hozza fel példaként arra, hogy még nálunk is érezteti hatását: a dohánynak, mióta nem szállítanak Virginiából Európába, hazánkban felment az ára és nagyobb iránta a kereslet. Ezért azt tartja, hogy jobb lesz a rendet a dolgokhoz, mint sem a dolgokat a rendhez szabni. Ha lehet, inkább ilyen csoportosításban fogják a cikkek egymást követni: *hiteles* — bizonytalan — költött dolgok.

Harmadszor fordul elő a „hiteles" szó. RÁT ezen a téren más véleményen volt, mint egykori professzora. Pontosabban megfogalmazva: más úton akart járni, miként a SCHLÖZER által védelembe vett újságírók. A göttingai professzor szerint ugyanis az újságírók többnyire ártatlanok az újságokban megjelent valótlan hírek ügyében, mert ők is másoktól kapják azokat. Egyetlen megoldása az lehet, hogy az újságolvasók, miként az újságírók, nem tartják többnek az újságot, mint ami: hírek és kommentárok gyűjteményének, amelyek különböző forrásokból származnak, és amelyek valódiságáról csak az olvasó ítélőereje dönthet. Kétségtelen, hogy SCHLÖZERnek a maga szempontjából igaza volt: ő, aki az újságokban is csak kútfőt, a jelen történelmének forrásmunkáját látta, érthető módon nem tarthatta többnek őket, mint hírek és kommentárok gyűjteményének. De RÁT ennél többre értékelte az újságot: jelentős társadalmi és kulturális programot akart általa megvalósítani. Célja — miként a Hainbund fiataljai érezték saját hazájuk iránt — küldetés volt: az elmaradt magyar haza és az annak vezetésére hivatott, jelenlegi állapotában és életformájában erre nem alkalmas köznemességnek a kulturális felemelésére. És ehhez szolgált eszközül az újság, amelynek szerinte a hírek gyűjteményén kívül, tudományos, ismeretterjesztő és irodalmi lapnak kellett lennie egyszerre. Innen van az, hogy számára a közlemények hitelessége nem olyan közömbös ügy, mint SCHLÖZER számára, akinek gúnyos megjegyzései arról, hogy a tanulatlan emberek mennyire hisznek az újságokban levő nyomtatott betűknek, RÁTból nem fölényeskedést, hanem éppen ellenkezőleg: felelősségérzetet váltott ki. Látni fogjuk, hogy ez az újságírói felelősségtudat egy évtized múlva a magyar parasztsághoz és mesteremberekhez is eljuttatja az újságokat, és ezt a hivatástudatot az a BATSÁNYI fogja továbbfejleszteni, aki — nyilván többek között emiatt is — nagy tisztelettel nyilatkozott RÁT Mátyásról.

De RÁT szükségét érezte még valami kimondásának. Figyelmezteti olvasóit (vagy inkább Göttinga cenzúra-nélküli, szabad légköréhez hozzászokott saját énjét?!), hogy ne csodálkozzanak, ha egyes tudósításokat nem közöl a *Magyar Hírmondó*. „Mert nem lehet, nem tanátsos, nem illő, nem-is szabad mindent ki-mondani, nemhogy irásban hirlelni." RÁT tudta, hogy idehaza szükség van erre az öncenzúrára. A cenzúra szerepéről SCHLÖZERtől is hallhatott, aki gyenge kormányok félénk eszközének nevezte, amely az újságszerkesztőt nem csak arra kényszerítheti, mit ne írjon, hanem arra is, hogy mit írjon. De kétségkívül ismerte a hazai viszonyokat is.

RÁT e részletes programja vezette be a magyar nyelvű újságírást. A program Göttinga és SCHLÖZER hatásáról tanúskodik. Az első magyar újságszerkesztő a neves göttingai professzor és folyóiratszerkesztő hatására ismerte fel az időszaki sajtó jelentőségét, és fejlesztette tovább a BÉL Mátyás-i nyomokon itthon elkezdett államismereti és politikai tanulmányait. Ugyanakkor azonban számos kérdésben SCHLÖZERrel ellentétes

álláspontón volt: Göttinga RÁT számára nem csak SCHLÖZER voltaire-i racionalizmusával, hanem a német felvilágosodás és a Sturm und Drang egyéb irányzataival, HEYNE nemzeti hagyományokat megbecsülő újhumanizmusával és a Hainbund fiatal íróinak patriota, rousseau-i szervezkedésével is hatást gyakorolt. Mindennek hatása már RÁT újságírói programján is érezhető volt, három éves szerkesztői tevékenysége pedig még gazdagabban dokumentálja ezt.

KÓKAY GYÖRGY

Könyvesboltok és kuruzslószerek. Forgatjuk az 1800 körüli újságokban a hirdetések rovatát: feltűnik, hogy mennyi különbözőfélét árulnak egyazon boltban. A pesti Váci utcában a mesék egyszarvúja kékre festett cégérrel jelentkezik és fűszeresboltot jelez ugyan, de a hirdetés szerint árul „orvosi vizek"-et, dohányt, „vizetgátló csizmakenőcs"-öt és húszféle csokoládét. Képkereskedő hirdetését nézzük: vásárolható nála ugyan festmény, képráma, sőt terményekkel is cserélhető, de reuma ellen szolgáló tafotát is kínál.

Ebbe a sorba a kezdetleges könyvkereskedelem is beállt. Éppen a Váci utcában HARTLEBEN könyvkereskedő is hirdet csokoládét, egyfajtát ugyan, de az meg bécsi. Tudvalevőleg, hogy a nép korábban mindent, amit finomnak tartott, bécsi melléknévvel illetett *(Hazai Tudósítások.* 1807.) A *Pressburger Zeitung* 1804-ben egyiptomi balzsamot, továbbá a nevezetes angol hajós és a hollandi fogtinktúrát hirdeti, ismét nem patikában kapható, hanem az ország néhány könyves boltjában és könyvkötőknél, akik tudvalevőleg szintén foglalkoztak könyvek árusításával. Így szerepel LANDERER pozsonyi, pesti és kassai könyvesboltja, a zágrábi MÜLLER, HOCHMEISTER nagyszebeni és kolozsvári boltja, a soproni KILIÁN, míg a könyvkötők közül a győri MÜLLER, akinek könyvkölcsönzője is volt, a fehérvári LÁNG Ádám, a szegedi KÜBLING József és a temesvári JONAS (791. l.).

A soproni KILIÁN nekibátorodott és gyógyszereket kezdett árulni. A soproni tanács úgy találta, hogy ez már sok a jóból, mikor úgyis van a városban négy patika, hat heti határidőt adott, hogy azalatt szüntesse meg a hivatásához nem illő mellékfoglalkozást *(Soproni tanácsjegyzőkönyv 1814.* 2593. sz. végzés).

LANDERER azonban ugyanebben az évben a Zöld piacon levő boltjában akadály nélkül árusíthatott és hirdetett bizonyos fogtinktúrát *(Hazai és Külföldi Tudósítások.* II. köt. 240. l.). Valami Balogh-tinktúrát is árult 1818-ban, Debrecenben pedig a CSÁTHY könyvesbolt is részt vett a terjesztésében *(Pressburger Zeitung.* 1818. 707. l.). De LANDERER az emberiség nagy kínzója, a tyúkszem ellen is gondoskodott ellenszerről, kínálva a Nicolai-tapaszt *(Pressburger Zeitung.* 1818. 361. l.).

Ha netán fennakadnánk a régi könyvkereskedők ilyetén való furcsa mellékkeresetén, HARTLEBEN példáján vigasztalódhatunk, aki csak különlegességet árult; ahogy kizárólag nála volt bécsi csokoládé kapható, akként Pestvárosában csak ő árulta SCHOLZ illatos ecetét (Rieh-Essig).

CSATKAI ENDRE

Az első pécsi héber nyomtatvány. Több hazai és külföldi kutató fáradozott a múltban, s dolgozik ma is a magyarországi hebraica teljes bibliográfiájának elkészítésén.[1]

Az eddigi feldolgozások nem ismerik az egykori pécsi Lyceum-nyomdának 1843-ból származó és eddig egyetlennek tekinthető, azonos német és héber szövegű kiadványát.

[1] SCHEIBER Sándor: *Tudományos tervek és könyvek.* Bp. 1947. 3. l. DÁN Róbert: *A magyarországi hebraica bibliográfiái.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961—1962. 365—370. l.

Az első pécsi zsinagóga 1843. szeptember 15-én végbement avatási ünnepélyére készült, nagy nyolcadrét alakú, alkalmi rituskönyv mindössze 15 lapot foglal magában, 9 német és 6 lapnyi héber szöveggel. Papírkötésben, rózsaszínű borítólappal került forgalomba. Mivel Budán 1814-ben,[2] Pozsonyban 1832—33-ban nyomtattak először héberül,[3] a kezünk között levő könyvecske — a hazai hebraicák megjelenési idejét tekintve — elég korainak mondható.

Jelenleg egyetlen ismert példánya az Országos Levéltárban, a Helytartótanácshoz cenzurára felküldött iratok között található. Jelzete: Htt. R. L. 1844. 6—2. Német címe: „*Einweihungs Gebeth.* Gewidmet zur Einweihung der Israelitischen Synagoge, verfasst von Herrn I. Löw, Ober-Rabiner des löbl. Baranyer Comitats in Fünfkirchen. Gedruckt in der Lyc. Buchdruckerei. 1843." Héber címe:

סדר התפילות בשעת חנוך בית הכנסת ... מסודר ע"י ... ישראל
לעוו נ"י אב"ד דגליל באראניא ...

Tartalma: az avatási ünnepség rendje és liturgiája, zsoltárok és egyéb imák, valamint az ünnepélyes alkalomra szerkesztett és a hivek által mondandó felavatási ima teljes szövege. Ez az imádság főként a bibliai, kisebb mértékben a postbiblikus héber imastílus fordulataiból és szókincséből egybeszerkesztett könyörgés és hálaadás, amelynek korjelző érdekessége az a meleghangú megemlékezés, amellyel a szerző Pécs város tanácsáról szól, amiért engedélyt adott a sokhelyütt még lenézett zsidóknak arra, hogy ebben a városban zsinagógát emelhessenek.

A könyv, illetve az avatóimádság szerzője Löw Izrael, a hitközség rabbija. 1787-ben született Bonyhádon, 1869-ben halt meg Nagyváradon.[4] Már fiatal korában kitűnt az átlagot meghaladó talmudi ismereteivel. 1827-től 1842-ig a Baranya megyei Dárdán, majd 1842-től 1857-ig Pécsett működik mint a helyi hitközség s egyben Baranya megyés főrabbija.

Öt évtizedes szakadatlan irodalmi munkásságából — nehéz körülményei folytán — csupán élete végén sikerül egy kisebb (58 levélből álló) kötetet kiadnia *Széfer Bét Jehuda ve- Jiszráel* címmel (Lemberg, 1867). Ebben — mintegy ízelítőül a zsidó irodalom különböző területein végzett kutatásaiból — többféle témát gyűjt egybe. A talmud jogi és vallástörvényi alaptételeihez fűzött kommentárjai mellett bibliamagyarázati módszerét és néhány prédikációját ismerhetjük meg. Így többek között pécsi templomavató beszédét, amely kiegészíti a most ismertetett könyvecske anyagát.

Prédikációi közül magyar-zsidó történeti szempontból érdekes az az ugyancsak itt közzétett beszéde, amelyben megokolja, hogy miért vonult önként nyugalomba pécsi állomáshelyéről. A vallásos tradíciókhoz rendkívül szigorúan és következetesen ragaszkodó Löw és a liberálisabb felfogást és életgyakorlatot követő pécsi zsidók között eszmei és érzelmi eltávolódás állott be. Ő — nem kívánva egy kultúrharc kirobbantását a hitközség kebelében — az önkéntes visszavonulás útját választotta.

A szóban forgó alkalmi nyomtatványt előállító Lyceum-nyomda héber betűanyagáról megemlékezik Paulus Aigl *Historia brevis Venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis...* című művében (Pécs, 1838. 221. l.).

Schweitzer József

[2] Dán Róbert: *I. h.*
[3] Scheiber Sándor szíves közlése.
[4] Löw Izrael életének adatait és a róla szóló irodalmat hiányosan ismerteti: *Magyar Rabbik.* III. 143. l. Sem Löw főművét, sem a most ismertetett könyvecskét nem említi.

Mikszáth-írás — táncrenden. PÉCSI Sándor kétszeres Kossuth-díjas színművészünk érdekes táncrend-gyűjteményében található egy olyan példány, amely irodalomtörténeti szempontból is figyelemre méltó, mert MIKSZÁTH Kálmán egyik írását tartalmazza. Ez a tény egyúttal azt is bizonyítja, hogy nagy íróink művei váratlan helyről is bukkanhatnak elő, ezért az irodalomtörténeti kutatás olykor a tárgyi emlékekre is ki kell hogy terjeszkedjék.

A századfordulón igen divatos táncrendek közül sok a rendező testület jellegére ötletesen utal azzal, hogy a tulajdonképpeni fő tartalmat: a bál rendezőségének névsorát és a tánc-műsort tartalmazó füzetkét az alkalomhoz illő formába öltözteti. Az 1890. február 22-én rendezett „medikus tánczestély" táncrendje az *Orvosi Hetilap* kávéházi olvasókeretre erősített, miniatűr „külön kiadása". Az első lapon a folyóirat fejléce látható az alkalomnak megfelelő módosításokkal („Szerkesztőség: Medikus Tánczestély rendező bizottsága Budapest, IV. Nemzeti szálló." — „Kiadó tulajdonos és felelős szerkesztő: Dr. Carneval."). A további lapokon szerepel a rendezőség névsora, majd a bál táncainak jegyzéke.

A címlapon a címfej alatt — az *Orvosi Hetilap* eredeti formáját követve — egy cikk is szerepel: MIKSZÁTHnak egy erre az alkalomra készült írása, amely eddig kötetben nem jelent meg. Szövegét ezért az alábbiakban közöljük:

„Az emberi vágyak kórtani elemzése.
Írta: Mikszáth Kálmán.

A mint nő, öregszik az ember, úgy idomulnak vágyai, ízlése, rokonszenve. Kis gyermek koromban a kocsisokat irigyeltem. Mikor ott láttam Jancsit a bakon a pattogó ostorral, megdobbant a szívem: „Oh, be jó volna kocsisnak lenni!"

Később a diák-években, emlékszem, mikor nagybátyámnál, a ki szolgabíró volt egy tárgyalást hallgattam, a mint bűnösöket vallatott, az öreg úr ki akart küldeni:

— Eredj, fiacskám, nézd meg odakünn a konyhában, sütik e már a palacsintát?

— Engedj kérlek bácsi, bent maradni.

— Aha! Tetszik a mulatság ugye lurkó? Nos valld meg, mi szeretnél inkább lenni: szolgabíró-e vagy hajdu?

— Legjobban szeretnék zsivány lenni, hogy engem is vallatnának.

Néhány év múlva már a királyságra támadt gusztusom, sok katonám lenne, arany trónuson ülnék s a professorom térden állva magyarázná a sinust-cosinust.

Mire a bajuszom serkendzett, a báli előtáncosok szerepére vásott a fogam. Ezek a csinos karcsú fiúk olyan átkozottul kapósak a szép kisasszonyok között. Milyen időszak ez! Arany kavicsból van a göröngye annak az útnak, mely a rozmaringos kis ablakhoz vezet. De bizony ebben sem volt szerencsém.

Ráfanyalodtam tehát az íróságra. Mert valami az! Olyan szép leányt írhatok magamnak, a minőhöz kedvem van. Össze is írtam egy egész háremet; a papírmező szántása közben találkoztam imitt-amott a dicsőséggel, de a boldogsággal nem.

Ejh, hát mire is vágyakozzam még?

Talán édes dolog lenne bent ülni a parlamentben, törvényeket hozni, immunitással takaródzni, belekotyogni a szónoklatokba, szavazni, protegálni, tervezni, intriguálni, gomblyuk-betegséget gyógyítani és kapni.

Átestem ezen is s a mint jön az életnek borongós bágyadt ősze, jönnek az ezüst szálak a haj közé: „Helyet uraim, helyet nekünk!" szétfoszlik az illúziók színes köde. Alszanak, szunnyadoznak már a vágyak mind s csak egyetlen egy van még ébren: „Szeretnék egészséges ember lenni."

Ez az egy reális positió van. Minden czimek közt a legnagyobb, minden állások közt a legelső. De persze, csak ilyenkor látja be az ember, mikor már a doktorával kezd tanácskozni arról is, nem a szabó dolga: „Érdemes e nekem orvos ur, még egy uj öltözetet varratni?"

Nem irigylem én már se Bismarckot se Tisza Kálmánt se Rothschildot s ha mégis felülkeredik [!] a gonoszabbik természetem, irigységem az amerikai férfiakra irányul, akik egy-egy orvost vehetnek el feleségül.

. . . Ó kedves olvasónőim a kiknek ez a czikkecske szól, milyen boldogok önök, hogy csak ugy turkálhatnak ma a medikusok között."

A medikus táncestélyről az egykorú napisajtó is megemlékezett. A *Pesti Napló* (febr. 23-i szám) beszámolójában a táncrendre is kitért: „Kellemes meglepetés volt a táncrend, melynek előlapja az ‚Orvosi Hetilap' egy külön kiadását ábrázolta." Részlete-

sebb tudósítást közölt a *Pesti Hírlap* (ugyancsak a febr. 23-i számban), s a táncrend ismertetésében szólt a címlapon szereplő szövegről is: „A lap pergament belseje a táncrendet jelezte, míg a címlapra Mikszáth Kálmán, lapunk munkatársa, írt néhány humoros sort." A lap ezután a „szellemes apróságot" közölte is. Ez a szövegközlés azonban — az eredetivel összehasonlítva — nem pontos s nem is teljes, mert néhány kisebb részt kihagytak.

MIKSZÁTHnak ez a kis írása 75 évvel ezelőtt tehát már megjelent, bár kissé megcsonkítva, a MIKSZÁTH-szakirodalom, a MIKSZÁTH-bibliográfiák azonban eddig nem tartották számon.

A táncrendről megemlékezett azonban PÉCSI Sándor a Magyar Rádióban 1960. január 10-én, amikor gyűjteményét ismertette, s ez alkalommal felolvasta MIKSZÁTH írását is.

A különben igen jóízű és könnyed MIKSZÁTH-írás némi egyéni keserűséget is elárul. A 43. évét éppen betöltött író „az életnek borongós őszéről" beszél, s olyan öregedő embernek mutatja magát a medikus-bál fiatal résztvevői előtt, aki már csak elvesztett egészsége után vágyik. Ezt az érzést nemcsak az orvostanhallgatók báljának az alkalma válthatta ki, hanem MIKSZÁTH őszintén érezhette ezt. Hiszen régóta betegeskedett, s idült gégehurutja éppen az előző télen kényszerítette hosszabb ideig szobafogságra és rendszeres orvosi kezelésre. Orvosa aztán még Gleichenbergbe is elküldte, s hangját csak ezen az akkoriban divatos gyógyhelyen nyerte vissza. Ez az emlék, a visszatérő betegség gondolata adott ennek az írásnak egy kis keserű mellékízt.

MIKSZÁTH „kórtani elemzés" alá veszi saját különböző vágyait. Ezek elseje más művében is felbukkan. A „szolgabíró"-nagybátyjával kapcsolatos gyermekkori emlékét beleszőtte *Az apám ismerősei* című, első regényébe (1878) is, később pedig ennek egyik változatába, a *Rajzok a régi vármegyéből* című elbeszélésébe (1881).[1]

Arra a kérdésre: hogyan került kapcsolatba MIKSZÁTH a medikusokkal, nem tudunk pontos választ adni. Az író gyakran és szívesen szerepelt jótékony célú előadásokon, s ez hozzájárult a népszerűségéhez is. Orvos-ismerősei azonban elsősorban nem az egyetemi körökből, hanem a Rókus-Kórház orvosgárdájából kerültek ki. Háziorvosa, DEMJANOVICH Emil, barátja, FARKAS László, későbbi kezelőorvosa, SZÉKÁCS Béla mind a Rókus-Kórházban működtek. Az előző évben gégebaját kezelő NAVRATIL Imre is a Rókus-Kórház főorvosa volt ekkor, de ő 1865-től magántanárként, 1872-től pedig rendkívüli tanárként az egyetemen is előadott. Talán ő közvetítette az egyetemi hallgatók felkérését.

DÖRNYEI SÁNDOR

A Bécsi Magyar Kiadó. A Tanácsköztársaság véres elfojtása után Magyarország szellemi arculatát pontosan tükrözik a sajtórendeletek.

Ennek kézzelfogható bizonyítására szolgál a PEIDL-kormány 1919. augusztus 4-én kelt rendelete, amely semmisnek nyilvánítja a március 21 óta hozott sajtórendeleteket.

Alig egy hónappal később, szeptember 10-én lát napvilágot az ellenforradalmi FRIEDRICH-kormánynak „a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatásáról és megsemmisítéséről" szóló hírhedt rendelete. Erről a szégyenletes intézkedésről a korabeli magyar baloldali sajtó, közöttük a *Népszavá*ban publikált *Index* című cikk megállapítja, hogy a rendeletben a középkori inkvizíció sötét szelleme uralkodik, s hogy a rendelet nyomán történő intézkedések Magyarországot halálosan megszégyenítik.

1919-ben a proletárdiktatúra leverése után a magyar írók, költők és politikusok legjobbjai külföldre menekültek a fehérterror bosszúja elől, és az emigráció útját választották.RENNER osztrák kancellár Ausztriája és Bécse befogadta az emigránsokat, akik halogatás nélkül munkához láttak.

Jelen fejtegetésünkben nem kívánjuk elemezni és behatóbb vizsgálat tárgyává tenni az osztrák baloldalnak e kedvező légkör kialakításában betöltött szerepét. Kutatásunk középpontjába egy olyan úttörő és ma talán méltatlanul elhanyagolt vállalkozást helye-

[1] MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei. 2. köt. Regények és nagyobb elbeszélések.* 2. 1878—1883. Bp. 1956. 20—21. és 293. l. Ezekre az adatokra BISZTRAY Gyula hívta fel a figyelmemet.

zünk, amely a maga idejében a legmostohább anyagi körülmények között képviselte könyvkiadási programjával a hivatalos Magyarországgal szemben a haladó és demokratikus Magyarországot, továbbá működési teret és publikációs lehetőséget biztosított olyan költőknek, publicistáknak és íróknak, mint GÁBOR Andor, KASSÁK Lajos, SZABÓ Ervin, ORMOS Ede, JÁSZI Oszkár, FRAKNÓI Vilmos, BARTA Lajos, RÁCZ Béla és a többiek.

A *Bécsi Magyar Kiadó* programját 1921 júliusában KŐHALMI Béla a *Bécsi Magyar Kiadó könyvei* (Wien, 1921) című, kiadói termést összefoglaló gyűjteményhez írt előszavában a következőképpen fogalmazza meg:

„A magyar írók legjobbjai elkedvetlenedtek. Sokan elnémultak. Magyarországon ma nem jut szóhoz szabad európai lélek. Az ellenforradalom üzletes szemfényvesztést űz a nemzeti eszmével s a kulturális kínai fal párkányáról vakmerően száll szembe az emberi eszmével. A jezsuita dróton rángatott sajtó és irodalom kérkedve tagadja meg Eötvös, Kossuth, Petőfi szellemét. Ady döbbenetesen mély hatásával nem bír és kisajátítja. A forradalmár Adyt, aki lenézte és megvetette fajtájából azt, aki „újat és emberit" nem akart, kesergő kuruc kobzosként ünneplik, hogy meghamisítsák szellemét. Ahogy Petőfiből hol románcok holdfényivóját, hol bordalos duhajt csináltak svargelb irodalomtörténészek.

Az irodalmi ellenforradalom elhallgattatja az európai magyarság lelkiismeretét, beleöli a szót azokba, akik nem tömjénezik a magyarság gyöngéit. Móricz Zsigmond, Babits Mihály ha megszólalnak is, nincs szavuk ehhez a magyar élethez, az elefántcsonttorony lakóihoz beszélnek. A kereszténység jelszavával űzött rút csalástól elforduló, elhallgató írókat megvádolják, hogy „orozva hallgatnak", íróasztalfiókjuk számára halomszámra gyártják munkáikat otthon, hogy idővel adott jelre kirohanjanak a piacra és legyűrjék a gyanutlan „keresztény" írókat.

A tudósok javát elüldözték katedráikról, laboratóriumukból, még könyvtárszobájukból is. Kit antiszemita heccekkel, kit kommunistaság gyanújával. A társadalomtudományi kutatás megszűnt, a Társadalomtudományi Társaság helyiségét elvették, a halott Szabó Ervin tudós írásait nem merik kitenni a könyves kirakatokba s nincs magyar kiadó az országban, aki Szabó Ervinnek 48—49 Magyarországáról szóló hatalmas történeti munkáját, poszthumusz művét ki merné adni.

A szűk területre szorított Magyarországnak ebben a pillanatban egyetlen nagy gazdagsága volna nagyszerű szent égi szivárványa: irodalma, de ezt valami önkínzó, fehér aberráció megtizedelni és elsüllyeszteni akarja. Hogy igaza legyen Adynak: „nem való az izzadt mezőkre . . ."

A némaságot el nem viselő, kiüldözött írók — különös fordulása az időknek — Bécs szabad levegőjében jutottak szóhoz. Százéhány év előtt a nemesi rendek lenézte, megvetette magyar nyelvnek és költésnek új formáit kereste itten néhány nyugati magyar. Ma pedig a Terror előtti irodalom folyamatosságát akarja visszaállítani a Bécsi Magyar Kiadó körüli írók csapata.

A népgyilkos magyar kormányrendszer leoperálja Magyarország testéről a szellemi központot. Már szinte nem is Budapest az. Bécsben már két magyar napilap, három hetilap s egy havi folyóirat jelenik meg s három magyar könyvkiadó vállalat működik a magyar írás és ujságírás legjobbjainak részvételével. Az úttörő munka a Bécsi Magyar Kiadó halhatatlan érdeme.

A Bécsi Magyar Kiadó íróinak csoportja ime visszaállítja az *emberinek és magyarnak* egységét. Végvárat emel a tisztultabb európaiság lelkiismerete számára."

Valóban, a Bécsi Magyar Kiadó nem mindennapi feladatra vállalkozott. Íróink először „Bécs szabad levegőjében jutottak szóhoz." Ez a felszabadult és liberális légkör pedig sok mindenre kötelezte őket. Új szellemi központot kellett létrehozni, valamint megteremteni a „Terror előtti irodalom folyamatosságát", továbbá minden számba jöhető fórumot igénybe kellett venni a fehérterror rémtetteinek leleplezésére.

E komplex funkció betöltését tűzte ki a Bécsi Magyar Kiadó. Ennek érdekében mozgósította erőit, szervezte meg publikációs tevékenységét. A Kiadó gondozásában 19

mű látott napvilágot. Ebből 1920 és 1924 között tizet tiltott ki a postai szállításból a horthysta rendszer.

Az utókor számára ezek a munkák irodalmi értéküket tekintve különböző fajsúlyúak. Egyforma mércével nem lehet őket mérni, mégis közös vonás bennük: a becsületes leleplező szándék, Európa lelkiismeretének a felrázása, az önkény valódi lényegének, a lemeztelenített valóságnak a bemutatása.

A sort GÁBOR Andor 1920-ban megjelent *Ezt Izenem* című politikai cikkgyűjteménye nyitja meg. A mű kitiltására vonatkozóan a *Posta és Távirda Rendeletek Tára (P.R.T.)* 1920. 61. számában találunk feljegyzést. Történeti távlatból nézve nagyon érdekes a gyűjteményhez írt előszó, amelyben az író megjósolja Magyarország végzetes jövőjét. Eszmefuttatását HORTHY bemutatásával kezdi, majd tág teret szentel az ellenforradalom nemzetgyűlésének, sajtójának, valamint jogrendszerének. Elemzi és bemutatja az állítólagos demokratikus intézményeket. Foglalkozik továbbá a hivatalos Magyarország íróival is.

Nagyon tanulságos GÁBOR Andor másik munkájának, *Az én hazám* című verseskötetének az anyaga is. Bár az emigrációs versek első része lírai hangvételű, a cenzúra figyelmét mégsem kerülték el a harcos proletárversek. Ime, ezért tiltották ki ezt a kötetet 1924-ben *(P.R.T.* 1924. 57. sz.):

„Az én hazám kéjtől hörög,
Ha könnyt és kínt fakaszthat,
Az én hazám fekete föld,
Az én hazám akaszttat.
— — — — — — —
— — — — — — —
Az én hazám fekete föld,
Amely véres vigaszt ad;
Magyar leszek még akkor is,
Ha érte felakaszttat."

1921-ben hagyta el a nyomdát BÖLÖNI Györgyné *Szenvedések könyve* c. műve. Az ellenforradalmi sajtó még 10 év múlva is gyűlölettel emlékezik e tragikus kicsengésű, megdöbbentő munkára.

MARKOVITS Györgyi szerkesztésében a közelmúltban megjelent a *Magyar pokol* című antológia, amely PHILOBIBLOS álnév alatt közli KŐHALMI Béla könyvismertetését. Az ismertetés 1921. március 26-án került nyilvánosság elé. Ebben a következőket olvashatjuk: „Igaz, hogy ez élmények még a terror első korszakából valók, s hogy tehát őt kivételes szerencse érte, hogy csak ilyenek az élményei, mert egy lépésnyire tőle patakokban folyt a vér és csattogott a korbács meztelen nők hátán, és repült a köpet hörgő, halódó szájába — ez a könyv mégis a terror gépezetének már normálisan, símán gördülő összetanultságát rajzolta megdöbbentő realizmussal."

A cenzúra BÖLÖNINÉ könyvét 1924-ben tiltotta ki. Hat évvel később, Drezdában megjelent német fordítása *(Die Kerker von Budapest. Ein Buch der Schmerzen*, az előszót BARBUSSE írta) cenzurális vonatkozásban újra az érdeklődés középpontjába kerül.

Az önkényuralmat leleplező elemzések sorát három 1924-ben kitiltott munka folytatja. Ezek ugyancsak a Bécsi Magyar Kiadó gondozásában láttak napvilágot.

HALMI József *Fekete könyv Kecskemétről* című összefoglaló dokumentumgyűjteménye krónikás hűséggel mutatja be az orgoványi és kecskeméti pokol rémségeit. Minden fölösleges szó helyett beszéljen talán a következő kiragadott részlet, amit GÁBOR Andor fogalmazott meg a *Fekete könyv*höz írt előszavában: „Olvasd, olvasd e könyvet, melynek hangja nyugodtabb, mint az enyém, s ha elolvastad, a te hangod lázadóbb lesz, az enyémnél."

RÁCZ Béla *Vörösök és fehérek 70 év előtt* című tanulmányában a kísérteties történelmi analógia alapján hasonlítja össze HAYNAU és HORTHY pribékjeit, és élesen elítéli a szegedi gondolat jegyében vérengző gyilkosokat.

1920-ban jelent meg a *Hajmáskér* című szerző megnevezése nélküli harmadik mű. Ezt a munkát — vallomások alapján — KŐHALMI Béla, előszavát pedig GÁBOR Andor írta: „Ez a könyv biztos kézzel megírt tökéletes összefoglalása Hajmáskér és Zalaegerszeg pokol-tartalmának."

KŐHALMI Béla a *Bécsi Magyar Kiadó könyvei* című összeállításhoz írt előszavában tanítványi tisztelettel ír SZABÓ Ervin hátrahagyott művéről: *Társadalmi és pártharcok az 1848/49-es magyar forradalomban*. HORTHY Magyarországa nem merte publikálni SZABÓ Ervin szellemi és politikai végrendeletét. Az 1921-ben a Bécsi Magyar Kiadó gondozásában megjelent tanulmányt az ellenforradalmi írástudók 1922-ben kitiltották (*P.R.T.* 1922. 44. sz.).

Hasonló sorsra jutott JÁSZI Oszkár *Magyar Kálvária, magyar föltámadás* című műve is. Ez a tanulmány 1922-ben került indexre (*P.R.T.* 1922. 2. sz.).

Végül 1924-ből két kitiltott irodalmi alkotásról is meg kell emlékeznünk.

Az egyik egy kevésbé sikerült regény: NAGY Andor *Fergetegje*. A másik KASSÁK Lajos *Máglyák énekelnek* című, 1920-ban papírra vetett éposza, amely a Tanácsköztársaság 133 napját énekli meg. NÉMETH Andor a következőket írja a kötetről: „Olyan ez a könyv, mintha az idegen világoknak jelentené — meztelenül, absztraktul, tiszta erőcsatára fordítva — a magyar nyomorúság tragikus tébolyát."

A Bécsi Magyar Kiadó többi kiadványa közül sok csak a véletlen különös játéka folytán kerülte el a szellemi megcsonkítást. Például FRAKNÓI Vilmos *Magyar királyválasztása*, amelyet az oszták monarchista sajtó heves támadással fogadott.

Ugyancsak a Bécsi Magyar Kiadónál jelent meg BARTA Lajos *Múlt* című regénye, amelynek könyvismertetése KŐHALMI Béla tollából Philobiblos álnév alatt 1921-ben jelent meg a New York-i *Előré*ben.

A külföldi haladó irodalom kiemelkedő alkotásainak megjelentetése is hézagpótló szerepet töltött be a Bécsi Magyar Kiadó publikációs programjában.

Ebben a sorozatban képviseltette magát Jerome K. JEROME *Három ember egy csónakban* című bűbájos történetével, Upton SINCLAIR két munkájával: *Jimmie Higgins* és a *Száz percent* című művével. (Érdekes megjegyeznünk, hogy Upton SINCLAIRre a horthysta cenzúra nem a húszas évek elején, hanem csak annak végén figyelt fel. SINCLAIR *Petróleum* című regényének német fordításban megjelent példányát 1928-ban, a *Das Geld schreibt* című munkát pedig 1933-ban tették indexre.)

Felbecsülhetetlen értéket és segítséget jelentett továbbá a Kiadó *Barna könyvek* című antológiája. Ebben az antológiában publikálják SCHOPENHAUER *A szerelem metafizikája*, DOSZTOJEVSZKIJ *Burzsoá*, WILDE *A szocializmus és az ember lelke* című munkákat, továbbá FLAUBERT, BEETHOVEN, BALZAC, NIETZSCHE leveleit, RENAN, MULTATULI, KIRKEGAARD, MAETERLINCK, CLAUDEL írásait.

Végül feltétlenül említést érdemel a *Regényfüzér* című több, jobb és olcsóbb olvasnivalót biztosítani hivatott világirodalmi sorozat megindítása, amelynek egyes köteteit a Bécsi Magyar Kiadó terjesztette. Ebben a sorozatban a következő művek szerepeltek: BALZAC: *Chabert ezredes*, KELLER: *Romeó és Julia falun*, GOGOL: *Bulyba Tárasz*, CHESTERTON: *Pater Brown ártatlansága*, MAUPASSANT: *Péter és János*, Anatole FRANCE: *Jocaste — Crainquebille — Putois*, Tristan BERNARD: *Egy jómódú fiatalember története*, LAGERLÖF Zelma: *A halál kocsisa*, KLEIST: *Kohlhaas Mihály*. Ford. KŐHALMI Béla (a fordító neve csak az első hat kinyomtatott példányon látható) és STEVENSON: *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete*.

A Bécsi Magyar Kiadó regényei közül a *Bulyba Tárász* (3. sz.), a *Pater Brown ártatlansága* (4. sz.), a *Péter és János* (5. sz.), a *Jocaste* (6. sz.), *Dr Jekyll és Mr. Hyde különös esete* (7. sz.) és a *Halál kocsisa* (8. sz.) kiadványokhoz írt „K.b." jelzéssel Kőhalmi Béla életrajzi bevezetéseket.

Befejezésül még egy fontos körülményre szeretnénk nyomatékosan felhívni a figyelmet. A korabeli ellenforradalmi lapok egyikét-másikát átlapozva megállapíthatjuk, hogy Horthy Magyarországa sohasem bocsájtotta meg Ausztriának ezt a felbecsülhetetlen értékű vendégszeretetét. De említést tehetünk arról a későbbi sajtóhadjáratról is, amely az 1927-i bécsi júliusi forradalom ürügyén az izzó gyűlölet hangján próbálta befeketíteni a harcos bécsi baloldal nagy horderejű akcióját.

Mindez pedig arra figyelmeztet bennünket, hogy történeti, politikai és kulturális szempontból jelentőségéhez méltóan kell tanulmányoznunk és értékelnünk a húszas évek Ausztriáját.

Silfen János

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Újabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez. A *Magyar Könyvszemle* hasábjain az utóbbi években többször is szó esett a HOFFGREFF György személyével és működésével kapcsolatos kérdésekről. Ezek az újabb kutatások máris a következő eredményeket hozták: 1. Megerősítést nyert GULYÁSnak az a feltevése, hogy a kolozsvári könyvnyomtatás megindítójának nem HELTAI Gáspárt, hanem HOFFGREFF Györgyöt kell tekinteni.[1] 2. Megdőltek azok a vélemények, amelyek HOFFGREFFet németországi (pontosabban wittenbergi) jövevénynek tartották.[2] 3. Minden kétséget kizáróan bizonyítódott HOFFGREFF erdélyi származása.[3] 4. Fény derült arra,hogy HOFFGREFF Nürnbergben sajátította el a tipográfus mesterséget.[4] 5. Felmerült annak a lehetősége, hogy HOFFGREFF nem 1550-ben, hanem legkésőbb 1548—49 fordulóján létesítette kolozsvári officináját.[5]

Ezeknek az újabb megállapításoknak a körét most tovább bővíthetjük. A brassói iskola legrégibb anyakönyvéből ugyanis az derül ki, hogy HOFFGREFF nem csupán erdélyi, hanem éppen kolozsvári származású volt. A HONTERUS által a lutheri reformáció szellemében újjászervezett brassói iskola 1544 decemberében Valentin WAGNER rektor által elkezdett *Catalogus studiosorum, qui in schola Coronensi liberaliori doctrine dant operam* című matriculájában előforduló nevek között mindjárt a második „Georgius Hogreuius Clausemburgensis".[6] Ezt a személyt vitathatatlanul a későbbi kolozsvári könyvnyomtatóval kell azonosítanunk, bár e bejegyzés a szokatlanabb szász nyelvjárási formában (Hogref) őrizte meg Hoffgreff nevét.[7] A kolozsvári városi levéltár egykorú forrásai azonban csak HOFFGREFF nevű családot ismernek Kolozsvárt, de HOGREFFet nem. Tehát a brassói iskola anyakönyvében szereplő kolozsvári „Georgius Hogreuius"-t szintén a HOFFGREFF-család tagjának kell tartanunk.

HOFFGREFFnek HONTERUSszal való kapcsolatára tehát, amelyre eddig az általa íratott HONTERUS-epitaphium alapján csak következtettek, bizonyíthatóan a brassói iskola körül került sor, mindjárt az újjászervezés során, 1544-ben. A brassói diáklajstrom bejegyzései azonban még további következtetéseket is megengednek HOFFGREFF és

[1] VÉGH Ferenc: *Hoffgreff György életéhez.* Magy. Könyvszle. 1957. 154—155. l.
[2] JAKÓ Zsigmond: *Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdeteihez.* Magy. Könyvszle. 1961. 60—61. l.
[3] SÓLYOM Jenő: *Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1962. 349—353. l.
[4] Ua.
[5] Ua.
[6] A kérdéses első lap hasonmását közli: *Istoria Romîniei.* Bucureşti, [1962]. II. 692. l. A matricula eredetije a brassói szász evangélikus egyházközség levéltárában van.
[7] E névalak feltehetően a nehezebben kiejthető, régiesebb Hobgreb változatból alakult ki. Vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen.* Kronstadt, 1896. III. 696. l. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.* 1905—6. 110. l.

HONTERUS kapcsolatát illetően. A matricula élén szereplő Mathias FRONIUSról ugyanis ismeretes, hogy 1543-ban a wittenbergi egyetemen tanult.[8] Nehéz tehát feltételezni róla, hogy Wittenberg egyeteme után a szervezés alatt álló brassói iskolában akarta volna tanulmányait tovább mélyíteni. Inkább arra lehet gondolni, hogy FRONIUS az oktatószemélyzet valamiféle segítőjeként került be elsőnek az új matriculába. Valóban röviddel később már ő HONTERUS iskolájának a rektora.[9] A brassói számadásokból ismeretes, hogy a város ebben az időben az iskola alkalmazottjaiként egy rektornak és két lektornak folyósított fizetést.[10] Feltételezhetnők tehát, hogy FRONIUS azért léphetett elő már 1545 végén vagy a következő év elején az iskola rektorává, mert 1544-ben ő volt az egyik lektor. Ha viszont a lektorokat is bevezették a matriculába, akkor a névsorban második személyben, azaz HOFFGREFFben HONTERUS második lektorát tételezhetnők fel.[11] Ezt a legtermészetesebb magyarázatot azonban el kell ejtenünk. A brassói számadásokból ugyanis tudjuk, hogy 1544 végén bizonyos THOMAS és HENRIK volt az iskola két lektora.[12] Ha azonban megvizsgáljuk a Wittenbergben tanult erdélyi diákok névsorát, meglepetve tapasztaljuk, hogy a HONTERUS megbízásából Wittenbergbe érkező Valentin WAGNERrel egyidőben, 1542. április 16-án iratkozott be az egyetemre „Georgius Hogtesius Transilvanus".[13] A wittenbergi egyetemen megfordult erdélyiekről rendelkezésünkre álló, elavult közlések nem az eredetiről, hanem régi külföldi kiadványok nyomán készültek, s annyira bővelkednek hibás névalakokban, hogy szinte bizonyosra vehető: e szokatlan név esetében is hibás olvasattal van dolgunk. Fel kellett tételeznünk, hogy az anyakönyv németországi kiadója a „Hogrefius" nevet olvasta „Hogtesius"-nak. Az *r* és *t*, valamint az ún. hosszú *s* és *f* betű alakja e kor írásaiban ugyanis lehetőséget nyújt e hiba elkövetésére. E feltételezést a wittenbergi egyetem anyakönyvének a hallei Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratos példánya, amelyből az idézett kiadás készült, teljesen igazolta. A XVII. századi másolatban fennmaradt anyakönyv megfelelő helyén ugyanis nem „Hogtesius", hanem „Hogrefius" olvasható. Az olvasat hitelességét fokozza, hogy az anyakönyv XVII. századi másolója előbb csupán „Georgius Transilvanus"-t írt, s csak később a margóra szúrta be a kifelejtett, s ezért bizonyára fokozottan ellenőrzött „Hogrefius" családnevet.

[8] *Arch. Vereins siebenb. Landesk.* 1855. 136. l.

[9] TRAUSCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon der siebenbürger Deutschen.* Kronstadt, 1868. I. 358. l.

[10] *Quellen. . .* III. 424., 463. l. SERAPHIN, Fr. Wilhelm: *Kronstädter Schulen vor der Reformation.* Arch. Vereins siebenb. Landesk. 1890—1. 784. l.

[11] E lehetőségre dr. Arnold HUTTMANN, Brassó múltjának kutatója hivta fel a figyelmemet. Kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségét ezúton is őszintén köszönöm.

[12] SERAPHIN: *I. m.* 784., 797. l.

[13] A nevet a kivonatos közlések mind így adják, minthogy egyaránt FOERSTEMANN kiadványát *(Album academiae Vitebergensis.* Leipzig, 1841) vették alapul, nem pedig az eredeti matriculákat. E közlések: FABRITIUS, Karl: *Die siebenbürgischen Studierenden auf der Universität zu Wittenberg im Reformationszeitalter.* Arch. Vereins siebenb. Landesk. 1855. 136. l. RÉVÉSZ Imre: *Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig.* Magy. tört. Tár. 1859. 219. l. FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* Bp. 1873. 273. l. A wittenbergi egyetem anyakönyvében található bejegyzés ellenőrzéséért BENDA Kálmánnak tartozom őszinte köszönettel. WAGNER útjára vonatkozóan: KLEIN, Karl Kurt: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter.* Hermannstadt, 1935. 191—198. l. GÜNDISCH, Gustav: *O contribuţie la biografia umanistului braşovean Valentin Wagner (1510—1557).* Studii. 1958. nr. 2. 116. l. ROTH, Erich: *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz.* Siebenbürg. Arch. IV (1964). 67—72. l. felveti annek a lehetőségét, hogy a HOFFGREFFel egyidejűleg Wittenbergben beiratkozó Valentin WAGNER nem azonos személy az ismert brassói humanistával. Érvelése azonban nem elég meggyőző ahhoz, hogy a vonatkozó források keltezetlenségéből fakadó nehézségeket csak így vélhessük eloszlathatóknak. HOFFGREFF teológiai végzettségét már HEREPEI János feltételezte *(Magy. Könyvszle.* 1963. 268. l.).

Hoffgreff tehát éppenolyan művelt, külföldi egyetemi tanulmányokkal rendelkező személy volt, mint sok más XVI. századi könyvnyomtató. Ezen az alapon most már az is feltételezhető, hogy hozzátartozott ahhoz a Wittenbergben tanult, 25—30 éves fiatalokból álló értelmiségi csoporthoz, amelynek a tagjai (Valentin Wagner, Heltai Gáspár, Mathias Fronius stb.) a negyvenes évek derekától fogva munkatársakként lelkesen támogatták Honterus reformációs tevékenységét. Ugyanezek később maguk is hangadói lettek az új erdélyi humanista-protestáns művelődésnek. Hoffgreff tehát egyetemi képzettségénél fogva éppúgy alkalmas volt oktatói feladatok ellátására, mint Mathias Fronius. Szerintünk Hoffgreffet wittenbergi diáktársa, Valentin Wagner vihette magával Brassóba, amikor Honterus 1544 végén reá bízta az újjászervezett iskola vezetését. Egyelőre nem ismeretes, hogy a külföldi egyetemet megjárt Fronius — és esetleg Hoffgreff — milyen minőségben került a brassói iskola anyakönyvének az élére. Annyi azonban máris gyanítható, hogy Wagner a wittenbergi új szellem biztosítása végett vette maga mellé két egykori diáktársát, és ezek az ő magánalkalmazottaiként *(locatus, collaborator)* tartozhattak az oktatószemélyzethez. Ez egyben érthetővé tenné azt is, hogy miért vezették be őket a matricula első két helyére. Különleges helyzetükről talán az is elárul valamit, hogy a névsorban harmadik helyen szereplő Bartholomaeus Melas tényleg csak később, 1545 júniusában iratkozott be a wittenbergi egyetemre;[14] az ő utána következők pedig egyáltalán nem folytatták külföldön tanulmányaikat. Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy Wagner a matricula megnyitásakor képzettségüknek megfelelő sorrendben vette számba az iskola tagjait.

Hoffgreff wittenbergi tanulmányainak a beigazolódása óta már bizonyosra vehető, hogy az őt és Honterust összefűző szálak nem lehettek epizódszerűek, és hogy elsősorban a brassói iskolához kapcsolódtak. Ezért Hoffgreff legalább is tanúja, ha nem tevékeny részese volt az erdélyi reformációs mozgalomnak, pontosabban szólva az első protestáns szellemű, erdélyi humanista iskola megteremtésére irányuló brassói erőfeszítéseknek. Külföldi egyetemi tanulmányainak a beigazolódása óta számolni lehetne azzal is, hogy Hoffgreff érdeklődése — akárcsak Wagneré — Wittenbergben ébredt fel a könyvnyomtatás iránt. Valóban ilyen indíttatásokra látszik utalni az a tény, hogy később ő a wittenbergi Schram könyvkiadó kolozsvári bizományosa.[15] Nem volna tehát elképzelhetetlen, hogy Hoffgreff a wittenbergi Schram-műhelyben sajátította el a tipográfiai alapismereteket. Mi azonban inkább arra a feltételezésre hajlunk, hogy Hoffgreff nyomdásszá válásához a döntő lökést Honterus vagy legalább is az ő és Valentin Wagner vezetése alatti brassói sajtó szolgáltatta. Amíg ugyanis Wagner kész nyomdászszakemberként jött haza Németországból, Hoffgreff akkor még ott nem érdeklődhetett barátjához hasonló mértékben a nyomdászat kérdései iránt. Ez esetben ugyanis nem lett volna szüksége újabb és — a forrás szavai szerint[16] — huzamosabb nürnbergi tartózkodásra, amikor végül — brassói élményei hatása alatt — a könyvnyomtatói pályára határozta el magát.

Nem ismeretes, hogy Hoffgreff mennyi időt töltött Brassóban Honterus és Wagner környezetében. Talán azoknak az 1545—46-ban bekövetkezett változásoknak a folyamán távozott el Brassóból, amelyek során Wagner és Fronius szintén kiváltak az iskola kereteiből.[17] Ismét csak feltevésre támaszkodhatunk. Eszerint Hoffgreff 1546 folyamán, esetleg 1547 elején utazhatott ki újból Németországba, talán egyenesen Nürnbergbe, azzal a határozott szándékkal, hogy szülővárosában nyomdát alapít a

[14] Fabritius: *I. m.* 137. l. Révész: *I. m.* 220. l.
[15] Jakó: *I. m.* 64—65. l.
[16] Sólyom: *I. m.* 349. l.
[17] Trausch: *I. m.* I. 358. l. Gündisch: *I. m.* 117. l.

humanista művelődés, valamint az új vallás szolgálatára, és így teremt magának önálló megélhetést.

Sólyom Jenő már tisztázta, hogy Hoffgreff Nürnbergben Johann vom Berg és Ulrich Neuber műhelyében sajátította el a könyvnyomtatás mesterségét. A Sólyom által idézett levél azonban nem az egyetlen emléke Hoffgreff nürnbergi tartózkodásának. Ennek kell ugyanis tekintenünk azt a sokat emlegetett sírfeliratot is, amelyet Hoffgreff íratott bizonyos Caspar Bunschiusszal Honterus halála alkalmából. Bár nyilvánvaló volt, hogy Bunschius személyének a tisztázásától újabb információk remélhetők Hoffgreff nagyon töredékes életrajzához, a kutatók ez irányú kísérletei mindeddig eredménytelenek maradtak.[18] Részint azért, mert az azonosítással az erdélyi szászság körében próbálkoztak, részint pedig azért, mert az *Album Oltardinum*ot meglehetősen hibás, késői másolatból közlő Trausch kiadványában az epitaphium szerzőjének a családneve „Bruschius"-ról „Bunschius"-ra torzult.[19] Hoffgreff tehát a divatos alkalmi költeményeiről és egyháztörténeti munkáiról ismert, csehországi Eger vidéki, jónevű humanistával, Caspar Bruschsal (1518—1559) íratta meg az ő saját életét is döntő módon alakító Honterus epitaphiumát. A latinul könnyedén és a humanista ízlés szellemében verselő tehetséges Brusch-t, a német fejedelmi és főpapi udvarok ünnepelt költőjét maga V. Károly császár avatta 1541-ben Regensburgban „poeta laureatus"-szá.[20] Ismeretségük és barátságuk szintén amellett szól, hogy Hoffgreff korban és műveltség tekintetében közel állhatott a vándor-humanista Brusch-hoz.

Szempontunkból igen fontos tény, hogy hányatott élete során Brusch csak 1549-ben tartózkodott Nürnbergben. Ekkor folytak ugyanis ott a történelmi tárgyú főművének tekinthető *Magnum opus de omnibus Germaniae episcopatibus* (Nürnberg, 1549) című kiadványának a nyomdai munkálatai.[21] Brusch e munkáját ugyanaz a Berg és Neuber nyomtatta, akiknek a műhelyében akkor Hoffgreff tanult. De még ha nem is ebben az officinában találkozott volna a két fiatalember, annak hogy Brusch és Hoffgreff Nürnbergben megismerkedjenek — jelenlegi ismereteink szerint — csupán 1549 folyamán volt meg a lehetősége. Egyelőre tehát el kell ejtenünk Sólyom Jenőnek azt a feltevését, hogy Hoffgreff 1548 folyamán hazatért Nürnbergből, berendezte kolozsvári műhelyét a magával hozott felszereléssel, és megkezdte kiadói tevékenységét. Nézetünk szerint Hoffgreffet Honterus 1549. január 23-án bekövetkezett halálának a híre még Nürnbergben találta. Ekkor bízta meg újdonsült barátját, Brusch-t, aki éppen az epitaphiumok szerkesztésében volt elismert tekintély, Honterus sírversének az elkészítésével. Ha feltesszük, hogy Hoffgreff csak Veit Dietrich könyvének a kinyomtatása (1549. márc.—ápr.) után indult haza, minden korábbi kolozsvári nyomtatvány feltételezése nélkül megmagyarázható, hogy miként került a nürnbergi német nyomtatványba János evangéliumából az a bizonyos egyéni fordítású magyar vers.[22]

[18] Végh: *I. m.* 154. l.

[19] Trausch, Joseph: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, sive annales Hungarici et Transsilvanici.* Coronae, 1847. I. 56. l. Brusch nevének hibás közlésére Arnold Huttmann figyelt fel elsőnek. A forrás Bunschiusának Brusch-sal való azonosítása szintén neki köszönthető.

[20] *Allgemeine Deutsche Biographie.* Leipzig, 1876. III. 453—455. l. Siegl, Karl: *Zur Geschichte der Egerer Familie Brusch mit besonderer Berücksichtigung des Humanisten Kaspar Brusch und seines Vetters Balthasar Brusch.* Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. 1931. (A. Huttmann szíves közléséből.)

[21] *Allgemeine Deutsche Biographie.* III. 453—454. l.

[22] Sólyom: *I. m.* 350. l.

Arra szintén gondolhatunk, hogy a nyomdász a be nem avatottak előtt úgy akarta feltüntetni a dolgot, — bizonyára a reformációhoz húzó HOFFGREFF beleegyezésével, — mintha e könyvet eltávozott erdélyi vendége, akit akkor a nürnbergi hatóságok már úgysem vonhattak felelősségre, saját hazájában való terjesztésre állította volna elő az ő sajtóján.

Egyelőre tehát kronológiai és ténybeli akadályai vannak a feltételezésnek, hogy HOFFGREFF kolozsvári műhelye már 1548-ban vagy akár 1549 első felében megkezdhette volna működését. Ezért amíg újabb és biztosabb adatok nem kerülnek elő, helyesebbnek látszik a kolozsvári könyvnyomtatást továbbra is 1550-től kezdődően számítani. Fenti gondolatsorunk érvényessége természetesen attól függ, utólag nem válik-e bizonyíthatóvá, hogy HOFFGREFF Nürnbergen kívül más helyeken is megfordult Németországban, ahol már 1549 előtt megismerkedett BRUSCH-sal. Ennek azonban BRUSCH eléggé tisztázott itinerariuma[23] szerint meglehetősen kevés a valószínűsége. A HOFFGREFF második németországi útja szempontjából tekintetbe jöhető 1547. év folyamán BRUSCH Lindauban tanított, illetve az augsburgi birodalmi gyűlésen fordult meg, az 1548. évet pedig Svájcban (Graubündenben) és a Rajna-vidéken való utazgatással töltötte el. Maradna tehát végső lehetőségnek, hogy a két fiatalember még 1542—43-ban, HOFFGREFF wittenbergi tanulmányai idején ismerkedett volna meg egymással. A jelenleg ismert adatok alapján csak annyi állapítható meg, hogy BRUSCH 1538 és 1541 között a bajorországi főpapi és főúri udvarokat járta, 1543-ban Lipcsében, a következő évben pedig Türingiában tartózkodott. Arra vonatkozóan, hogy HOFFGREFF wittembergi tanulmányai idején a felsorolt helyek valamelyikén szintén megfordult volna, egyelőre semmiféle bizonyítékkal sem rendelkezünk. Még leginkább egy lipcsei találkozást lehetne feltételezni. A nürnbergi együttlét valószínűségével szemben azonban ennek a felvetésére jelenleg csak gondolni lehet. Kettőjük kapcsolata felől bizonyosabbat talán akkor lehetne mondani, ha BRUSCH *De Laureaceo, veteri admodumque celebri olim in Norico civitate et de Patavio Germanico* (Basel, 1553) című versgyűjteményében HOFFGREFFel kapcsolatos vagy más erdélyi vonatkozású darabok is akadnának. Nekünk, sajnos, e kötetet nem sikerült könyvtárainkban megtalálnunk.

Vizsgálódásaink eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze: 1. HOFFGREFF György nemcsak erdélyi, hanem egyenesen kolozsvári származású volt. 2. Kapcsolatai HONTERUSszal a brassói iskola körül szövődtek. Úgy látszik, hozzátartozott a szász reformátor legszűkebb munkatársi köréhez. 3. Mindez, valamint bebizonyosodott wittenbergi tanulmányai, továbbá éppen Caspar BRUSCH-sal való barátsága arra figyelmeztetnek, hogy HOFFGREFFet is HELTAIhoz hasonló, korszerű műveltséggel rendelkező, tanult embernek kell tekintenünk. 4. El kell ejtenünk azt a feltevést, hogy a kolozsvári műhely már 1548-ban megkezdhette volna működését.

Jóllehet előbbi fejtegetéseinkben lényeges pontokon hiányzik a kérdések lezárása, mégis — úgy véljük — most már reményünk lehet arra, hogy HOFFGREFF György a XVI. századi nyomdatörténet egyik szürke, üres nevéből fokozatosan hús-vér személlyé, sőt a reformációkori Erdély művelődésének érdekes és számottevő alakjává válhat.

JAKÓ ZSIGMOND

[23] *Allgemeine Deutsche Biographie.* III. 453—454. l. HONTERUSnak és baráti körének eddig teljesen figyelmen kívül hagyott nürnbergi kapcsolataira vonatkozóan ld. ROTH: *I. m.* II. (1962). 80—85. l.

Mossóczy Zakariás nyitrai püspök esztergomi breviáriuma. Amikor Iványi Béla az 1920-as években Mossóczy Zakariás (1542—1587) nyitrai püspök, a kiváló magyar jogász közel ezer könyvtári egységből álló könyvtárának inventáriumát közzétette,[1] ahol lehetett, a halál évében felvett leltár adatai alapján igyekezett azonosítani a könyveket is. A 626. tételszám alatt szereplő *Breviarium Strigoniense*re ezt a megjegyzést tette: „1480-tól 1558-ig tizenegy kiadást ért meg, hogy itt melyik kiadás értendő, eldönteni nem lehet".[2] Az alábbiakban ennek eldöntéséhez szeretnék adatokkal szolgálni.

Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár régi anyagának rendezése és feldolgozása során 1962-ben kezembe került „Inc. saec. XVI. III. 5." jelzettel (régi jelzet: „L. VI. 2.") a *Breviarium Strigoniense* egy példánya.

Ez az esztergomi breviárium 1524-ben jelent meg Velencében Peter Liechtensteinnél Michael Prischwiz budai könyvárus költségén *(RMK* III. 263.). A címlevél hátlapján a nyomtatott kis krónika alatt egy szép festett főpapi címert pillantottam meg. Knauz leírásában csak a tényt állapítja meg: „. . .festett czimer egyszarvuval s egy szárnynyal",[3] bővebb fejtegetésekbe azonban nem bocsátkozik. A megoldáshoz Bónis György vezetett, aki a címerpajzs felett és alatt balról és jobbról álló *Z, M, E, N* betűkből kiindulva állapította meg a címer tulajdonosának személyét, Mossóczy Zakariás nyitrai püspököt.

Mossóczy címereinek kérdésével — tudomásommal — ketten is foglalkoztak: Iványi Béla[4] és Végh Gyula.[5] Az előbbi kimutatása szerint Mossóczy címere 1573-tól haláláig négyféle változatot mutat „mivel semmiféle adatunk arra nézve nincsen, hogy a király Zakariást címerbővítésekkel tüntette volna ki, fel kell tennünk, hogy Mossóczy címerét önkényesen bővítgette".[6]

Az 1524-i esztergomi breviáriumban levő festett címer így írható le: 4 mezőre osztott címerpajzs, felette középen püspöksüveg, mellette jobbról pásztorbot; a bal felső mezőben lebegő koronából kiálló szarv, emellett balról és jobbról 1—1 hatágú csillag; a jobb felső mezőben sasszárny(ak), ebben egy közös alapból felfelé 1, jobb felé pedig 3 szarv nő ki. A bal alsó mezőben hármas halmon derékból kinövő, ágaskodó kétlábú egyszarvú; a jobb alsó mezőben X.Φ. X. betűjelek láthatók. A címerpajzs felett és alatt balról és jobbról — mint már említettem — a *Z, M, E, N* betűk olvashatók. A címer leírása megegyezik azzal, amit Végh Gyula ad Mossóczy késői pecsétjeiről.[7]

A címer festésének időpontját hozzávetőlegesen a következőképpen határozhatjuk meg: Mossóczyt Rudolf király 1578. április 12-én nevezte ki váci,[8] 1582. február 21-én pedig nyitrai[9] püspökké. A címerpajzs alatt jobbról álló *N* betűn határozottan észrevehetők az utólagos javítás nyomai, azaz *V* betűből alakították át *N*-né, talán éppen az idő tájt, amikor a királyi kegy őt a nyitrai püspöki székre emelte, bár nincs kizárva az sem, hogy ez a javítás később történt. A címer festése 1578 előtt nem történhetett, mert

[1] Iványi Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Bp. 1926 103—134. l.

[2] Iványi: *I. m.* 124. l.

[3] Knauz, Ferdinandus: *Libri missales ac breviaria ecclesiae Hungaricae ad receptionem usque ritus romani*. Strigonii, 1870. 24. sz. 89. l.

[4] Iványi: *I. m.* 16—18. l.

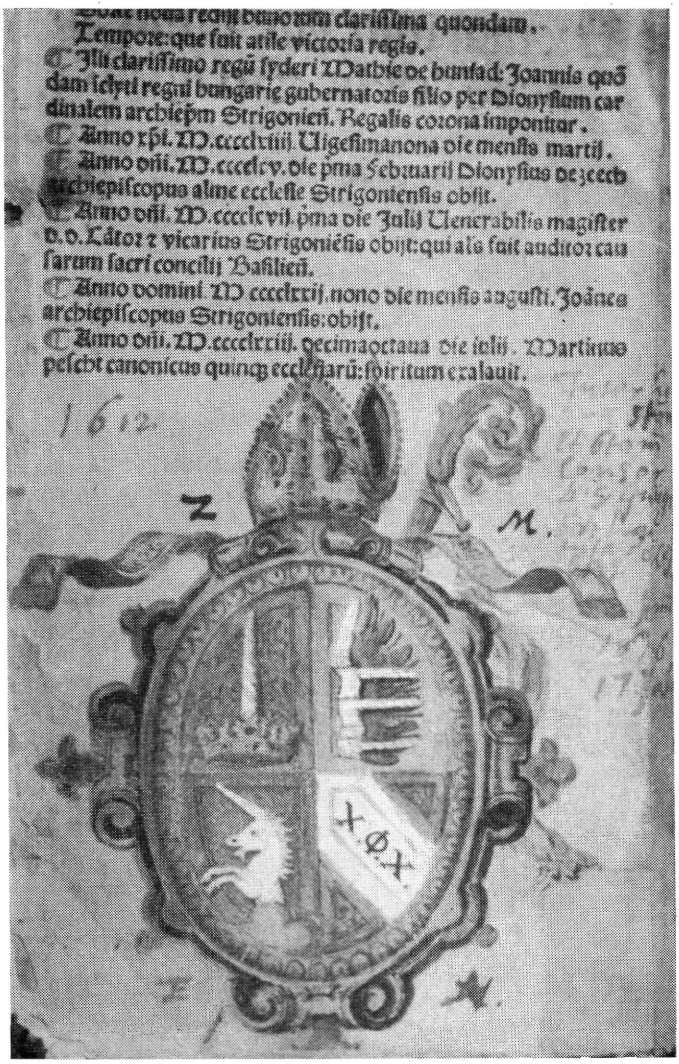
[5] Végh Gyula: *Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez*. Turul. 49. 1935. 1—4. és 66—70. l. Mossóczy címeréről 19. sz. 68. l.

[6] Iványi: *I. m.* 18. l.

[7] Végh: *I. m.* 68. l.

[8] Iványi: *I. m.* 29. l.

[9] Iványi: *I. m.* 31. l.

Mossóczy tinini püspöki címere (1572—78 között volt tinini püspök) sokkal egyszerűbb a későbbiekhez viszonyítva. A címer festőjét sajnos nem ismerjük.

A breviáriumba eszközölt bejegyzések is sok érdekességet tartogatnak, ezért ezekkel is érdemes röviden foglalkoznunk. Tudtommal a bejegyzésekről ketten is írtak: Knauz Nándor[10] és Radó Polikárp.[11] A XVII. század elejéről származó bejegyzések történelmi, liturgiatörténeti és orvostörténeti szempontból egyaránt jelentősek.

[10] Knauz: *I. m.* 24. sz. 89—90. l.

[11] Radó Polikárp: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései.* A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1942/43-i tanévre. Pannonhalma, 1943. 313—429. l.

A történeti bejegyzések a naptári részben találhatók, főként egyházi jellegűek, és szorosan összefüggnek a nyitrai káptalannal, de van köztük esztergomi vonatkozású is.[12] Országos jellegűnek mondhatók a II. MÁTYÁSról (1608—19) és BETHLEN Gáborról (1580—1629) szóló bejegyzések.[13]

A liturgiatörténetet érinti az előzéklapokon található „introductio mulieris post partum", az ún. egyházkelő. Ezt RADÓ Polikárp említi ugyan,[14] de nem ismerteti a szövegét: 66. és 127. zsoltár, két könyörgés (mint a *Rituale Strigoniense* 1907-i kiadásában),[15] Ingredere kissé más fogalmazásban, evangélium (Lk 2, 22—29; három verssel kevesebb, mint az 1907-i rituálében). A latin nyelvű szertartás végén van egy magyar hortatio, ennek szövege megtalálható LÁNYI-KNAUZnál.[16] — Hasonlóképpen liturgiatörténetileg érdekes a keresztelés szertartásának csonka leírása az utolsó folió verzóján: magyarul „Ki neved" és „Ellene mondasz-e" háromszor, latinul háromszor a „Credis", majd háromszoros rövid exorcizmus, a homlok és a mell kereszttel való megjelölése. — Megemlíthető még Nagy Szent GERGELY néhány könyörgése latinul az előzéklapok egyikén.

Az első előzéklap rektóján két orvosság: „seres"[17] és „chemer keoldok"[18] elleni receptjét közli breviáriumunk magyar nyelven.[19]

E breviárium tulajdonosait nem egykönnyen lehet megállapítani. MOSSÓCZY Zakariás halála után a zsolozsmáskönyv Nyitrán maradt, ezt kétségtelenül igazolják a nyitrai vonatkozású bejegyzések.[20] Az erősen rongált, deszkára vont préselt barna bőrkötésen felül a következő betűk olvashatók:

„B · S · A · G
C · E · N
AN
16 · 12

Véleményem szerint így kell kiegészíteni a fenti kezdőbetűket: „*B*[lasius] *S*[áray] *A*[rchidiaconus] *G*[radnensis] *C*[anonicus] *E*[cclesiae] *N*[ittriensis]".

SÁRAY Balázs VAGNER szerint[21] 1593 és 1624 között volt nyitrai kanonok, KOROMPAY Márk kanonoktársa 1611. június 11-én előtte és CZEGLÉDY Jakab kanonok előtt tesz végrendeletet és hagy rá egy skarlát felső öltönyt, s egy ezüst kanalat és villát.[22] 1618. április 19-én pedig SOMOGYI Gergely őt gradnai espereskent kéri fel végrendelete végrehajtójául.[23] Minden bizonnyal magáról jegyzi be breviáriumunk kalendáriumába

[12] 1615. okt. 16. †FORGÁCH Ferenc biboros, esztergomi érsek: KNAUZ: *I. m.* 90. l. RADÓ: *I. m.* 395. l. 1619. febr. 22. †RUBER Pál esztergomi kanonok: sem KNAUZ, sem RADÓ nem említi ezt a bejegyzést.

[13] KNAUZ: *I. m.* 90. l. RADÓ: *I. m.* 395—396. l.

[14] RADÓ: *I. m.* 353. l. 168. sz. jegyzet

[15] *Rituale Strigoniense.* Ratisbonae, 1907. Tit. VII. Cap. 4.

[16] LÁNYI—KNAUZ: *Magyar egyháztörténelem.* 1. köt. (889—1526.) Esztergom, 1886. 492. l. hozza a hortatio szövegét e megjegyzéssel: „folytatását s végezetét serény plebánosunk a szűk lapon nem írhatá ki s mi azt nélkülözni kényszerülünk" (uo. 2. jegyzet).

[17] „seres" = laesio, dolor. Vö. SZARVAS—SIMONYI: *Magyar nyelvtörténeti szótár.* 2. köt. Bp. 1891. 1545. has.

[18] „chemer keoldok" = köldöksömör

[19] RADÓ: *I. m.* 377. l.

[20] RADÓ: *I. m.* 426. l. 125. sz.

[21] VAGNER József: *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez.* Nyitra, 1896. 171—173. l.

[22] VAGNER: *I. m.* 168. l.

[23] VAGNER: *I. m.* 174. l.

április 22-re: „Anno 1622 sum factus Custos E. Nittr. per R. D. J. Telegdi".[24] A kötéstáblán olvasható 1612-es évszám valószínűleg a köttetés évét jelzi.

Sáray 1601 és 1622 között 21 éven keresztül jegyezte be a breviárium naptárrészébe a számára fontos események, főként kanonoktársai földi pályavégzésének a dátumait.[25] Az ő elhalálozásának napját azonban már nem írta be senki. A legkésőbbi datált bejegyzés az első belső bekötési táblán az 1627. február 18-án Nyitrán elhunyt Lacza Péter kanonok és trencséni főesperes halálát adja hírül, ki 1611-től volt a nyitrai káptatalan tagja.[26]

Mossóczy püspök breviáriuma Sáray halála után talán Laczához jutott, az idők folyamán aztán Nagyszombatba vagy Pozsonyba, onnan pedig Esztergomba került, ahol most is őrzik.

Kovách Zoltán

A XVII. századi magyar könyvillusztráció történetéhez. A nagyszombati nyomda 1678-ban adta az olvasók kezébe Derkay (Dérekay) György jezsuita fordítását: *AZ ŐRŐK ELETNEK UTTYÁT.*[1] Az eredeti: *Via vitae aeternae Iconibus illustrata*, Antonius Sucquet belga jezsuita műve, 1620-ban jelent meg Antverpenben. A könyvet Boëtius a Bolswert illusztrálta, és a jezsuita propaganda egész Európában elterjesztette. Német fordításban már 1626-ban megjelent Augsburgban. Sommervogel említ még egy német nyelvű kiadást megjelenési év nélkül, amelyet harminckét képpel illusztráltak.[2] A győri Papnevelő Könyvtára egy bécsi, 1672-i kiadás példányát őrzi. Ezt J. M. Lerch harminckét metszete díszíti.[3] Nem tudjuk megállapítani, hogy a Sommervogel által említett *Explicatio germanica triginta duarum figurarum* képei azonosak-e a bécsi latin szövegű kiadáséival, de azt igen, hogy a bécsi és a nagyszombati kiadások képei azonosak. Ha szemügyre vesszük a két könyv képeit, rögtön szembeötlik, hogy a magyar könyv metszetei kopottabbak, halványabbak. Nyilvánvalóan a bécsi jezsuiták kiadásában sokkal nagyobb példányszámban megjelent könyv nyomásakor koptak meg a metszetek dúcai. Amikor hat év múlva Derkay fordítását a nagyszombati nyomda nyomta, a bécsi kiadás kliséit szerezték meg, és a már kopott, használt dúcokról nyomták újra Derkay könyvének illusztrációit.

Jenei Ferenc

Egy 1701-ben nyomtatott könyv bekötése helyének meghatározása. Több értekezőnél találkozunk azzal a téves felfogással, hogy a könyvkötés helye egykor azonos volt a nyomtatás helyével. E hibás nézet hihetőleg abból eredett, hogy a bibliopola minden esetben azonos a compactorral, ez az utóbbi pedig nagyon gyakran maga a typographus. Ahelyett, hogy ezt az állítást cáfolgatnók, hivatkozunk arra, hogy könyvárusi forgalomba

[24] Levélbeli megkeresésemre a nyitrai egyházmegyei hivatal 246/963 sz. a. 1963. márc. 20-án ezt válaszolta: „többet, mint amit Vagner Adalékok tartalmaznak, nem sikerült Sáray Balázs kanonokról felkutatnunk".

[25] A Knauznál és Radónál említetteken kívül: 1614. aug. 2. †Csehy István nyitrai kanonok. Knauz: *I. m.* 90. l. tévesen Csákynak nevezi, Radó nem hozza. Csehynél a halálozás éve a naptári részben nincs kitéve, Vagner: *I. m.* 192. l. alapján állapítottam meg.

[26] Vagner: *I. m.* 193—194. l.

[1] *RMK* I. 1226.

[2] Backer-Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Bruxelles—Paris, 1896. 8. tom. 1680—1690. l.

[3] *Piae Considerationes ad Declinandum à Malo et faciendum Bonvm cum Iconibus Viae Aeternae* R. P. Sucquet è Societate Jesu. Viennae Austriae. 1672. — Könyvtári száma: XXXV. 5. 5.

1. ábra. Kép a bécsi kiadásból

2. ábra. Kép a nagyszombati kiadásból

nemcsak kötött, hanem fűzött könyvek is kerültek, amelyeket azután a külső országokban bújdosó diák — ha pénzhez jutott — már más városban vagy éppen hazatérése után köttetett be. Ezenkívül még arról is meg kell emlékeznünk, hogy a raktárát gyarapító könyvkereskedő más városokba is elszekerezve, az ottani könyvnyomtató műhelyekből kelendőbb munkák összeszedett ívei egynehány példányát, egykori szakkifejezés szerinti exemplárjait beszerezvén, hazavitte és a saját műhelyében kötötte be.

Az előbbi lehetőségre hadd mutassam be például az 1617—19. években idegen országokban tanult CSEPEI Ferenc könyvtára egyik kötetébe írt bejegyzését: Comparatum „Francofurti ad Moenum fl. 3. Compact[um] Heydelbergae. bac. 18."[1] E példa belföldi közel-egyezése látható GELEJI KATONA István: *A váltság titka* című művébe bejegyzett tulajdonos-megjelölés szavaiban: „Stephani D. Sz. Margithaj Anno 1652. Dono dedit C. ac Doctissimus vir Steph: K. Gelejy. Compactum Claudiop. pro f. 1./30."[2]

A második eshetőségre példát ugyancsak a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának egykori állományából idézek; itt ugyanis 1933. esztendei kutatásaim alkalmával több olyan „összeszedett" ívű „exemplár"-t találtam, amelyet jórészben a debreceni városi tipográfiában nyomtak ki.

Ezek előrebocsátása után hadd térjünk reá ROMHÁNYI Károly művének[3] megelőző szavainkban is kifejezésre juttatott és éppen az erdélyi könyvkötés keretébe vágó tévedésére. Ő ugyanis két példány L. LUBOMIRSKI, Stanislaus: *De Vanitate Consiliorum Liber Uns*[!] (Nagyszombat, 1701) című könyvpéldányt mutat be. Az egyikre — ellenbizonyíték hiányában — el is fogadható, hogy „nagyszombati kötés 1701-ből", a másikra is pontosan ugyanezt állapítja meg, pedig a kötés mintázata ezt a kolozsvári könyvkötők legyeződíszes munkájául hirdeti. Erről pedig nemcsak az adott leírás, hanem a melléje csatolt fényképmásolat is meggyőz; a legkülönösebb azonban a szerzőnek az a meghatározása, hogy SZENCZI MOLNÁR Albert *Discvrsvs de Summo Bono* című s Kolozsvárt ugyancsak 1701-ben nyomtatott munkájának kötését — bárha a LUBOMIRSKI-mű legyeződíszes mintázatával egészen megegyezik — már nem nagyszombati, ellenben egyenesen kolozsvári könyvkötő munkájának ítéli oda. Úgy látszik, hogy e két különböző könyv egyező kötését elmulasztotta összehasonlítani, pedig rajtuk nagyon könnyen reá ismerhetünk SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám, illetőleg VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály stílusára. Ez azért is nagyon fontos, mert belőle arról is meggyőződhetünk, hogy ez a díszítési mód Kolozsvárt még 1701-ben is él, mesterük pedig akár VERESEGYHÁZI István, akár valamelyik más tanítvány lett légyen, de mindenképpen változatlan őrzője ennek az egyelőre még csak 34 esztendőn keresztül követhető könyvkötési eljárásnak, amely azután annyira közkedveltté tette a kolozsvári kompaktorok művészi munkáját!

A bemutatott jelenség magyarázatául fűzzük még hozzá azt a is,hogy a HABSBURG-uralom alá jutott Erdély katolikusságának szüksége volt a saját vallásának szellemében írott könyvekre, s minthogy itt katolikus tulajdonban levő nyomda nem volt, a Kolozsvárt tevékenykedő jezsuiták a nagyszombati nyomda termékeit hozatták be. A kötetlenül érkező könyveket azután itt köttették be. Azon sincsen mit csodálkoznunk, hogy e köteteket az általánosan kedveltté vált díszítésekkel ékesítették fel, minthogy a tetszetős külsőn keresztül a tartalmat is szívesebben közelíték meg.

HEREPEI JÁNOS

[1] Megelőzőleg a Kolozsvári ref. kollégiumban L. 26. sz. könyvtári jelzéssel, ma pedig a Román Tud. Akadémia kolozsvári könyvtárában.

[2] Uo. *RMK*. 266. sz. jelzéssel. (3. szekrény 4. polcán.)

[3] ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII.—XIX. században*. Bp. 1937. 153. l. és V. tábla.

FIGYELŐ

Bóka László 1910—1964. Bóka László a nagy magyar könyvbarátok közé tartozik. Utolsó estéjét is könyveinek a rendezésével töltötte. Új polcot csináltatott kedvenceivel túlzsúfolt dolgozószobájának utolsó szabad falrészére, s örömtelten méregette, elfér-e mindaz, ami földön, székeken, asztalokon halmozódott olyan rendetlenségben, amelynek helyeit, útjait csak ő maga ismerte, ha ismerte. Amint — egy hagyatékából előkerült megrendítő egyszerűségű és mélységű verse szerint — életének és halálának titkait is ő maga ismerte igazán; de maga is sejtette csak inkább.

Azok közé az igazi könyvbarátok közé tartozott, akiknek — bár értik s élvezik azt is — nem a szép könyv szenvedélyük igazi tárgya, hanem a tartalmas, a szövegénél fogva jelentős, érdekes könyv. Évekig tudott vadászni egy-egy olyan, sokszor foszlott külsejű, jelentéktelennek látszó ritkaságra, amelyet legtöbb, könyvtára ékességére és jó hírére adó bibliofil kezébe sem vett. A könyvek az ő életének, kutatásainak, látszatra nem egyszer szeszélyes kalandjainak eszközei, céljai, részei voltak. Legalább annyi költőien játékos vagy véresen igaz történetet tudott velük kapcsolatban elmondani, mint ismerőseiről, kortársairól és elődeiről az irodalmi élet rengetegében. Fontosnak tartotta, s ahol lehetett tettekkel is szolgálta a magyar könyvkultúra ügyét. Abban is, hogy a *Magyar Könyvszemle* újra megindult. a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya titkáraként komoly része volt.

Egész, sajnos, túl rövidre szabott élete szorosan összefonódott a könyvek világával. Amikor magyar—német szakos bölcsészként elvégezte az egyetemet, könyvtáros lett, s az is maradt 1947-ig. Néhány éves államtitkári közjáték után újra a könyv, az irodalom és tudomány világába tért vissza. 1950-től a budapesti Tudományegyetemen a XX. századi magyar irodalom tanszékvezető tanára volt. De ahogy gyakorló könyvtárosként: tudós professzorként s akadémikusként sem szakadt el a közélettől; nevelői, közírói, kritikusi, költői munkái mind napjaink roppant átalakulásának a szolgálatában álltak. Annak a korunk specializálódásában egyre ritkább szellemi embernek a típusához tartozott, aki egyforma szenvedéllyel és képességgel fordul a költészet, a tudomány és a politika területei felé.

Sok mindent befejezetlenül hagyott maga után. Miután világosan tudta, mennyi időre számíthat, sok mindent elkezdett; s miután megmutatta, hogyan vinné végig a megkezdett munkát, hirtelen befejezte. Az ő életművét is, mint annyi magyar alkotóét, céljainak s igényeinek a magasságához kell mérnünk, karcsú ormai s nem szakadékai szerint kell megbecsülnünk. Korunk jelentős szellemét s a könyv szenvedélyes barátját gyászoljuk eltávoztával.

Keresztury Dezső

In memoriam dr. Weger Imre (1915—1965). 1965. február 10-én kísértük ki utolsó útjára az Akadémiai Könyvtár Feldolgozó Osztályának vezetőjét, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács Osztályozó Bizottsága tagját, a FID/C 3 nemzetközi munkabizottság egyik legaktívabb tagját, a kiváló könyvtárost és nemzetközileg is elismert osztályozási szakembert. Elhúnyta nemcsak az Akadémiai Könyvtárnak, hanem az egész magyar tudományos könyvtárügynek nehezen pótolható veszteséget jelent.

Weger Imre alkotóképességének teljében, 49 éves korában húnyt el másfélévtizednyi, eredményekben gazdag könyvtáros, közel egyévtizedes akadémiai könyvtárosi pályafutás után.

Nagyzsámon született 1915. április 11-én, és gimnáziumi tanár fiaként maga is tanári pályára készült. Egyetemi tanulmányait részben külföldön végezte (német—francia szakos tanár volt), Párizsban és Bécsben is tanult. Egyetemi díjtalan gyakornokként kezdte pályafutását 1938-ban, majd középiskolai tanárként működött 1951-ig, ekkor került a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárába, ez időtől kezdve az Enciklopédia szerkesztőségében töltött két és félévet leszámítva — e munkája kapcsán sem szakadt el teljesen a könyvtári munkától — haláláig könyvtárosként működött, az Akadémiai Könyvtárban 1957-től úgyszólván végig osztályozási munkakörben.

Az *ETO*-t — amint többször elmesélte — még középiskolás diák korában ismerte meg a Fővárosi Könyvtárban, és már diákkorában foglalkozott vele. Ez az egykori vonzalma, érdeklődése az osztályozási, szakozási kérdések iránt végigkísérte egész pályafutását, megfelelt a jó értelemben vett „polihisztori" érdeklődésének, a nyelvészetben és általában a humán tudományokban való széleskörű jártassága mellett nem voltak idegenek tőle a természettudományi ismeretek sem. Pedagógiai érzéke mellett, amelyet közvetlen munkatársai tapasztalhattak, nem kevésbé volt jellemző rá a tudományos eredmények iránti csillapíthatatlan érdeklődés, az állandó tanulás. Élete végéig egyidejűleg tanított és tanult.

Az osztályozás problémáiban való elmélyülésben élte ki magát legteljesebben, de alkotókedve és munkássága nem szűkült le erre, otthonosan mozgott a könyvtári munka legkülönfélébb területein. Ezt tanúsítja nemcsak sokoldalú akadémiai könyvtárosi munkássága (szűkebb szakterülete mellett foglalkozott a könyvtári munka műszaki fejlesztési kérdéseivel is, tagja volt az új akadémiai könyvtárépület program-készítő munkacsoportjának stb.), hanem másfélévtizedes könyvtárosi pályafutásának publikációi is.

Úttörő jellegűnek tekinthető első jelentkezése a könyvtári szakirodalomban *Irodalomkutatás — anyaggyűjtés. Módszertani útmutató közgazdász hallgatók részére* (Bp. 1955, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 63 l.) c. munkája — és számos közleménye jelent meg e munkájától, az utolsóig, az MTA Könyvtára által kéziratként kiadott *Lyukkártya ábécé. Útmutató peremlyukasztásos kártya alkalmazásához* c. (1964. 20 l.) kis füzetig. Mindkét kiadvány közös vonása a téma különbözősége mellett, hogy bennük szerencsésen ötvöződik a könyvtári szakismeret a pedagógiai érzékkel. A tudományos könyvtáros közvélemény jól ismeri a Moravek Endrével közösen készített olyan kitűnő segédkönyveket, mint a *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára* vagy az *Abbreviaturae cyrillicae* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 15. és 25. sz.), a könyvtári munkán is túlmutató olyan összeállításait, mint az MTA Könyvtára tudományszervezési *Tájékoztató*jában közreadott szemléit *(A tudományok osztályozása mint tudományszervezési probléma.* 1962. 3—4. sz., *A társadalomtudományi kutatómunka segédeszközei.* 1962. 5—6. sz.), az osztályozás kérdéseiről írott különböző cikkeit, ismertetéseit stb.

Külön kell megemlékezni arról a jelentős munkáról, amit Weger Imre a FID/C 3, az *ETO* társadalomtudományi osztályának revíziójára alakult kelet—nyugati munkabizottság tagjaként végzett. E munka során egyaránt érvényesült kiváló szakozói fel-

készültsége, nagyszerű nyelvismerete, tárgyalási készsége, munkabírása. Nem egy alkalommal tapasztaltam közvetlenül és közvetve azt a határainkon túli osztatlan elismerést, amellyel a különböző országokat képviselő tárgyalópartnereink WEGER Imre ezirányú tevékenységét kísérték. Más magyar szakemberekkel (és külföldiekkel) együttműködve, jelentős szerepe volt az *ETO 37 Pedagógia* szakjának átdolgozásában. Az Országos Osztályozási Bizottság is egyik legaktívabb tagját veszítette el elhúnytával.

WEGER Imre a könyvtárosoknak ahhoz a típusához tartozott, amely a napi, „láthatatlan" könyvtári rutinmunkát össze tudta kapcsolni a könyvtári tevékenység távlataival, aki a katalóguscédulán túl látta és értette a művet és az alkotót. A könyvtári munkának háládatlan, nem mutatós területét választotta élethivatásául, az osztályozást, ahol az eredményeket természetesnek tartják, a hibák annál inkább figyelmet keltenek. A szakozók (mint általában a katalógusokkal foglalkozók) munkája a könyvtár legfontosabb munkaeszközében, a katalógusokban él tovább láthatatlanul, de annál élőbben és maradandóan: a könyvtár a maga katalógusai által él.

Klasszikus műveltség — és a modern technika iránti érzék, hivatástudat — és humanista beállítottság, pedagógiahajlam — és állandó tanulás, osztályozói alkat — és széleskörű könyvtáros felkészültség egyaránt jellemezték WEGER Imrét.

Emlékét a legjobbjai között őrzi meg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az egész magyar könyvtárügy.

RÓZSA GYÖRGY

Arady Kálmán (1893—1964). Orvosdoktori diplomájának megszerzése, 1921 óta hivatásának magaslatán álló szakembere volt az emberi szenvedés enyhítését szolgáló tudománynak, bár sokan tudtuk, hogy van még egy másik „hivatása", mondhatnám szenvedélye. Kora ifjúságától benne élt a művészetek iránti szomjas rajongás. A képzőművészetek minden ága, de különösen a piktúra és a grafika vonzotta, szívéhez talán mégis legközelebb a kisgrafika és ennek eredményeként az exlibris állott. Már 1932-ben megalapította a *Magyar Exlibris Gyűjtők és Grafikabarátok Egyesületét.* Az Egyesületnek 32 tagja volt: az alapító mellett HARANGHY Jenő, LYKA Károly és MÜHLBECK Károly. Folyóiratuk, a *Kisgrafika* (élt 1937-től 1944-ig) ismert művészei: DIVÉKY József, GARA Arnold, KOZMA Lajos, NAGY Sándor és SASSY Attila. A folyóirat mellett művészi értékű és jelentőségű kiadványokkal gazdagította a magyar exlibris-irodalmat (pl. Onni OKKONEN: *A finn grafikusművészet*, 1943 mint az Egyesület 16. kiadványa jelent meg). ARADY Kálmán halálával szakmailag legkiválóbb exlibris-tudósunkat vesztettük el, aki soha el nem hanyagolt gyógyító tevékenysége mellett, egy-egy régi címeres lap tulajdonosának a kilétét megállapítandó, napokig kutatott könyvtárakban és levéltárakban. Mindenkor a legnagyobb odaadással állt kutatók és rajzolók rendelkezésére, azonban közvetlenül is részt vett a művészi alkotó munkában mint fiatalok foglalkoztatója, serkentője, hiszen nem egyszer témákat, ötleteket adott nekik. Gazdag tapasztalatait értékesítette, amikor 1949-ben megszerezte második doktori oklevelét a budapesti egyetemen a művészettörténetből. (Értekezése: *A magyar exlibris története 1526—1900* címmel kéziratban maradt.) Orvosi hivatását és exlibris-kutatásait is össze tudta kapcsolni: megírta a magyar orvosi exlibrisek történetét az *Orvosi Hetilap*ban. A *Magyar Könyvszemlé*nek 1962 óta volt munkatársa. *Exlibris adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez* címmel itt jelent meg utolsó közleménye is, amelyet annak különnyomatával már csak halálos ágyához vihettem el. Tudományos munkásságának alapja az exlibrisek gyűjtése volt: gondoskodott a mű folytatásáról is, mintegy 50 000 lapból álló gyűjteményét örökségként Katalin lányára hagyta. Sajtókész művei: a kb. ezer

adatot felölelő *Magyar exlibris-bibliográfia* és *A magyar exlibris történetének* gazdagon illusztrált monográfiája. A hazai könyvillusztráció történetére és bibliográfiai alapvetésére vonatkozó szép tervünk vele együtt szállt a sírba. A mindenkor segítőkész orvosban igazi humanistát vesztettünk el, a WESZPRÉMI Istvánok kései, modern utódát.

KOZOCSA SÁNDOR

Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei. A *Magyar Könyvszemle* évenként összefoglaló ismertetés keretében kíván beszámolni a négy budapesti általános gyűjtőkörű nagykönyvtár: az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (EK) és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) jelentősebb új szerzeményeiről, hogy a tudományos kutatókat tájékoztassa. Az összeállítás, amelyet első ízben teszünk közzé, a négy könyvtár gyarapítási osztályainak és különgyűjteményeinek a közreműködésével, az ő adatszolgáltatásaik alapján készült.

1. *Kéziratok.* A *középkori kéziratok* legjelentősebb gyarapodása — és ez sok-sok év távlatában is kiemelkedik — a londoni Sotheby-árverésen megvásárolt CYPRIANUS-korvina, amelyről a *Magyar Könyvszemle* már korábban beszámolt. Az Egyetemi Könyvtárba került egy *Primus liber computi Nurembergensis* című, a XV. század közepéről származó, színes miniatúrákkal díszített, kitűnő állapotban levő naptárszámítási kódex; az Országos Széchényi Könyvtárba pedig egy XV—XVI. századi észak-olasz breviárium és egy antifona a XVII. század első feléből.

Az *újkori kéziratok* között *irodalomtörténeti jelentőségű* egy KAZINCZY-fordítás: *A természet ekonomiája* (EK), KISFALUDY Károly és VÖRÖSMARTY Mihály egy-egy ismeretlen levele (MTAK), ARANY János-dokumentumok (OSzK), CSINSZKA 52 levele (MTAK), KARIKÁS Frigyes eredeti kéziratai (MTAK), DOMOKOS Péter Pál népdalgyűjtése a moldvai csángókra vonatkozó iratokkal (MTAK), valamint GÁSPÁR Simon Antal dalkincse a Dunántúlra áttelepült csángók többszáz dalával (MTAK).

Történészeink számára újabb forrásanyag KOSSUTH Lajos iratainak egy jelentősebb gyűjteménye (a *Törvényhatósági Tudósítások*kal és LOVASSY László perével kapcsolatos iratok) (MTAK), SZÉCHENYI István két levele (MTAK), a kalocsai jezsuita rendház értékes rendtörténeti anyaga (EK) és a magyar—olasz kapcsolatokra vonatkozó iratok a risorgimento idejéből (OSzK).

Nyelvészeti szempontból jelentős MELICH Jánosnak a *Magyar etymologiai szótár* kiadatlan köteteihez készült cédulaanyaga (MTAK), valamint ZOLNAY Vilmos és GEDÉNYI Mihály *A magyar fattyúnyelv szótára* című, húszkötetes, hatalmas adatanyagot tartalmazo gépírásos összeállítása (EK).

Számos jelentős tudósunk *kéziratos hagyatéka* (levelezés stb.) került könyvtárainkba az elmúlt év folyamán, így HODINKA Antal kéziratainak egy része, LUKINICH Imre levelezése (mintegy 500 levél), ZOLNAI Béla levelezése (1000 db.), MARÓT Károly levelezése (kb. 3000 db.), KOVÁTS Ferenc gazdaságtörténész hagyatékának utolsó része, MAUCHA Rezső *Bevezetés az elméleti limnológiába* című kiadatlan műve, HORVÁTH Tibor Antal pénz- és mértéktörténeti anyaggyűjtésének első része (MTAK), —SZIMONIDESZ Lajos terjedelmes kéziratos hagyatéka, PAPP Károly földtan professzor levelezése és kéziratai, SZENTPÉTERY Imre történész kéziratai, SÍK Sándor négy szegedi egyetemi előadásának a jegyzetanyaga (EK), — RUZITSKA György, ILOSVAY Lajos, KOZMA Andor, BÁRTFAI SZABÓ László, SZERB Zsigmond, KÁRPÁTI Aurél hagyatéka és levelezése (OSzK).

A kéziratos *emlékiratok* közül említésre méltó AMBRÓZY György, WLASSICH József, VAJTHÓ László és PÁLMAI Ilka írása (OSzK).

Könyv- és könyvtörténeti szempontból jelentős GYÖRGY Lajos értekezése a kolozsvári Egyetemi Könyvtár történetéről (1579—1944), NYIREŐ István életrajza ERDÉLYI Pálról, valamint ugyancsak tőle egy érdekes fényképgyűjtemény a kolozsvári Egyetemi Könyvtár régi állapotáról (EK), IVÁNYI Béla kézirati hagyatékából a *Könyvek, könyvnyomdák, könyvtárak Magyarországon* című forráskiadványának nyomdakész 2. kötete (MTAK), FITZ József levelezése (OSzK) és kéziratai (OSzK — EK).

Tudománytörténeti szempontból megemlítendő még VARJAS Sándor, a korán elhunyt neves marxista filozófus *Az újkori filozófia története* című, 1926-ban Moszkvában készült és kéziratban maradt műve (EK).

A *művészettörténészek számára* értékesek azok a ZICHY Mihály- és MUNKÁCSY Mihály-dokumentumok, amelyek egy londoni kéziratgyűjteményből kerültek az Országos Széchényi Könyvtárba.

Jelentős kéziratos anyag vált hozzáférhetővé a kutatás számára *mikrofilm*-másolatok segítségével. Így több külföldi — bécsi, drezdai, erlangeni, New-York-i — könyvtárban őrzött Corvina (MTAK), a prágai Egyetemi Könyvtárból XIX. századi énekeskönyvek (MTAK), a kolozsvári Egyetemi Könyvtárból SZABÓ Károly levelezése (MTAK), a párizsi Külügyminisztérium levéltárának politikai levelezésgyűjteményéből a Rákóczi-korabeli magyar vonatkozású anyag 10 kötete (MTAK), a zágrábi Egyetemi Könyvtárból XIV—XVI. századi zenetörténeti vonatkozású kéziratok (MTAK). TELEKI László elfogatásával kapcsolatban egy külföldi gyűjteményben őrzött eredetiekről értékes fényképmásolatokat szerzett be az OSzK.

2. *Régi könyvek.* Az Akadémiai Könyvtár megszerezte IUSTINIANUS *Digestum novum* című művének nürnbergi, 1483-i kiadását. Az OSzK két becses TEMESVÁRI Pelbárt-kiadványhoz jutott külföldről, az egyik a *Stellarium beatae virginis Mariae* ősnyomtatvány (Hagenau, 1494).

A régi magyar nyomtatványok közül jelentős az a két eddig ismeretlen XVI. századi, magyar nyelvű, Magyarországon nyomtatott naptár, amelynek töredékét Cambridge-ből csere útján szerzett meg az OSzK, továbbá COMENIUS *Orbis sensualium pictus* című művének kétnyelvű (Brassó, 1675) és háromnyelvű (Nürnberg, 1708) kiadása (EK). Az Akadémiai Könyvtár mikrofilm-másolatokat kapott a Szlovák Tudományos Akadémia útján mintegy 120, főleg XVII. századi régi magyar könyvről, a hallei Egyetemi Könyvtár régi magyar gyűjteményéből 53 kötet XVI—XVII. századi nyomtatvány, a berlini Humboldt Egyetemről pedig 8 régi magyar nyomtatvány mikrofilmje érkezett.

Több értékes, magyar vonatkozású, régi külföldi röplap is került az OSzK-ba, így többek között: *Il felicissimo acquisito di ... Buda* (Firenze, 1602), *Ultimi avvisi venuti dal campo* (Firenze, 1603), PIOTRASZKIEWICZ: *Immatorum occasum* (1650) és *Ragguaglio delle dimostrazioni* (Roma, 1717).

A XVI—XVIII. századi külföldi kiadványok közül irodalom- és tudománytörténeti szempontból jelentősebbek: ERASMUS: *Libellus ... de pueris statim ac liberaliter instituendis* (Köln, 1529), amely a legritkább ERASMUS-művek közé tartozik, ABEN TIPPON: *Physica Hebraea* (Köln, 1555) régi héber természettudományos mű (OSzK), BOCCACCIO: *Vita di Dante* (Roma, 1544), DANTE: *Vita nuova* (Firenze, 1576), *Civitates orbis errarum* (Köln, 1588) kézi festéssel színezett városképek (MTAK), BRAHE, Tycho: Astronomiae instauratae mechanica (Nürnberg, 1602) (OSzK), FLUDD, Robertus: *Anatomiae amphitheatrum* (Frankfurt, 1623), valamint VOLTAIRE névtelenül megjelent *Questions sur l'Encyclopédie* (2. éd. Vol. 1—9. Londres, 1771—72) című munkája (EK).

3. *Modern könyvek.* Nagykönyvtáraink folyamatosan építik tovább állományukat a profiljukba tartozó irodalom köréből. Így az OSzK a hazai és a magyar vonatkozású gyűjteményét visszamenőleg is igyekszik kiegészíteni részben eddigi hiányok pótlásával, részben példányszaporítással, hogy a Várba kerülő Nemzeti Könyvtár a ráháruló kibőví-

tett feladatoknak eleget tehessen. Ezeknek a szempontoknak a figyelembe vételével vásárolta meg IVÁNYI Béla jogtörténész rendkívül értékes, elsősorban magyar vonatkozású történeti gyűjteményét. A könyvtárnak sikerült továbbá megszereznie néhány emigrációban élt magyar írónak a Szovjetunióban megjelent, eddig hiányzó művét, valamint egy magyar—orosz könyvritkaságot: MADÁCH *Az ember tragédiájának* első orosz fordítását, amely eddig egyetlen magyar könyvtárban sem volt meg. Ugyancsak a hungarika-gyűjteményt egészíti ki BIKESSY, Joseph: *Pannoniens Bewohner in ihren volkstühmlichen Trachten* (Wien, 1820) című munkája, amely 78 litográfiában mutatja be a magyar népi viseleteket, s a korszak egyik legritkább könyve. Az OSzK-ban eddig csak csonka példány volt belőle.

Az Akadémiai Könyvtár gyűjtőkörének megfelelően továbbra is törekszik a tudományszervezés irodalmának lehetőleg teljes beszerzésére, nagyobb tétel irodalmi, nyelvészeti és irodalomtörténeti munka megrendelésével gyarapította spanyol (és spanyol—amerikai) gyűjteményét. Ez a szakterület, amely felé egyre nagyobb érdeklődés irányul nálunk is, eddig igen gyengén szerepelt könyvtárainkban. Az Akadémiai Könyvtár ezen a téren már néhány év óta jelentős gyűjtemény kialakítására törekszik. Az ókori történelem és a klasszika-filológia szakokban a korábbi hiányok kiegészítésére több fontos forrás- és szövegkiadást szereztek be „reprint" formában. Ugyanezt a gyűjteményt egészíti ki az elhunyt MARÓT Károly hagyatékából megvásárolt kb. 420 könyv és különnyomat is, ezek közül jelentős számú mű foglalkozik a HOMÉROSZ-kérdéssel.

Az Egyetemi Könyvtár a profiljába tartozó szakterületek mellett az utóbbi években különös gonddal gyűjti az egyházaknak és az antiklerikális mozgalmaknak, illetőleg az egyházak egymásközti ideológiai küzdelmeinek a történetére vonatkozó irodalmat. Régebbi szakterületei (filozófia, közép- és újkori történelem) között is erős hangsúlyt kap a tudománytörténet, az egyháztörténet, a felsőoktatás elmélete és a könyvtártörténet. Az új beszerzések között a legjelentősebb művek: a Library of Congress kiadásában megjelent *Cyrillic Union Catalogue* „readox mic- roprint" formában rendelkezésre álló, kb. 725 000 címet tartalmazó anyaga, amely a szlavisztikai és történeti kutatásokat segíti elő. Ugyancsak a Library of Congress kiadásában megjelenő hatalmas amerikai nemzeti bibliográfia, a *National Union Catalog* 54 kötetes 1958—1962. évi kumulációja a segédkönyvtár kiemelkedő gyarapodása. A British Museum könyvtárának *General Catalogue of Printed Books* című kiadványának folyamatosan megjelenő kötetei is ezt a gyűjteményrészt gazdagítják. A történeti forráskiadványok sorát egészíti ki a Helsinkiben R. HAUSEN kiadásában 1910 és 1935 között megjelent nyolckötetes *Finlands medeltidsurkunder* című sorozat, amely az 1400—1530-as évek okleveles anyagát tartalmazza.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a hazai kiadványok mellett a szociológia, a legújabbkori történelem és az urbanisztika köréből igyekszik elsősorban beszerezni a legfontosabb külföldi kézikönyveket, nagyobb monográfiákat, összefoglaló műveket. Ezek közül jelentősebb: BORNEMANN, E. — MANN—TIECHLER, G.: *Handbuch der Sozialerziehung* (Freiburg, 1963, Herder. Bd. 1—2.), BRAUNTHAL, J.: *Die Geschichte der Internationale* (Hannover, 1961—63, Dietz. Bd. 1—2.), AUZELLE, R.—JANKOVIC, I.: *Encyclopédie de l'urbanisme* (Paris, 1954, Vincent-Fréal. Vol. 1—3.), HILLAIRET, J.: *Dictionnaire historique des rues de Paris* (Paris, 1963, Minuit. Vol. 1—2), MACKELVEY, B.: *The urbanization of America* (New York, 1963, Rutgers U. Pr.).

4. *Periodika.* Az OSzK ebben a vonatkozásban is kettős céllal folytatta gyűjtését a visszamenőleges állománykiegészítés terén. Számos fontos tudományos folyóiratból szerzett be újabb sorozatot *(Századok, Magyar Nyelv, Turul* stb.). Több eddig ismeretlen hírlapból vagy folyóiratból is sikerült egyes számokat vagy évfolyamokat megszerezni, így többek között: *Győri Élet* (Győr, 1919), *Hír* (Bp. 1919), *Móka* (Bp. 1919), *Huszti Újság* (Huszt, 1905—6), *Új Egyetem* (Kolozsvár, 1910—11), *Tavasz* (Nagyvárad, 1919),

Esti Lap (Kolozsvár, 1920), *Pesti Krónika* (Bp. 1930). Újabb számok kerültek elő a *Kommunista Ifjúmunkás* (Prága, 1923) és az *Osztályharc* (Párizs, 1931) című lapokból. Az *Új Március* (Wien, 1925—1933) Párttörténeti Intézetben levő sorozatáról xerox-másolattal készült példány jutott a gyűjteménybe.

Az Akadémiai Könyvtár nemzetközi cseretevékenysége keretében elsősorban az akadémiák periodikus kiadványai terén bővítette állományát, kiterjesztette cseréjét a fejlődő országokra és Latin-Amerika államaira is. Így ma már a világ csaknem valamennyi akadémiájának a hivatalos periodikus kiadványai megtalálhatók a könyvtárban.

Az Egyetemi Könyvtár a már fentebb említett szempontokat tartotta szem előtt a folyóirattár gyarapításában is. Történeti folyóiratanyagának *(Historisk Tidskrift, Zeitschrift für Deutsche Landesgeschichte, Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte, Canadian Historical Review, Cahiers du Monde Russe et Soviétique)* kiegészítése mellett a legfontosabb egyháztörténeti *(Journal of Ecclesiastical History, The Catholical Historical Review, Bibliographia Patristica)* és tudománytörténeti *(History of Science)* folyóiratok megrendelésével bővítette választékát.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár birtokába került a *Hungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* című budai lap 1797. júl. 5 és dec. 17 közötti 37 száma. Ennek a lapnak eddig az 1794-i volt az utolsó ismert évfolyama. KELÉNYI B. Ottó feltételezése alapján az 1796-ban megjelent *Ofner Zeitung*ot e lap folytatásának tekintette a szakirodalom.

5. *Egyéb különgyűjtemények.* Az Akadémiai Könyvtár *Orientalisztikai* Osztálya az elmúlt évben két kiemelkedő kiadvánnyal, illetve sorozattal gyarapodott. Az egyik a 3443 füzetből álló *Cung su csi cseng csu pien* (Sanghaj, 1936—1959) című gyűjteményes munka, amely a hagyományos kínai műveltség alapforrásainak egyik legjelentősebb összefoglalása. A másik az *Oriental Institute Publications* (Chicago, 1924—1960) című sorozat, amelynek 90 kötetéből már csak 9 hiányzik a könyvtárban, s így egész Közép-Európában a legteljesebb példány. Ez az ókori Előázsia és Egyiptom nagy feltárásait tartalmazza: fontos régészeti leleteket, feliratokat, értékes szövegeket. Több keleti kézirat érkezett mikrofilmen, így a tübingeni Egyetemi Könyvtártól mongol és kalmük kéziratok, egyéb kéziratok a Vatikáni Könyvtártól, Göttingenből, Párizsból.

A *kisnyomtatványok* terén a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyarapodott az Országos Habsburgellenes Liga és a Kreith-féle múzeum kiadványaival (körlevelek, felhívások, meghivók és plakátok).

A „Magyar Könyvészet" új korszaka elé. Az 1961/62-es és 1963-as kumulációról. A magyar könyvészet körül CWITTINGER óta már oly sokan bábáskodtak és buzgólkodtak, hogy könyvtárosok és könyvtáros-oktatók, hogy valahogy maguk is eligazodjanak ennek a nemzeti intézménynek a kiadástörténetében — számtalan cikk és tanulmány után —, nem röstellték a fáradságot, és *Képes olvasókönyv*et[1] állítottak össze. Ebbe az olvasókönyvbe most új lap illeszkedett be, amely lezárja a temérdek egyéni kezdeményezés, több, kitartásban nem szívósnak bizonyult egyesület és intézet erőfeszítéséről tanúskodó dokumentumok hosszú sorát:

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában most jelent meg a felszabadulás után, 1946 januárjában megindított kurrens nemzeti bibliográfia első (kétéves) kumulációja.

[1] *Képes olvasókönyv a magyar nemzeti bibliográfiához.* Összeáll. BÓDAY Pál. Bp. 1964, OSzK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. XI, 301 l. (A könyvtárosképzés füzetei.)

Szívós életük a nemzeti bibliográfiáknak általában csak akkor volt, ha nagy tőkeerejű cégek, hatalmas könyvkiadó egyesületek vagy nemzeti könyvtárak adták ki. Történeti sorrendjüket is ez a felsorolás jelzi. Ahol a kereskedelmi apparátus idővel gyengének bizonyult, kiadását a közvélemény a kötelespéldányban részesülő nemzeti könyvtártól várta, az állami kéz támogatását esetleg abban a formában, hogy a nemzeti könyvtár kooperál a könyvkereskedelemmel, mint Angliában.

1. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára két ízben is szerepel azok sorában, akik nekiindulnak, hogy megteremtsék a kurrens magyar könyvészetet és ennek évi, több évi összefoglalóit. Első ízben az ország bűnös részvétele az éppen esedékes világháborúban volt az oka az abbamaradásnak. 1876-ban a Nemzeti Múzeum könyvtára, mint a *Magyar Könyvszemle* közrebocsátója, megkezdi a megjelenő új magyar és nemmagyar irodalom könyvészetének a közlését. A jegyzékek az első években kéthavonta, később évente csak ötször jelennek meg 1879 végéig. Terjedelmük az első évben 70 lap, a könyvcímek száma 1134. Érdemes a csoportosításra figyelni:

1. A magyar irodalom 1876-ban.
2. 1876-ról szóló naptárak.
3. Hazai nem magyar irodalom.
4. Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.
5. Hírlapirodalmunk 1876-ban.
6. Iskolai értesítvények az 1875/76 tanévről.

Ez a szerkezet (az 1., 3. és 4. csoport) csaknem megfelel a SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád három kötete tagolásának, pedig ekkor SZABÓ Károlynak még az első kötete sem jelent meg; beosztása valószínűleg a sajtóban közölt előzetes közlemény alapján ismertté válhatott.

Az egyes csoportok elrendezése betűrendes, de az évi statisztikai kimutatás szakokra bontott. Az 1876 éviben, a *nemzeti gyász* évében külön rovata a szakrendi táblázatnak: a 20, DEÁK Ferencről szóló mű.

1880-tól kezdve 1891-ig bezárólag a könyvészet már csak évi kumulációban a *Magyar Könyvszemle mellékleteként* jelenik meg külön lapszámozással. Szerkesztője HORVÁTH Ignác. A jegyzék terjedelme évről-évre nőtt; a lapszám 162-re ugrott, a megjelent művek száma 1134-ről 2117-re.

Ez az évi összefoglalás gondos címleírásaival kielégíthette a történelem kutatóját, de az aktualitások iránt érdeklődőt bajosan. De végre is teljességével és főként szerkezetével méltó volt a magyar nemzeti bibliográfia rangjára és méltó a *Magyar Könyvszemlét* elindító FRAKNÓI Vilmos történész-püspök nevéhez.

A *Magyar Könyvszemle* 1891. évfolyamában a könyvészeti melléklet utoljára jelent meg. A kiadványon egy szó sem jelzi, hogy utolsó közlemény.

Mi történt? A könyvtár régi irattárában nem volt módunk kutatni, a *Magyar Könyvszemle* története nincsen megírva. Más forrásból tudjuk, hogy 1892-ben kipattant a „Csontosi-ügy".[2] Jelentős belső szervezeti és személyi változások következtek be. A *Magyar Könyvszemle* „Új folyam" jelzéssel nagy késéssel újra megindul, de az 1892-i évfolyam egybefolyik egy lapszámozással a következővel, a címlapon így jelezve: 1892/93. évfolyam, szerkesztője SCHÖNHERR Gyula.

Magyarázatot a történtekre az új folyam élén megjelent beköszöntőből nem kapunk. A szerkesztőségi nyilatkozat a folyóirat múltjáról ezeket mondja: „A folyóirat 1876-ban Fraknói Vilmos könyvtárnoksága alatt keletkezve 18 éven keresztül 16 terjedelmes kötetben szolgált mint a Nemzeti Múzeum Könyvtára hivatalos kiadványa s a

[2] Ld. bővebben: PÁLVÖLGYI Endre: *A Csontosi János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere.* Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. 2. köt. Bp. 1964. 163—192. l.

magyar bibliográfia egyetlen szakközlönye, kettős feladatának betöltésében arra törekedett, hogy a múzeumi könyvtárat tegye hazánk összes bibliográfiai mozgalmainak központjává." Majd tovább: „Munkatársai sorában képviselve voltak a magyar történelem és irodalomtörténet összes művelői, kik a folyóirat nagynevű alapítójának hatása alatt szakszerűen képzett munkás növendékekkel gyarapították a hazai bibliográfia ifjú iskoláját."

Új programot kapott a folyóirat, s erről a programról érdemes volna írni, de most nem ez a feladatunk. A programban a kurrens magyar könyvészet említést sem kapott, s ettől fogva félévszázadon át a Széchényi Könyvtár kerülte a vele való foglalkozást. Ha legalább az 1878-tól kezdve a *Corvinában* megindult kurrens bibliográfia és az ebből származó *Évkönyvek* szerkesztőségével működött volna együtt a teljesebb évi összefoglalók érdekében a Széchényi Könyvtár, minden lényeges problémánk megoldódott volna. Az *Évkönyvek* lehetővé tették volna a ciklusok összeállítását. Az együttműködés hiánya lett az oka annak, hogy 1918-tól kezdve az egy 1930. évi kötetet leszámítva 1929-ig, majd 1931—1935-ig az *Évkönyvek* is elmaradtak. Hogy kizárólag a kooperációs készség hiányán múlt az *Évkönyvek* folytonossága, erre bizonyíték a könyvkereskedők 1930-i *Évkönyve*, amelyet Gulyás Pál szerkesztett Pikler Blanka közreműködésével, a Széchényi Könyvtár kötelespéldányainak a figyelembevételével. Fitz József, a Széchényi Könyvtár új igazgatója erélyes kézzel látott neki a bibliográfiai osztály újjászervezésének, elindítva 1936-ban (1939-es megjelenési évszámmal) újra a *Magyar Könyvészet*et. Bevezetőjében elszomorító képet fest a magyar bibliográfia helyzetéről. Ezt írja 1936-ban: „Azt fogják kérdezni, miért élesztjük fel az 1917-ben megszűnt évi magyar könyvészetet,[3] holott 1930-ban egy, a feltámasztására irányuló kísérlet már megmutatta, hogy ennek a vállalkozásnak a költségei nem térülnek meg? És ha mégis megújítjuk, lehet-e arra remény, hogy az elmaradt 1918—1929 és 1931—1935 évi évfolyamokat valaha is pótoljuk? Ha pedig már újra indítjuk, miért kezdjük éppen az 1936. esztendővel? S miért jelenik meg az 1936. évfolyam csak 1939-ben, három évi késedelemmel?"

Ami a feltett kérdésekben az egyéves összefoglalókat illeti: helyes volt a kérdés felvetése. A ciklusbibliográfia akkor került válságba, amikor az évi könyvészetek kiadása a „kis" világháború vége felé megszakadt. Igy történt, hogy az 1911—1920-i ciklus könyvészete — bár csak 3 kiesett év bibliográfiai anyagával kellett az évkönyv anyagát kiegészíteni, sok munkaerő több esztendei munkáját igénybe véve, első kötete csak 19 évvel a ciklus lezárta után (1939) jelenhetett meg. Az egyszerű tapasztalati igazság: *a ciklus alapja az évi könyvészet.*

A Széchényi Könyvtár második nekifutásának eredménye az adréma-rendszerű sokszorosítás sikeres alkalmazásával 6 évi könyvészet kiadása volt; az 1941. évről szóló utolsó évkönyv 1944-ben, az ország megszállása évében jelent meg.

Arra a kérdésre is felelt Fitz József, hogy a nemzeti bibliográfia költségei nem térülnek meg. Ezt írja: „Szükség van rá, mert segédkönyve a szaktudományoknak és az irodalomtörténetnek, címtára az irodalomtörténet anyagának, a kutató az ő használatával kezdi meg tudományos munkáját." — „Ezer meg ezer kutatónak van szüksége a bibliográfiára, de mégsem veszi meg, mert nem saját példányt használ, hanem használja a közkönyvtárakét. Ezért a kiadás költségeit a példányok eladásából nem lehet fedezni, s miután üzleti vállalkozásnak nem jó, csak áldozatkészségből vagy köteles példányokat élvező közintézmény erkölcsi kötelezettsége folytán jelenhetik meg. — *A magyar bibliográfia szerkesztése és kiadása elsősorban a Széchényi Könyvtár természetes feladatai közé tartozik.*"

[3] Ti. A Magyar Könyvkereskedők Egyesülete *Magyar Könyvészet* címmel megjelent *Évkönyvét.*

Ezt a kötelezettséget ilyen nyíltsággal előtte nem vállalta egy könyvtárigazgató sem.

2. 1964 tavaszán megjelent a magyar nemzeti bibliográfia új korszakát megnyitó első kumuláció: 1961—1962 *Magyar Könyvészete*.[4] Huszonhárom év óta az első nagyobb összefoglaló a nemzeti könyvtermelésről. Az első meglepetés a kötet nagy terjedelme: nagy negyedrét alak 1139 lappal. A másik: a bibliográfia szakrendjének széles skálája, az *ETO*-ból kialakított 321 szakcsoport; ezeken belül — két szakcsoport kivételével — betűrend. A harmadik meglepetés: az analitikus címleírások rendkívül nagy száma, pontosabban keresztülvitele mindenütt, ahol erre szükség van, évkönyvek, gyűjteményes kötetek, kongresszusi jelentések, többkötetes művek tartalmának elemzése, végül az általános szakutalásban és egyedi szakutalókban való gazdagsága, ha egy mű tárgya több szempontú feldolgozást kíván, vagy vegyes tartalmú. Utóbbi esetben a tartalomnak megfelelő legjellemzőbb helyen van a teljes címleírás, a többi szakcsoportban rövid leírást kapunk utalással a teljes címleírásra.

Ezek a vonások csak főbb jellemzői a mű magas szerkesztési és technológiai színvonalának.

Az ún. „teljesség" kérdése. A kötet a kurrens *Magyar Nemzeti Bibliográfia (MNB)* félhavonként megjelenő füzetei, ezek pedig a kötelespéldányként beszolgáltatott könyvek, zeneművek, hanglemezek, térképek alapján készültek. A teljesség a világ csaknem minden nemzeti bibliográfiájában valami okból problematikussá válik. Egyik vagy másik műfaja a nyomtatványoknak (sokszorosításoknak) kiesik a feldolgozandók köréből vagy csak a kumulációban publikálandók köréből. A kurrens *MNB* csak 1962-től közli a megjelent hanglemezek leírásait, így tehát az 1961. évi hanglemeztermés a *Magyar Könyvészet* anyagából is hiányzik. Kiestek általában a kurrens könyvészetből az aprónyomtatványok, a különlenyomatok (hacsak nem sorozatok részei), az egyetemi és főiskolai sokszorosított jegyzetek és a használati nyomtatványok. A kumuláció összeállításánál további válogatásra is sor került. Kimaradtak a közép- és általános iskolai tankönyvek és évkönyvek, tanfolyami kiadványok, az efemernek minősített brosúrák és a bérmunkában külföldi kiadók számára készült munkák. A teljesség kérdésében csak annyi értelme van a szigornak, ha megköveteljük, hogy a kötelespéldányoknak az elfogadott szabályzat szerint befogadott csoportjai megtalálhatók legyenek a bibliográfiában.

3. *Használata.* Többször megállapodtunk már abban, hogy a bibliográfia szerszám, s ha az, használata oly egyszerű és könnyű legyen, amilyen csak lehetséges. Hogy ne csak tudósoknak, kutatóknak s a könyvvel hivatalból vagy hivatásból foglalkozók számára készüljön, hogy időt megtakarító eszköz legyen. Ezen múlik a társadalmi megbecsülése, ami iránt nem lehetünk közömbösek, hiszen ma már szorosan a könyvtárossághoz kapcsolódik.

A *Magyar Könyvészet 1961—1962* használata nem egyszerű és nem könnyű. Röviden elmondom, miért. A kötet elején az *ETO* osztályozó rendszeréből kialakított két táblázatot találunk. Az első a szakrendi számok „értéké"-nek sorrendjében állítja össze a szakcsoportokat, a másik táblázat ugyanezeket a szakcsoportokat betűrendbe teszi, és mellé helyezi ugyanazokat a számjelzeteket, amelyek alatt az előbbi szakrendi táblázatban is megtalálhatók. Mind a két táblázat csak annyi segítséget ad a keresőnek, hogy melyik 3 vagy 4 számjegyű csoportban találom a keresett munkát, de még nem kalauzol a keresett munkához. Ekkor indul el a lapozgatva keresgélés. A lapokon fent

[4] *Magyar Könyvészet 1961—1962.* A magyarországi könyvek, zeneművek és térképek címjegyzéke. Szerk. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Fel. szerk. Függedi Péterné. Bp. 1963, OSzK. XV, 1139 lap.

nincs *élőfej*, a keresőnek erősen koncentrált figyelmét követeli, hogy a főosztályokon belül felfedezze a keresett szakcsoport „fejét", amely tipográfiai kiemelés nélkül aligalig szembetűnő. Ezután a megtalált szakcsoporton belül a keresés már könnyű (ha a szerzőt ismerem), mert a leírások a szerző vagy rendszó betűrendjében következnek.

Szakrend szerint összeállított bibliográfiák nélkülözhetetlen kiegészítője a betűrendes névmutató. Nem hiányzik itt sem, de nem a kötet legvégén van, hanem 260 lappal előbb, tehát külön rá kell lapoznunk. De ha megtaláltuk, evvel sem járunk jobban, mert a szerző, testületi szerző neve mellett *ismét a szakcsoport számát és nem a cím helyét kapom*, amelyre újra csak lapozgatva találok rá. Tehát kedvem szerint három mutatót is használhatok, de egyik sem irányít a lapszámra, még azt sem tudom meg, melyik lapon kezdődik és végződik a szakcsoport. Ha pedig a névhez tartozó művet keresem a szakcsoportban a névmutató alapján, s az a név egy évkönyvben vagy egy gyűjteményes kötetben fordul elő, akár mint egy tanulmány tárgya, akár mint egy cikk szerzője, a keresést nem úszom meg félórán belül, hiszen 10—20 lapnyi nonpareil szedésű tartalomjegyzékeken kell keresztülvergődnöm.

A betűrendes névmutatónak alkalmasnak kell lennie arra, hogy egy-egy szerző munkásságát együtt, egy helyen láttassa. Ha azonban névazonosság esetében nem élünk megkülönböztető jellel, hibát csináltunk. Mert pl. nem mindig olyan egyszerű az elkülönítés, mint JUHÁSZ Gyulánál, ahol 8 adat a költőre vonatkozik, kettő pedig egy történészünkre.

Bibliográfia-szerkesztők tudják, hogy döntő fontosságú a mutatókkal szemben támasztott igények kielégítése. A *Magyar Könyvészet* 1961—1962-es kötete három mutatót, köztük 184 lapra terjedő, költséges betűrendes névmutatót is adott a kötethez anélkül, hogy a keresés idejét megrövidítve lapszámot adna.

A *Névmutató* után következik a kötet végén két hasznos index. Az egyik a *Sorozatok mutatója;* szükségét az indokolja, hogy a vegyes tartalmú sorozatok kötetei vagy füzetei szétszóródnak a különböző szakcsoportok között, s így együtt a szerzeményezés, raktárkiegészítés, rátalálás segítője. Évi tagolásban kapjuk a megjelent köteteket vagy füzeteket. — A másik mutató: *Sorozatszerkesztők és kiadótestületek betűrendes mutatója* a szerkesztő vagy kiadótestület neve mellett tárgyszóval jelzi, melyik szakcsoportba tartoznak.

Ilyen részletességgel sajnos általában nem foglalkozhatunk egy-egy bibliográfiával, de a *MNB*-nak az OSzK által ezzel a kötettel megnyitott új korszaka kötelezett rá. Nem mutattunk rá apróbb hibákra, mint ahogy nem is soroltuk fel a bibliográfia összes jó tulajdonságait: pl. 1. hogy a gyűjteményes kötetek, évkönyvek cikkei s tanulmányai szerzőinek a neve mind fellelhetők a *Névmutató*ban is, 2. hogy a jegyzetben jelzik a műben található idegen nyelvű kivonat jelenlétét, hogy 3. sokszor találkozunk a jegyzetben címkiegészítésekkel stb. Mindez bizonyítéka a mű technológiai színvonalának, a felelős szerkesztő FÜGEDI Péterné és munkatársai gondosságának. A *Névmutatót* azonban a mondottak szerint át kell alakítani.

4. E sorok már szedésben voltak, amikor megjelent a *Magyar Könyvészet* új, 1963. évi kötete. Terjedelme mintegy kétharmada az előző két év együttes kumulációjának: 736 lap. Szerkesztette az OSzK Bibliográfiai osztálya. Felelős szerkesztő: FÜGEDI Péterné.

Mutatórendszerében örvendetes a változás! A szakrendi táblázat (beleolvasztva a tartalomjegyzékbe) lapszámokkal van ellátva. Viszont elmaradt a betűrendes szakcsoportmutató. Cserébe kaptunk egy mutatót a kongresszusi kiadványokhoz és egy táblázatot a magyarországi kiadóvállalatokról.

KŐHALMI BÉLA

Tervezési törekvések a tudományos könyvtárügyben Nyugaton. (Német Szövetségi Köztársaság, Egyesült Államok.) A tudományos munka tervezésének világszerte tapasztalható szükséglete és ezzel összefüggésben a tudománypolitika kiterjeszkedése a könyvtárügyre — legáltalánosabban megfogalmazva, a tudományos tájékoztatásra — különféle megnyilvánulási formákban jelentkezik. Nyugaton is tanúi vagyunk ilyen tervezési törekvéseknek, amelyek azt célozzák, hogy a tudományos könyvtárügy és a dokumentáció fejlesztését szervesen összekapcsolják a legmagasabbszintű tudománypolitikai és szervezési elképzelésekkel. Mind világosabbá válik az a törekvés a „szabad piacgazdaság" („Freie Marktwirtschaft") körülményei között is, hogy a tudományos fejlődést tervezni kell és ennek részeként a tudományos könyvtárügyet is. Aligha lehet alábecsülni, hogy ebben a fejlődésben kifejezett felismerésben milyen ösztönzőleg hatott a szocialista országok vonatkozó elmélete és gyakorlata, különösen pedig a Szovjetunióé.

Ennek a ténynek a rögzítése azonban nem elegendő, hanem figyelemmel kell kísérni, hogy a kezdeményező és ösztönző szocialista elmélet és gyakorlat alapján, Nyugaton hogyan, miben, milyen formákban realizálódik a tudományos könyvtárügy tervezése helyességének felismerése, milyen módszerekkel történik ez, mi az, ami esetleg a mi körülményeink között is hasznosnak, alkalmazhatónak látszana. Minderre egy kisebb közlemény természetesen nem vállalkozhat, a hangsúly *a tanulmányozás szükségességére, a figyelem felhívására esik.*

A Német Szövetségi Köztársaságban a legutóbbi időkben két fejlemény is tanúsítja a tudományos könyvtárügy tervezésére irányuló erőfeszítéseket. Az egyik szervezeti jellegű. Frankfurt am Main-i székhellyel, a Max Planck-Gesellschaft (a legjelentősebb nyugat-német tudományos szervezet) keretében megalakult az *Institut für Dokumentaitonswesen*, a Szövetségi Köztársaságban folyó tudományos tájékoztatási munkák tervezésére, koordinálására és finanszirozására. Az intézet feladatkörét „mutatis mutandis" a francia CNRS-éhez vagy az amerikai National Science Foundation-éhoz lehet hasonlítani, *leszűkítve* a dokumentációra. Az intézet maga nem folytat szorosan vett dokumentációs tevékenységet, hanem kormányfelkérésre, külső megbízásokra vagy saját kezdeményezéséből elaborátumokat dolgoz ki részben saját munkatársai, részben külső szakértők közreműködésével különböző dokumentációs problémák megoldására, és szükség és lehetőség szerint finanszírozza is ezeket (pl. a dokumentáció kifejlesztése különböző tudományterületeken, új dokumentációs módszerek és technika bevezetése, illetve alkalmazása, egyes elméleti kérdések kidolgozása stb.). Az intézet nem hatósági, hanem tudományos intézmény jellegű, és természetszerűleg szorosan együttműködik a Deutsche Gesellschaft für Dokumentation-nal.

Egy másik figyelemreméltó momentum a legfelső nyugat-német tudományos hatóság, a Wissenschaftsrat kötete a tudományos könyvtárakról.[1] Az *Empfehlungen* magában foglalja, tekintet nélkül főhatósági hovátartozandóságra (egyetemi, állami, tartományi, szak- stb. könyvtárak) a nyugat-német tudományos könyvtárügy egészének fejlesztési koncepcióját, könyvtártípusonként és konkrétan az egyes könyvtárak vonatkozásában is. A kötet bevezetője a következő elvi megfogalmazásban jelöli meg a Wissenschaftsrat foglalkozását a tudományos könyvtárüggyel: „Als wissenschaftliche Bibliotheken werden die bibliothekarischen Einrichtungen verstanden, die als Instrumente der Forschung, Lehre und Information der Vermittlung wissenschaftlicher oder wissenschaftlich genutzter Literatur dienen."

[1] *Empfehlungen des Wissenschaftsrates zum Ausbau der wissenschaftlichen Einrichtungen. Teil II. Wissenschaftliche Bibliotheken.* Vorgelegt im Januar 1964. Bonn, 1964, Bundesdruckerei. 290 l. — Az 1. kötet a tudományos intézetekkel foglalkozik. A kiadvány eképpen is demonstrálja a tudományos munka egységét, a tudományos könyvtárügy *szerves* kapcsolódását a kutatáshoz és felsőoktatáshoz.

A kötet gazdagon dokumentálva mutatja be az egyes könyvtártípusok feladatait, fejlődését, és elemzi szükségleteiket, fejlesztési igényeiket. Mindezt szövegesen és statisztikai adatszolgáltatással. A kötet szerkezetileg kettős felépítésű: vertikális (problémakörök: úm. képzés, személyzeti utánpótlás, katalógusok, közös és központi szolgáltatások — könyvtártípusonként is) és horizontális (könyvtártípusonként az egyes könyvtárak speciális fejlesztési szükségletei — költségvetés, beszerzés, helyiség stb.). Számos adat található arra vonatkozóan, hogy különböző könyvtárak optimális állománya kialakításának milyen pénzügyi konzekvenciái vannak, milyen módon fejlesztendők a közös szolgáltatások (pl. könyvtárközi kölcsönzés) stb. A legfontosabb ajánlásokat tömören külön is összefoglalják. A kötetet számos statisztikai táblázat egészíti ki (pl. gyarapítási és könyvkötészeti költségek, személyi kiadások, állomány stb.).

A kötet szerkesztése és technikai előállítása példás. A magyar tudományos könyvtárügyre vonatkozóan is szívesen látnánk hasonló — és még teljesebb —, a tervezést előmozdító válallalkozást.[2]

Az Egyesült Államokban legmagasabb tudománypolitikai szinten a National Science Foundation fog'alkozik a tudományos könyvtárügy és a dokumentáció fejlesztési terveivel. Erre vonatkozóan számos feldolgozás, adalék és utalás található az MTA Könyvtára tudományszervezési *Tájékoztató*-jának I—IV. évfolyamában. Az NSF mellett vagy vele együttműködve több más intézmény, hatóság, alapítvány stb. is foglalkozik a fejlesztés legkülönfélébb kérdéseivel, sokrétű és mennyiségileg számottevő kiadványban téve közzé a tervezeteket, illetve a beszámolókat. Az egyik ilyen érdekesebb kiadványról lesz szó a következőkben, egy ún. kormányzati kutatási jelentésről („government research report"). A jelentés az NSF megbízásából készült, és a kereskedelemügyi minisztérium technikai szolgáltatások hivatala tette közzé.[3]

A nyugat-német kiadványhoz hasonlóan, e kutatási jelentés kapcsán sem tartom feladatnak e folyóirat — vagy bármely más folyóirat — hasábjain a részletes tartalmi ismertetést, a tanulmányozás az illetékes szakértők feladata, mint inkább a tudományos könyvtárügy és a dokumentáció problémái és tervezése kérdései magasszintű tudománypolitikai szervek által történő megfogalmazása egyik módszerének, dokumentumának bemutatását.

A jelentés 10 000 szakkönyvtár és dokumentációs szolgálatból 442-nek az elemzése alapján készült reprezentatív statisztikai felvétellel és kérdőíves módszerrel. Ezt megelőzte egy országos szakkönyvtári és dokumentációs címjegyzék („Directory") összeállítása.[4] A jelentés két fejezetben dolgozza fel anyagát: úm. történeti kialakulás, növe-

[2] Érdekes összehasonlítást kínál a Központi Statisztikai Hivatal *Tudományos és szakkönyvtárak 1963* c. kiadványa (ld. *Tudományos könyvtárügyünket érintő két statisztikai kiadványról.* Magy. Könyvszle. 1965. 2. sz. 184—185. l.), amely jóllehet némely tekintetben bővebb adatszolgáltatást nyújt (pl. forgalom), a tervezés tekintetében kevésbé teljes, ami a nyugat-német kiadványétól eltérő jellegével magyarázható (kifejezetten statisztikai közlés).

[3] *U. S. Department of Commerce. Office of Technical Services. A government research report. Survey and analysis of specialized science information services in the United States to National Science Foundation.* September 1962. I. J. Panning, B. A. Frautschi. . . Contract NSF—CI49. Columbus, 1962, Battelle Memorial Institute. 48, [52] l. (US Dept. of Comm. Off. Techn. Serv. AD 285 108.)

[4] *Directory of specialized science information services in the United States.* National Science Foundation. 1961. (NSF—61—68). A Könyvtártudományi és Módszertani Központnál előkészületben levő magyar *Könyvtári Minerva* minden bizonnyal elő fogja segíteni tervezési szempontból is a szükséges orientálódást, és nem kevésbé az olyannyira szükséges külföldre történő tájékoztató munkát (*World of Learning*, külföldi minervák, nemzetközi reference-munkák, tájékoztatási segédletek stb. kiadványokban való helytálló adatok szerinti szereplését a magyar könyvtárügynek).

kedés, földrajzi megoszlás, szolgálat típusok, személyzet, információs szolgálatok közti kapcsolatok stb. Az elemzést diagrammok, statisztikai táblázatok, grafikonok teszik szemléletessé (egy érdekes adat: 1960-ban állami (kormány) tudományos tájékoztatási szolgálatban 377 számítógép-specialista működött). Figyelemreméltóak a jelentés függelékeként közölt *kérdőívek* módszertani szempontból („survey questionnaire"), amelyek esetleg ötleteket adhatnak hazai szakkönyvtári és dokumentációs felmérésekhez.[5]

Az előzőkben bemutatott — az egyszerűség kedvéért nevezzük ezeket — tudományos könyvtári és dokumentációs tervezési segédleteknek, metodikai munkáknak mind a túlértékelése, mind az alábecsülése hibás volna. Nem kevés, a tervezésben használható anyag gyülemlett fel és készül folyamatosan az MM Könyvtár Osztálya, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács, az OMFB munkássága során, továbbá az egyes könyvtárakban és könyvtárhálózatokban. *A szocialista könyvtárügy koncepciója*, az államilag szervezett könyvtárügy és dokumentáció, a hálózati elv és végrehajtása *optimális lehetőségeket* nyújtanak a tervezéshez — amint a kapitalista körülmények között a tervezésnek megvannak a rendszer lényegéből következő *korlátai*. Az optimális lehetőségek *realizálása* azonban nem kis mértékben függ a *tervezés módszerétől és technikájától*. Ezen a téren még sok a fejlődési lehetőség, és figyelmet érdemelnek mindazok a kísérletek, törekvések, eredmények, amelyek mind a szocialista, mind pedig a kapitalista országokban vannak. Ebből a szempontból kell elsősorban figyelemmel követni a nyugati tudományos könyvtári tervezési törekvéseket is.

RÓZSA GYÖRGY

Tudományos könyvtárügyünket érintő két statisztikai kiadványról. Az 1964. évi hazai statisztikai termésből két kiadvány hívja fel magára különösen a figyelmet, amelyek közvetlenül érintik tudományos könyvtárügyünket. Természetesen mind az általános (statisztikai évkönyvek, összefoglaló adattárak), mind pedig a kultúrstatisztikai kiadványok számos adatot, adalékot tartalmaznak a könyvtárügyre vonatkozóan, azonban meglehetősen ritkák az olyanok, amelyek magával a tudományos könyvtárüggyel foglalkoznak, illetve amelyek adatai a könyvtári tervezésben messzemenően figyelembe vehetők, még ha ez a fogalom, hogy könyvtár elő sem fordul bennük.

Nos, a szóbanforgó két kiadvány pontosan ilyen: az egyik a tudományos könyvtárügy 1963. évi fejlődését mutatja be,[1] míg a másik a felső- és középfokú szakemberek foglalkoztatását.[2]

Az 1963. évi tudományos- és szakkönyvtári statisztikai beszámoló 6 fejezetben közöl táblázatokat a következők szerint: I. A könyvtárak száma és állománya, II. Olvasóforgalom, III. A könyvtárak egyéb tevékenysége, IV. A könyvtárak dolgozói, V. Megyei adatok, VI. Az adatszolgáltatás teljessége, továbbá *összefoglalás*-ban nyújt tömör, szöveges elemzést.

Az országban működő mintegy 19 000 könyvtárból *1600 a tudományos és szakkönyvtár*, 27 millió könyvtári egységnyi állománnyal, 76 millió forintos évi állománygyarapítási összeggel. Az állomány mintegy 78%-a Budapesten koncentrálódik. A periodikák

[5] Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság felmérései, különböző munkaanyagai, beszámolói a műszaki dokumentáció területéről (pl. a dokumentáció gépesítése) hasonló jellegűek.

[1] *Tudományos és szakkönyvtárak. 1963.* Bp. 1964, Központi Statisztikai Hivatal. 65 l.

[2] *Mérnökök, technikusok, egyéb felső- és középfokú végzettségű szakemberek foglalkoztatása.* Bp. 1964, Központi Statisztikai Hivatal. 139 l. (Statisztikai Időszaki Közlemények 64. kötet. 1964/6. sz.)

aránya az összállományból 8%. A könyvtári egységek 22%-a szabadalmi leírás (OMKDK). Az egy főre eső használt egység átlaga 2,7—2,8 (kölcsönzés, helyben olvasás). A periodikák és a könyvek használati aránya száz kötetet véve alapul 100 : 154, 100 : 37. A 4400 könyvtári alkalmazottból 3700 látott el könyvtárosi feladatot. A tudományos és szakkönyvtárak 45%-a vállalatoknál, hivatalokban, 42% felsőoktatási intézményekben, mintegy 10% kutató- és tervezőintézetben működött. Az összes állomány 64%-a és a teljes könyvtáros létszám 1/4-e az országos jellegű könyvtárakban található.

Az előbbi és a táblázatokban részletezett adatokat érdekes volna összevetni *a mérnökök és egyéb felsőfokú szakemberek foglalkoztatásáról* szóló kötettel. Ez utóbbiból *a könyvtárosok taxativen kimaradtak*, illetve feltehetően a „szociális — egészségügyi — kulturális ellátás" vagy „az eddigiekben fel nem sorolt egyetemi, főiskolai... végzettséggel rendelkezők" állománycsoportjában szerepelnek.

A *Mérnökök, technikusok*... a következő fő csoportok szerint közli adatait: Összefoglaló adatok I. Az aktív keresők számának megoszlása népgazdasági áganként iskolai végzettség szerint, II. A középiskolai és annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező keresők népgazdasági áganként, III. A középiskolai és annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező ... keresők.... tevékenységi kör szerint, IV. A kiemelt felső- és középfokú iskolai végzettséggel rendelkező.... keresők ... százalékos megoszlása az egyes népgazdasági ágak között; Részletező adatok V. Az aktív keresők száma iskolai végzettség és tevékenységi kör szerint az egyes népgazdasági ágakban.

A táblázatok szocialista szektor, állami szektor és szövetkezeti szektor szerinti beosztásban sorolják fel az adatokat a legkülönbözőbb csoportosításokban (foglalkozási ágazat, képesítési nomenklatúra, igazgatás, termelés és kutatás stb.).

Hasznos volna a tudományos és szakkönyvtárak 1963. évi adatait *elemzően összevetni hálózatonként és országos összesítésben* ez utóbbi kiadvány adataival a *tervezés szempontjából*. Ez vonatkozik mind az állomány, mind a forgalmi, a tudományos tájékoztatási, mind pedig a személyi adatokra (pl. az egyes népgazdasági szektorokban dolgozó felsőfokú képesítéssel rendelkező szakemberek száma hogyan viszonylik az adott szektorbeli szakkönyvtárak — állományuk — személyzetük számához, kimutatható-e és ha igen, milyen tervszerű fejlesztési korreláció ezek között). Ezeket a korrelációkat össze lehetne vetni a nemzetközi adatokkal, a fejlett külföldi országok hasonló jellegű viszonyszámaival stb.[3]

Mindez arra utal: *könyvtárstatisztikai elméleti-módszertani* munkánkat fokozni szükséges, *metodikai kutatásokat* kell előirányozni, hogy tudományos könyvtárügyünk tervezése szilárdabb alapokon álljon. Pályadíjakkal, publikációs lehetőséggel stb. kellene ösztönözni az effajta kutatásokat és talán aspirantúra-témaként sem tartozna az utópia világába.

RÓZSA GYÖRGY

Könyvtárak és térképtárak a népgazdaság szolgálatában. A bizonyos céllal létrehozott szakkönyvtárak funkciója eleve meghatározott,[1] kérdés azonban, a széleskörű vagy éppen *általános gyűjtőkörű könyvtáraknak van-e szerepük, jelentőségük napjaink gyakorlati célú tudományos kutatásaiban*. Mi ezt a kérdést egyetlen területen: a nyersanyagkutatás vonalán óhajtjuk megvilágítani. Ezért csak a legnagyobb könyvtárakat vesszük szemügyre.

[3] Az OMFB a műszaki dokumentáció fejlesztési koncepciójával kapcsolatban végzett ilyenféle számításokat, ezek azonban mindenekelőtt a műszaki termelési könyvtári-dokumentációs hálózatra vonatkoznak.

[1] SALLAI István—SEBESTYÉN Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956. 26. l.

Napjainkban az egyes tudományterületek határai fokozatosan elmosódnak és a különálló tudományok összekapcsolódásából komplex kutatási területek alakulnak.[2] E komplex jelleg mellett napjaink egyik legfontosabb tudományos problémája az alapkutatás és az alkalmazott kutatás kapcsolata. A természettudományos alapkutatás nagyobb része tudományos kutatóintézetekben, könyvtárakban, egyetemeken és múzeumokban folyik. Az itt elért eredményeket a gyakorlatban alkalmazott természettudományi kutatógárda hasznosítja. A könyvtárosokra tehát mind a keresett művek szolgáltatása, mind a vonatkozó művek ajánlása terén — és ez itt a nehezebb — igen komoly és felelősségteljes feladat hárul. A komplex területen működő fiatalabb szakemberek ugyanis gyakran nem ismerik a vonatkozó régibb irodalmat. Ez fokozza a keresés nehézségeit. Jó eligazítást adhatnak e tekintetben az olyan összefoglaló áttekintések, mint milyet táj- és helytörténeti kutatási vonatkozásban FALLENBÜCHL Zoltántól olvastunk.[3]

A speciális területeken működő szakemberek könyvtári kutatásának tehát szükségszerűen ki kell terjednie mindazokra a tudományterületekre, amelyek minduntalan áthatják egymást. Nem elégedhetnek meg ezek szerint a kifejezetten szakmájukba vágó művekkel, ellenkezőleg: néha igen távolfekvőnek látszó területekről is kaphatnak segítséget. Ezek a körülmények mind közrejátszanak abban, hogy napról-napra jobban kibontakozik a könyvtárosok és a szakkutatók között a *közvetítő tevékenység*.[4]

A nagy könyvtárakban, az elkülönített részlegek között ott találjuk a *kézirattárat* és a *térképtárat*. Ez a két különgyűjtemény bennünket ezúttal különösen érdekel. Nálunk az Országos Széchényi Könyvtárnak (a továbbiakban: OSzK) híres kézirattára és térképtára van. Mivel természettudományos kutató intézeteink túlnyomó többsége a fővárosban van, ezek a gyűjtemények országos viszonylatban is különleges fontosságúak.

Nem lesz érdektelen utalnunk arra, hogy a kézirattárakban és a térképtárakban felhalmozott anyag — természeténél fogva — egészen különleges értékű. *Minden kézirat: legyen az írás vagy térkép, olyan egyedi darab, amelyből csak egy van;* esetleg van belőlük egy-két másolat is. Tudvalevő azonban, hogy a másolatok nem mindig azonosak az eredetivel, így nem is azonos értékűek.

Nemrég például azt vizsgáltuk, hogy hol van legnagyobb szükség a Balaton pusztuló partvonala mentén sürgős műszaki beavatkozásra.[5] Ezért a partvonal változásának mértékét kellett 200—250 évre visszamenően megállapítani. Erre a célra — többek között — KRIEGER Sámuel 1763—1765 között készült térképét is felhasználtuk. Ebből a nagy térképből három példány maradt fenn. Az egyik az Országos Levéltárban. Ez nagyon pontos, gondosan kidolgozott, de erősen kifakult példány. Azonban a Balaton régi lefolyását („Effluxus Lacus Balathonis") csak ez tünteti fel. A zalaegerszegi Állami Levéltárban levő példány szúrt másolat; színezése kitűnő, de tusrajza befejezetlen. (A harmadik példány Bécsben van; ezideig magyar kutató még nem látta.) A térképen látható betű- és számjelek megfejtése mindaddig lehetetlen volt, míg az OSzK kézirattárában meg nem találtuk a hozzá tartozó részletes műszaki leírást. Erről az iratról már-már le is mondtunk, mert valamennyi többi, ide vonatkozó iratot az Országos Levéltár, illetőleg a bécsi Nationalbibliothek őrzi.

Számos példát sorolhatnánk még fel arra vonatkozóan, milyen értéket jelent a gyakorlati kutatás számára az OSzK kézirattára. Elégedjünk meg azonban itt csak azzal,

[2] SEBESTYÉN Géza: *A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében.* Bp. 1962. 46. l.

[3] FALLENBÜCHL Zoltán: *Régi térképek a táj- és helytörténeti kutatás szolgálatában.* Magy. Könyvszle. 1957. 411—416. l.

[4] SEBESTYÉN: *I. m.* 57. l.

[5] BENDEFY László: *A Balaton partvonalának alakulása az utolsó két évszázadban.* A Balaton feliszapolódásával kapcsolatos kutatások 1961—62. Beszámoló a kutatások koordinálására létesült intézetközi munkaközösség tevékenységéről. Bp. 1963. 24—29. l.

hogy például ott őrzik PESTHY Frigyesnek 63 kötetből álló híres helységnévtárát. Annak idején, 1945—1946-ban, amikor az országos sóínség leküzdése volt a feladatom, a sósvízű források felkutatását ennek a becses gyűjteménynek átvizsgálásával kezdettem meg,[6] és a vizsgálat nyomán, ha sótelepet nem is, de annál sokkal nagyobb értéket: kőolajgyanús területeket sikerült feltárnunk.[7] A sóshartyáni sós kútra vonatkozóan PESTHY olyan megbízható adatokat közöl, amelyek alapján ott termelő kutat létesítettünk. Ez a kút szolgáltatja a „Jodaqua" elnevezésű jódos-sós gyógyvizet, amely ezideig 400—500 ezer golyvás betegnek adta vissza (különösen Baranyában) az egészségét, ezen felül pedig havonta több vagonnyi mennyiséget szállítunk belőle „kemény" valutáért Svájcba, Németországba, sőt még tengerentúlra is.[8]

Igen nagyjelentőségűek a térképtárak a nyersanyagkutatás terén. Köztudomású, milyen elsőrendű népgazdasági érdekek fűződnek kőolaj- és földgázmezőink felkutatásához. De épp ennyire fontos a dús talajvizet vagy mélységi vizet szolgáltató területek feltárása is. Az iparnak, a mezőgazdaságnak, rohamosan fejlődő városainknak és községeinknek rengeteg vízre van szükségük .Hévízeink pedig olyan, számszerűleg ki sem fejezhető mennyiségű energiát jelentenek, amellyel évente több millió tonna szenet takaríthatunk meg. Mindennek a nyersanyagkincsnek felkutatása a földkéreg szerkezetének megismerésén alapszik. A földkéregszerkezeti kutatásokhoz pedig elengedhetetlenül szükséges a régi kéziratos térképek gondos tanulmányozása. Az örökké mozgásban levő kéreg ugyanis a térszinen lassú, egy-két emberöltőn át szemmel alig látható változásokat okoz. Ha azonban 100—150 éves távlatban vizsgáljuk ezeket a folyamatokat, azonnal szembetűnnek a felszini vízek mederalakulatában bekövetkezett változások. Lássunk a fentiekre néhány példát.

A Kőolaj- és Gázipari Tröszt néhány évvel ezelőtt felkérte e sorok íróját arra, vizsgálja meg Tótkomlós környékét a tekintetben, vajon felismerhető-e valamiféle földalatti szerkezet az évszázados kéregmozgások alapján. A vizsgálatnak azt kellett eldöntenie, hogy bizonyos felszíni mérési eredményekből megvonható-e az alföldi medence aljzatát felépítő mélybeni kőzetek elterjedésének határa anélkül, hogy további fúrások mélyítésére lenne szükség. Tudnunk kell, hogy az országnak ebben a részében süllyedt legmélyebbre az Alföld kristályos medencealjzata.[9] Hódmezővásárhely és Makó között 6000—7000 m mélységű árok létezéséről biztosan tudunk;[10] fontos azonban azt is tudnunk, merre terjednek tovább a hasonlóan nagy mélységek, és milyen kőzetek települnek ezekben. A geokinetikai vizsgálatok tisztázták, hogy a kérdéses szerkezet a Szárazér nevű vízfolyás alatt húzódik. Azt is tisztázni lehetett, hogy részben kristályospala, részben pedig mezozóos mészkő alkotja a medence aljzatát. Hogy azonban meddig terjed ez a mezozóos övezet, arra — a mélyfúrásokon kívül — csak a régi kéziratos térképek nyújtanak közvetett felvilágosítást. Az OSzK térképtárában erre vonatkozóan több,

[6] BENDEFY László: *Történeti források felhasználása bányageológiai kutatásoknál* Jelentés a jövedéki mélykutatás 1946. évi sókutató munkálatairól. Bp. 1947. 226—231. l.

[7] BARTKÓ L.: *Beszámoló az 1946. évben Sóshartyán—Szécsény környékén végzett kutatásokról.* Uo. 34—54. l. UA. : *Előzetes jelentés a Romhány környékén végzett földtani kutatásokról.* Jelentés a jövedéki mélykutatás 1947—48. évi sókutató munkálatairól. Bp. 1948. 149—156. l.

[8] BENDEFY László: *A sóshartyáni régi sókút és az I. sz. mélyfúrás.* Jelentés a jövedéki mélykutatás 1946. évi sókutató munkálatairól. Bp. 1947. 167—174. l.

[9] SCHEFFER V.: *Regional geophysical data from the southern part of the Great Hungarian Plain.* Annales Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio geologica. Tom. 6. Bp. 1963. 109—128. l.

[10] BENDEFY László: *Az 1963. évi szkopjei földrengés magyarországi vonatkozásai.* Földr. Ért. 1964. 31—56. l.

különböző évekből származó kitűnő felvételt találtunk. Ezeknek az összetevéséből kiderül, milyen gyakran és milyen mértékben, sőt: milyen mozgási jelleggel változtatja alakját a meder.[11] Ebből megállapítható, merre felé billen, süllyed vagy boltozódik a földalatti szerkezet azokon a területeken is, ahol sem fúrási, sem felszíni mérési adatokkal nem rendelkezünk.

Az osztrákok által a Fertő környékén évek óta folytatott földtani kutatások arra az eredményre vezettek, hogy az eddigi magyarországi kutatások gyér eredményei ellenére is komoly reményekkel kísérelhetnénk meg a Kisalföldön is a földgázkutatásokat. Már az első tapogatódzások is nem remélt gazdag eredménnyel jártak Ikervár határában. A Kisalföld középső részére kiterjesztett kéregszerkezeti kutatás az egyéb geofizikai és geokinetikai vizsgálat mellett igen nagy haszonnal kapcsolja be a Fertő és a Hanság környékéről készült régi térképeket, amelyekből több lapot őriz az Országos Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár, az OSzK térképtára, valamint a mosonmagyaróvári Állami Levéltár. Természetes, hogy ezek közül az országos jellegű tervező intézetek kutatói számára az OSzK a legkönnyebben hozzáférhető forrás.

De szóljunk néhány szót egyéb természetű feladatokról is. Részint a volt gellérthegyi csillagda pontos helyének kitűzéséhez, részint a régi kataszteri és katonai térképeink vetületi tengelyrendszerének tájékozásához szükség volt az 1808. évi pesti alapvonalmérés két végpontjának ismeretére. A déli végpontot Halácsy Sándor mérnök 1864-ben megtalálta és bemérte.[12] Az északi végpontra Lágyi István figyelt fel egy 1880. évi felvételből eredő katonai térképlapon. Hogy honnan ered ez a „Nord. Basis End-Punkt" megjelölésű pont, sokáig nem sikerült felderíteni. Végül is az OSzK térképtára vezetőjének a tanácsára előkeresett Duna-mappációs térképlapok egyikén feltűnt a szóban forgó bázisvégpont, sőt meg vannak adva ugyanott a koordinátái is. Ez a Duna-felvétel Huszár Mátyás tervei és vezetése mellett készült 1824 és 1829 között.[13] Ezeknek a térképeknek segítségével sikerült a hajdani csillagdának és a csillagászok lakóépületének körvonalait a mai Citadella belsejében kitűznünk.[14]

Nem véletlenség, hogy a felhozott példák túlnyomó többségében az OSzK térképtárának anyagához nyúltunk. A mai államhatárokon belüli területről származó régi kéziratos térképek egyik legnagyobb gyűjteménye Budapesten (és egyben az egész országban) az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában található. A térképtár állaga kereken 100 000 (százezer) darabból áll. Ezek közül kb. 26 000 db eredeti kéziratos térkép, 14 000 db ritka, több száz éves metszet, 50—60 000 db pedig kataszteri térkép, főként a száz évvel ezelőtti felvételi lapok gyűjteménye.[15] Minden egyes régi kéziratos térkép egyedi darab. Nem egy térképlap olyan díszes kivitelű, hogy mint művészi (térképrajzolói) alkotás, világviszonylatban is megállja a helyét. E mappák zöme nálunk különösen ritkaság számba menő XVII—XIX. századi térképlap. Koruknál és egykori használatukból folyóan többé-kevésbé megviselt lapok; ezért a legnagyobb kíméletre szorulnak. Az a rend, pontosság és szakszerűség, amellyel az OSzK térképtárában találkozunk, bármely hasonló nagynevű európai nemzeti könyvtár térképtárában tapasztaltakkal fel-

[11] Bendefy László: *Geokinetic and crustal structure conditions of Hungary as recorded by repeated precision levellings.* Acta geol. Acad. Sci. hung. 1964. 8. vol. 12. fasc.

[12] Halácsy Sándor munkálatairól Futaky [Kleiszner] Zoltán: *Buda és Óbuda felmérése az 1870-es években.* Geod. Közl. 1935. 11. évf. 5—8. sz.

[13] Bendefy László: *Szintezési munkálatok Magyarországon 1820—1920.* Bp. 1958, Akadémiai K.

[14] Bendefy László: *Az egykori gellérthegyi csillagászati állomás és a budapesti koordinátarendszer.* (Megjelenés előtt.)

[15] Nagy Júlia: *Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának állománya és működése.* Földr. Ért. 1956. 249—254. l.

veszi a versenyt. De aránylagosan még nagyságrendileg sem állunk e tekintetben alább a hasonló külföldi intézmények térképtárainál.

A *Deutsche Bücherei* Kartenabteilungja (alapították 1913-ban) 60 000 db, a *Deutsche Staatsbibliothek* 1885-ben önállósított térképtára 250 000 db, a drezdai *Sächsische Landesbibliothek*nek a XVI. században létesített térképgyűjteménye ma 43 000 db térképlapot számlál. Érdekes, és a kéziratos térképek értékére világít rá a berni *Schweizerische Landesbibliothek* vezetőségének intézkedése. Az ő térképgyűjteményük *hetede* az OSzK teljes régi térképállományának: mindössze 15 000 db, és mégis az elkülönített és jól berendezett térképtárban külön kezelőszemélyzet gondozza azokat. Hasonlóképpen kicsiny, de elkülönített térképtára van például a *Belga Királyi Könyvtár*nak is. A párisi *Bibliothèque Nationale* térképtára, a *Département des Cartes et Plans*, 1 000 000 kéziratos térképből, atlaszból, földgömbből és metszetből álló pompás gyűjteménnyel rendelkezik. A washingtoni *Library of Congress* térképtára, a *Map Division* gyűjteménye még ennél is több: 1 500 000 (másfél millió!) térképet, atlaszt, földgömböt és látképet (metszetet) számlál, noha mindössze 1900-ban lett önállóvá.

Az OSzK térképtára lépést igyekszik tartani a világszinvonallal. Az itt őrzött metszetgyűjtemény is ma már európai hírű. A legutóbbi háború következményeképp több ezer olyan metszetet tartalmaz, amelyek a nyugati könyvtárakban elpusztultak és világviszonylatban csakis az OSzK térképtárában maradtak meg.

A kataszteri térképlapok gyűjteménye (az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal térképtárának anyagát is figyelembe véve) az egész országban a legnagyobb, mert a 100 év előtti határokig terjedő anyagot tartalmazza. Ez a gyűjtemény — hazai viszonylatban — *egyedülálló* a tekintetben is, hogy csakis itt találhatók meg az 1853—1933 közötti időben szerkesztett, kézi színezésű, ún. *„földmivelési térképek"*, amelyek az egykorú mezőgazdasági művelési állapotot tüntetik fel. Ezek a csodálatos szépségű térképek a vízgazdálkodási, erdészeti, talajkémiai, talajvédelmi stb. kutatások szempontjából rendkívül fontosak. Többek között a mai nagytáblás gazdálkodás, a csőkutas és a csörgedeztetőn öntözött egységek tervezése alkalmával nélkülözhetetlenek. Ennek tulajdonítható, hogy az OSzK térképtárának hatalmas anyagát a Vízügyi Szolgálat szakemberei állandóan használják. 1963-ban például a Vízügyi Szolgálat dolgozói 3414 térképet, 1964 első felében pedig 1844 térképet forgattak.

Tanulmányommal arra óhajtottam rámutatni, milyen segítséget tud nyújtani a könyvtár, kézirattár és térképtár a természettudományos kutatásnak. Befejezésül hadd mutassak rá arra is, mit kellene cselekednünk, hogy azt a hasznot, amelyet a régi kéziratos térképek tanulmányozása nyújt a természettudományos kutatóknak, illetőleg a népgazdaságnak, fokozhassuk: a térképtárak, elsősorban talán az OSzK térképtára teljesítőképességének növelésével. A kutatók megdöbbenve tapasztalják, hogy egyes kiemelkedő fontosságú sorozatok egyes térképlapjai néha két-három különböző intézmény gyűjteményében tárolnak. Ez a körülmény talán fel sem tűnik az illetékes vezetőknek; nem is tudnak róla. De tudjuk mi: kutatók, mert sok drága munkaórába kerül ezeknek a hiányzó daraboknak a felkutatása és az utánuk járás. Ezeket az anomáliákat országosan meg kellene állapítani és sürgősen meg kellene szüntetni.

A térképtárakat, így elsősorban az OSzK térképtárát, helyes lenne a kutatáshoz szükséges legelemibb segédeszközökkel: mint leolvasó mércékkel, redukáló körzőkkel, átlátszó vonalzókkal, öl-méteres átszámító táblákkal, szorzótáblákkal, logaritmus könyvvel, számológéppel, másolóasztallal, oleáta-papírossal stb. felszerelni. Végül szólnunk kellene a térképtár fejlesztéséről is, de ez olyan alapvető és sokrétű kérdés, hogy ezzel külön tanulmányban óhajtok foglalkozni.

BENDEFY LÁSZLÓ

SZEMLE

Isztorija Biblioteki Akademii Nauk SzSzSzR 1714—1964. Moszkva — Leningrád, 1964, Izd. Nauka. 599 l.

A moszkvai Lenin Könyvtár és a leningrádi Szaltükov-Scsedrin Könyvtár után a jubiláló könyvtárakhoz csatlakozik most az alapításának 250 éves évfordulóját ünneplő leningrádi Akadémiai Könyvtár. Az 1714-ben létrejött, 2000 kötetet számláló kis könyvtár I. PÉTER nyári kastélyában talált otthonra, s a tíz éven át tartó rendszeres állománygyarapítás eredményeként gazdag tudományos könyvgyűjteménnyé fejlődött. 1725-ben állománya már 11 793 kötetet tett ki. 1724-ben, a pétervári Tudományos Akadémia alapításakor annak szervezetéhez csatolták, s így a későbbiekben egymásután létrejövő akadémiai tudományos intézmények sorában az első. A könyvtár az Akadémia tudományos tevékenységének elengedhetetlen bázisa lett, s így természetes, hogy története az Akadémia s egész Oroszország kulturális és tudományos életének a történetével a legszorosabban összefonódott. Sok hírneves orosz tudós és kiemelkedő társadalmi személy, író neve forrott egybe a könyvtár történetével. Itt dolgozott az orosz tudomány megalapítója, M.V. LOMONOSZOV, olvasói között találjuk CSERNISEVSZKIJt, MENDELEJEVet, s 1917 után, az emigrációból való hazatérése után hosszú időn át volt a könyvtár látogatója LENIN is.

A Nagy OktóberiSzocialista Forradalom a könyvtár életében is mélyreható, gyökeres változásokat hozott. Történetét ennek megfelelően két nagy, egymástól élesen elkülönülő korszakra felosztva tárgyalja a monográfia szerzői kollektívája. Az első, a könyvtár alapításától 1917-ig terjedő korszakot 7 fejezetre, ill. korszakra felosztva tárgyalja; 5 fejezet öleli fel az 1907-től napjainkig terjedő időszakot. Különös részletességgel foglalkozik az utolsó, 1946-tól 1964-ig terjedő periódussal, amely egymaga 100 lap, míg az összes többi — 11 — fejezetre mintegy 460 lap jut. Valamennyi fejezet egységes vezérfonalat követ; az egyes korszakokra jellemző társadalmi háttérbe ágyazza bele a könyvtári munka valamennyi alapvető mozzanatának, az állománygyarapítási, feldolgozási munkának, a nemzetközi kapcsolatoknak, a tudományos tevékenységnek az alapvető momentumait, beleszőve a könyvtár, illetve az Akadémia mindenkori vezetőinek, dolgozóinak, jelentősebb személyeknek, illetve a társadalmi és politikai eseményeknek a hatását a könyvtár életére, fejlődésére.

Az első fejezet a könyvtár létrejöttének a társadalmi előfeltételeit rajzolja meg. A XVII—XVIII. század fordulóját az orosz társadalom haladó erőinek az évszázados elmaradás ellen, a társadalom átalakulásáért folytatott harca jellemezte. I. PÉTERnek a társadalmi és politikai élet minden területére kiterjedő nagyjelentőségű reformjai a tudományos élet fellendítését is maguk után vonták. A főiskolák alapítása, szakemberek képzése, a könyvek iránti érdeklődés fokozódása — mindez egy tudományos könyvtár létesítésének szükségességéhez vezetett. I. PÉTER idejében létesül Pétervárott az első nyomda is. Bár a könyvtárügynek voltak Oroszországban a XI. századig visszanyúló hagyományai, a meglevő, rosszul szervezett, szétszórt kis könyvtárak (állományuk túlnyomórészt egyházi, filozófiai művekből állt) sem szervezetileg, sem állományuk tekintetében nem feleltek már meg a kor követelményeinek. I. PÉTER igen nagy gondot fordított külföldi tudományos, elsősorban természettudományos munkák minél nagyobb számban történő fordítására, mégis az 1726—1747 időszak statisztikai adatai szerint a könyvtár állománya 55%-ban humán tárgyú volt, s nagyon kevés volt az eredeti orosz munka (az összállománynak csupán 4%-a). Valamelyes javulás volt remélhető az 1750-ben érvénybe hozott köteles példány-rendelettől, amely az akadémiai nyomdát kötelezte, hogy vala-

mennyi nyomdatermékéből két példányt az akadémiai könyvtárnak szolgáltasson be.

Az 1750—60-as évek történetét LOMONOSZOV munkásságának hatása az orosz tudományos életre s ezen keresztül az Akadémia hírnevének és elismerésének a növekedése jellemzi. Mint akadémikus s később mint I. D. SUMAHER (a könyvtár első, s hosszú időn át egyetlen munkatársa) és I. K. TAUBERT mellett a könyvtár vezetőségének a tagja, komoly harcot vívott SUMAHERrel szemben, akit a könyvtár vezetésére alkalmatlannak tartott — a könyvtár állományrevíziója érdekében. Rendkívül érdeklődött az állománygyarapítás, katalogizálás munkája iránt, s igyekezett, hogy a könyvtárat a kor követelményeinek megfelelő színvonalra emelje.

A XIX. század első felében fokozatosan létrejönnek az első különgyűjtemények és az Akadémia hálózatához tartozó tudományos intézetek szakkönyvtárai. Erre az időszakra esik a könyvtár szervezetileg két nagy főosztályra, az orosz és külföldi könyvgyűjteményre történő felosztása.

A XIX. század második felére I. MIKLÓS reakciós uralma nyomja rá bélyegét. A haladó erők előrenyomulását a kormány az élet minden területén igyekezett megátolni. A könyvtár sem tudta feladatát a tudomány támogatása terén betölteni, a nem megfelelő vezetés, az akadémikusok többségének haladásellenes, visszahúzó magatartása miatt elszigetelődött.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a könyvtár fejlődésének soha nem látott perspektíváit nyitotta meg. Mégis, az Akadémia — az orosz tudósok legrégibb kollektívája — nem ismerte fel azonnal jelentőségét, s nem állt egyértelműen a szovjethatalom oldalára. LENIN tudta, hogy meggyőzésük csak fokozatos és megfontolt igyekezet eredménye lehet, s az nem is váratott sokáig magára. 1919-ben KARPINSZKIJ, az Akadémia elnöke a következőket írta LUNACSARSZKIJnak: „Elképzelhetetlen, hogy hazánk szempontjából oly nagyjelentőségű események, melyek 1917—1918-ban végbementek, ne legyenek hatással egy olyan eleven és aktív intézmény életére, mint az Akadémia." A könyvtárak s a kulturális élet egészében történt változások éppúgy LENIN nevéhez fűződnek elsősorban, mint mindaz, ami a politikai és a gazdasági élet területén végbement.

A forradalom után rohamos fejlődésnek indult a könyvtár állománya. Az államosított könyvgyűjtemények anyaga is jelentékenyen gyarapította azt.

Az 1925-től a háború kitöréséig terjedő időszak jelentős eseményei közt kell megemlíteni, hogy 1925-ben az Orosz Tudományos Akadémiából a Szovjet Szocialista Köztársaságok Tudományos Akadémiája lett. 1930-ban elfogadták a könyvtár új szervezetét, amely szerint az eddigi nyelvi szempontból történt felosztás helyett négy — egymástól funkcionálisan elkülönülő — osztály létesült. Szabályozták a központi könyvtár, valamint a szakkönyvtárak működését, továbbá a központi könyvtár szerepét.

A Nagy Honvédő Háború éveiben az állomány evakuálása és az értékes, pótolhatatlan gyűjtemények sértetlenségének a biztosítása volt a könyvtár elsőrendű célja és feladata. A könyvtári szolgáltatások ekkor sem szüneteltek, csak a körülményekhez alkalmazkodtak.

A háború befejezése után a népgazdaság helyreállításának és a szocializmus felépítésének az időszaka következett. A könyvtár elsőrendű feladatául az olvasók minél tökéletesebb kiszolgálását tűzte ki. A módszerek állandó tökéletesítésével, szervezéssel igyekeztek eleget tenni a rohamosan növekvő igényeknek, amelyek az egyre szaporodó olvasók részéről megnyilvánultak (1949—1963 között 234 701-ről 739165-re emelkedett a könyvtár olvasóinak a száma). Erőteljes fellendülés volt tapasztalható a könyvtárközi kölcsönzés területén mind a belföldi, mind a külföldi kölcsönzés viszonylatában. Az 1960-ban született párthatározat a könyvtári munka megjavítását is érinti. Határozat készült az Akadémiai Könyvtár és a Szaltükov-Scsedrin Könyvtár által nyújtott könyvtári szolgáltatások egyeztetéséről.

A tudományos életben betöltött szerepén túl igen jelentős a könyvtár bibliográfiai és felvilágosító tevékenysége. Kiadásában a tudományos és szakbibliográfiák sora jelenik meg. Az alábbiakban csak a legfontosabbakat említem: *Bibliografija izdanij AN SzSzSzR* — 1957 óta évkönyv, az Akadémia kiadványainak a bibliográfiája. *Novaja inosztrannaja kniga v bibliotekah AN SzSzSzR i AN szojuznüh reszpublik* — egyben lelőhelybibliográfia is. 1948 és 1962 között jelent meg. 1962 óta szerepét az Idegennyelvű Irodalom Összövetségi Állami Könyvtára (VGBIL) kiadásában megjelenő és az egész ország könyvtermésére (nem csupán az akadémiákéra) kiterjedő bibliográfia vette át. Élénk bibliográfiai tevékenységet fejtenek ki az akadémia hálózatába tartozó tudományos intézetek könyvtárai is.

A könyvtár állományfejlesztésének igen számottevő eszköze a rendkívül megélénkült nemzetközi kiadványcsere. 1962-ben az Akadémia önálló osztályt létesített a nemzetközi kiadványcsere lebonyolítására. Jelenleg 90 ország 2400 intézményével

folytatnak rendszeres kiadványcserét, ennek keretében évente mintegy 130 000 könyvtári egységgel gyarapszik a könyvtár állománya. Az akadémia kiadványai iránt évről évre fokozódik a külföldi partnerek érdeklődése, ez a szovjet tudomány nemzetközi tekintélyének és elismerésének kézzelfogható bizonyítéka.

Ma a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Könyvtára egyike a világ legnagyobb tudományos könyvtárainak; állománya jelenleg mintegy 10 millió kötet.

A monográfia komoly, mindenre kiterjedő kutatómunka eredménye. Szerzői kollektívája a könyvtár jelentőségéhez méltó alapossággal, minden rendelkezésre álló — a könyvtár életére vonatkozó — archiválís anyag feldolgozásával állította össze. Az állományra és az olvasószolgálatra vonatkozó, minden szempontból összeállított bő statisztikai táblázatok teszik érdekessé és értékessé a kiadványt. Használhatóságát nagymértékben növeli a kitűnő, tárgymutató jellegű tartalomjegyzék, továbbá a névmutató és az illusztrációk jegyzéke is.

BÁNTAI VILMOSNÉ

Irwin, Raymond: The heritage of the English library. London, 1964, Allen — Unwin. 296 l.

„22 elismert ágyas és egy 62 000 kötetből álló könyvtár tanúskodtak kedveteléseinek széles köréről, és munkásságának hátrahagyott termékeiből úgy tűnik, hogy mind az előbbieket, mind az utóbbit inkább használat, mint mutogatás végett tartotta." Serenus SAMMONICUS római költőről és könyvgyűjtőről olvashatjuk ezt az idézetet Raymond IRWIN könyvében. Ezt az ismertetést azért kezdtük ezzel a néhány sorral, mert jellemző képet ad az egész kötetről. A londoni egyetem könyvtártudományi szakának professzora ugyanis nem csupán a szakemberek szűk körének szánta tanulmányait, s ezért — ahol a téma megengedte — laikusok számára is érdekessé, színessé kívánta tenni mondanivalóját, mint ez az iménti idézetből is kitűnik. Ugyancsak nyilvánvaló ebből a pár sorból az is, hogy aki azzal a várakozással nyitja ki az angol könyvtárak örökségére utaló című könyvet, hogy a régóta késő modern angol könyvtártörténeti monográfiát kapja végre kézhez, vagy akárcsak a nagy hagyományokkal büszkélkedő angol könyvtárak egyikének-másikának múltját ismerheti meg, alaposan csalódik.

A kötetet bevezető tanulmány a könyvtárak kialakulásának társadalmi hátterével foglalkozik. Azt a gondolatot fejti ki, hogy a városok s ezzel együtt a vallási, majd a kulturális és tudományos intézmények létrejötte és az írásbeliség kialakulása az előfeltételei a könyvtárak szervezésének, minthogy ezek az intézmények könyvtárak nélkül nem funkcionálhatnak. A következő tanulmányok ennek a gondolatnak a jegyében a görög és római tudományos, vallási és állami intézmények feltételezett vagy utalásokból ismert könyvtárait kísérlik meg rekonstruálni, majd a korai középkor kulturális életének centrumait, elsősorban Vivarium, Monte Cassino és más bencés rendházak könyvtárait vizsgálják CASSIODORUS *Institutionese* és más ismert szerzők művei, illetve ezek forrásmunkái alapján. A vallásos élet, az egyháztudomány és a könyvtárügy összefüggéseinek fonalán lendül át IRWIN a középkori Angliába és Írországba, s az ottani rendi könyvtárak összetételéről és felállításáról közli feltevéseit. Robert GROSSETESTEnek és az oxfordi szürke barátoknak, majd Richard de BURYnek és *Philobiblon*jának is szentel egy-egy tanulmányt, s így érkezik ahhoz a korszakhoz, amikor a tudományos élet súlypontja a rendházak iskoláiból és könyvtáraiból az újonnan kialakuló egyetemekre tevődik át. A továbbiakban az írni-olvasnitudás, s ezáltal a műveltség elterjedésének nyomait kutatva, a XVI—XVII. századi magánkönyvtárak feltehető összetételét ismerteti, egy másik fejezetet pedig a nemzeti könyvtár megalapítása gondolatának szentel, a grófsági könyvtárak alapítására vonatkozó XVI. századi javaslattól a Bodleiana és a Royal Society létrejöttéig, ismertetve néhány olyan gyűjteményt is, amelyek a British Museum magját alkották. Az írástudás szélesebb körű ismeretével egyidejűleg kialakuló anglikán egyházközségi könyvtárakkal is foglalkozik egy kisebb tanulmányban, s kötetét egy *Dolgozószoba és díván* című esszével zárja, amely a könyvtárszobáknak, mint a tudományos munka otthonainak modern értelemben vett kialakulását és a lektűr-irodalomnak a könyvek és könyvtárszobák esztétikumára gyakorolt hatását ismerteti.

A tartalom vázlatos rajza is érzékelteti, hogy IRWIN olyan témákkal foglalkozott ebben a kötetben, amelyeknél a könyvtörténeti tényanyag szegényes. Könyve sokkal inkább merít az irodalomtörténetből, a történettudományból vagy a paleográfiából, mint a könyvtártörténetből. Mint ő maga fogalmazta: „ahol az előtér részletei hiányosak, ott a háttér ismerete a szokottnál is fontosabbá válik, ha a fennmaradt csekély számú adatot

helyesen akarjuk magyarázni." A könyv érdeme ez az éppen nem csekély számú apró adalék, amelyet a szerző nagy erudícióval gyűjtött össze a legkülönbözőbb forrásokból, s tett ily módon könnyen hozzáférhetővé. Hiányossága viszont, hogy e részletadatok bősége néhol ismétlésekbe kényszeríti, másutt megnehezíti munkája logikus felépítését, legfőképpen pedig az, hogy nem mindig tud meggyőzni következtetései helytálló voltáról.

WIX GYÖRGYNÉ

Knipping, Franz: Pressemonopole—Monopolpresse. Der Konzentrationsprozess in der westdeutschen Tagespresse. Leipzig, 1963, Verl. für Buch- und Bibliothekswesen. 333 l.

A terjedelmes és alapos mű első fogalmazását a szerző mint disszertációt védte meg a lipcsei egyetem zsurnalisztikai karán. A kapitalista sajtóban közel egy évszázad óta végbemenő központosítási folyamatot — egyes orgánumoknak kartelekké, trösztökké történő összeszövődését elsősorban rokoncélú ipari vállalatokkal (papírgyártás stb.), majd általában bármilyen ipari, kereskedelmi vállalatokkal vagy vállalatcsoporttal létesített tőkés kapcsolatát — aggódva figyelik Nyugaton azok, akik a polgári sajtószabadságot féltik tőle, kritikával kísérik a szocialista országokban és az egész világ marxista—leninista szakirodalmában, ahol az imperializmus gazdasági stádiumának szükséges velejáróját látják benne. Népszerűsítő-felvilágosító kiadványok sora után — mint KOZELSZKIJ magyarra is lefordított vagy Basil SPIRU német eredetiben forgatható könyvei — KNIPPING most első ízben adja a sajtó egy országban végbemenő trösztösödési folyamatának teljes, technikai, statisztikai részletekre kiterjedő, igen alapos marxista analízisét.

Nyolc lapon felsorolt forrásai igazolják, hogy minden adatot gondosan feldolgozott és megvizsgált, amihez az 1945-től kezdve végbement fejlődést illetőleg hozzáférhetett, könyveken kívül jelentéseket, üzleti beszámolókat, ünnepi és hivatalos kiadványokat használt, de főleg magát a témához tartozó hírlap- és szakcikkanyagot értékesítette. Hat fő fejezetre osztotta könyvét. Az *első* elméleti megalapozást ad, az imperialista sajtó lényegi jegyeit, a tőkés koncentráció általános folyamatát, végül a német sajtó koncentrációjának speciális feltételeit megjelölve. A *második* — történészi szemmel nézve az egyik legérdekesebb fejezet — a második világháborút közvetlen követő helyzetet tárja fel: azt, hogy a régi, a fasizmust megelőző és (ha változó formában, de) a fasizmus alatt is fennállott kapitalista termelési viszonyok hogyan álltak fokozatosan helyre a nyugati megszálló hatalmak által ellenőrzött területeken. A *harmadik* fő fejezet a sajtó elhelyezkedését vizsgálja a monopoltőke általános rendszerében (így pl. a hirdetés kettős szerepét az újságvállalatok finanszírozása és ugyanakkor burkolt irányítása terén). A *negyedik*ben tér rá a koncentrációs folyamat részletes kibontására: a nyugatnémet és a nyugat-berlini sajtó politikai típusok szerinti, valamint kereskedelmi, jogi tagolására és ezeken belül az egyes tőkés csoportosulások összefüggésére, méreteire, gondosan felépített statisztikai összeállítások alapján. Az *ötödik* fejezetet teljesen a koncentráció politikai-ideológiai kihatásának szenteli, végül a *hatodik*ban — eredményeit összefoglalva — kimutatja, milyen mértékben járul hozzá a monopol-rendszer a sajtó uniformizálásához, és mennyiben teszi kétségessé a sajtószabadságnak egyébként törvényileg biztosított érvényesülését. Gazdag függelékek egészítik ki KNIPPING könyvét a jelenlegi nyugat-német sajtó szervezeti formáiról (pl. egy-egy főlap helyi kiadásainak Németországra oly jellemző sorozatai — ezek sokszor a jóhiszemű statisztikust is megtévesztik, aki azt hiheti, hogy minden cím egy-egy független vállalatot vagy pláne önálló szellemi terméket takar), és a kiadók és kiadó-csoportok, valamint a hozzájuk tartozó lapok részletes adatairól. A tárgyalt hírlapok címmutatója és névmutató zárja le a kötetet, amely kétségkívül a további kutatásokhoz hosszú ideig a nélkülözhetetlen kézikönyv szerepét fogja betölteni.

D.B.

Lengyel Géza: Magyar újságmágnások. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. 193, 3 l. (Irodalomtörténeti füzetek 41.)

Nem rendszeres irodalomtörténeti vagy sajtótörténeti mű ez: lényege és fő értéke, hogy a magyar polgári sajtó virágkorának egyik kiváló tanúja, maga is ennek a virágzásnak maradandó nevű résztvevője fűzi fel négy nagy lap történetére — mint eddigi történeti visszaemlékezéseiben (*Ady a műhelyben* stb.) tette — mit írtak tárgyáról és koráról: ezt veti egybe azután azzal, amit átélt. Az objektív és szubjektív információ így egymáshoz dörzsölve pattantja ki a legjobb szikrákat: hol új meglátásokat, hol csak új részletadatokat — mindenképpen a kutató szá-

mára mulaszthatatlanul fontos anyagot. Több, mint amit a címe ígér: nem négy napilap, hanem a négy napilap kapcsán jóformán az egész egykorú sajtó története — *vu à travers un tempérament*. Mert természetes és éppen a vonzó oldala a dolognak, hogy az egykorú személyes benyomások veszik sokszor kézbe a történelmi oknyomozásnak szánt szerepet is. De világos, hogy csak gazdagítja a művet az olyan kitérő, mint az *Országos Hírlap* története. De a legfontosabb: az ún. „közgazdasági bevételek" történetéről LENGYEL hoz először konkrét, mérhető, összegszerűen és gazdasági kihatásban érzékelhető adatokat. Ami eddig csak célzás, gyanítás volt egykorú szerzők műveiben (BIRÓ Lajos, SZABÓ László), az itt kézzelfogható, lapokat, politikai erőket mozgató valóságban áll az olvasó elé. Tudtuk, hogy ezek az erkölcsileg nem igazolható jövedelmek — amelyek még a haladni kívánó polgári újságok olvasói elől is elfedték például a munkáskérdés, a földmunkásmozgalmak igazi horderejét — ezek tették lehetővé, hogy a 700 000-es lélekszámú Budapesten 21 napilap tartsa fenn magát — félannyi, mint az akkori és több, mint a mai Párisban! És remek a MIKLÓS Andor-féle nagyvállalat születésének és fennmaradásának ábrázolása a gazdasági rovat gátlástalan felhasználása révén. Még hozzátehetjük, hogy az utóbbi években REJTŐ István éppen a *Magyar Könyvszemlé*ben a *Budapesti Napló* alapításának gazdasági függönyeit is meglebbentette (ez az egy írás került el az újabb feldolgozásokból LENGYEL figyelmét) — tehát a magyar sajtó egy részének nagy tőkés vállalkozások tömbjévé, majd többékevésbé koncentrált monopolisztikus trösztökké, konszernekké való átalakulása még teljesebb. Mindez nem változtat azon, hogy a *Budapesti Napló*ban, de később részben a többi tőkés lapban is a kor legműveltebb és leghaladóbb írói és újságírói dolgoztak. A magyar sajtó által ebben az időben nyújtott tényleges tartalom — és ez a paradoxon más országokra ily mértékben nem áll — magasan fölötte áll annak, amit a gazdasági és politikai kötöttségek látszatra lehetővé tesznek.

Nem rendszerező történeti munkával állván szemben, talán mégsem felesleges néhány részlettévedést — ilyeneket már mások is felsoroltak LENGYEL könyvéből — szóvátenni. MIKLÓS Andor nekrológja nem jelenhetett meg a *Pesti Napló* hétfői (1933. dec. 2.) számában, mert hétfőn nem jelent meg magyar napilap, hanem vasárnap (84. évf. 275.sz.), A *Budapesti Hírlap* nem élt 1944-ig, utolsó száma az 1939. április 30-i. Nem látszik bizonyítottnak, hogy JÓKAIt második házassága és az ezzel járó népszerűtlenség miatt „hajóztak ki" LÉGRÁDYék. És az irodalomtörténész aligha fogja elfogadni a MIKSZÁTH és JÓKAI közti szemlélet- és stíluskülönbség magyarázatát a „mese" értelmezése alapján. (23. l.) Nem jutunk közelebb az országgyűlési karcolatok műfaj-meghatározásához, ha azokat „vázlatos szénrajzok"-nak nevezzük. Végül a négy *Pesti Hírlap* dátuma közül (12. l.) legalább kettő nem pontos.

Szokatlan dolog ez a bíráló részéről, de LENGYEL könyvében a leghatározottabb bírálat arra kell hogy irányuljon, ami nem tartozik a könyvhöz. A fülszöveg azzal a sztereotip megállapítással ajánlja a kíváló szerző ajánlásra alig szoruló művét, hogy „az újságok történetével foglalkozó irodalom meglehetősen hiányos". Nos, ez hazánkban csak azért látszik így, mert mindig újra kezdik írni sajtónk történetét, és minden új jelentkező úgy írja tanulmányát, mintha egy speciális új tudományt honosítana meg a speciális magyar glóbuszon. Holott magyar sajtótörténeti irodalom van, és már 1886-ban egy vitatható, de akkori nemzetközi mértékkel mérve is tekintélyes szintézist produkált. A magyar sajtótörténetnek legalábbis a terminológiája és kronológiája már nem megoldandó feladat. A felszabadulás óta is forráspublikációk és részletfeldolgozások sora jelent meg. Ismertnek kellene feltételezni a *Magyar Sajtó* c. folyóiratban kezdett és két éve újra folytatódó irodalmi jegyzéket, amely a jelen kutatások méretét is mutatja. Ugyanígy a *Magyar Könyvszemle* közel harminc éve rendszeresen megjelenő ilyen tárgyú cikkeit.

De még ha nem is így volna, ma már nem lehet egyedül a hazai viszonyokból kiindulni. A Szovjetunió, Németország, Franciaország, az Egyesült Államok, Csehszlovákia és még egy sereg más nép és állam egyetemein a sajtótörténetnek tanszéke van, ahol rendszeres kutatómunka folyik. Tévedés ezt az egyetemi szintű kutatást — mint nálunk általában teszik — az újságíróképzéssel azonosítani. (Mintha csak azért tanulmányoznák pl. az anatómiát, hogy a festőművészek abból tanulják az emberi test szépségét.) Nem ismerni ezeket a nemzetközi összefüggéseket ott, ahol egy tudományos intézet kiadványai megjelennek — ez provincializmus a javából.

Innen, és nem a mű szerzőjének a hibájából lehet eredményeztetni először is azt a terminológiai bizonytalanságot, amilyen pl. az „üzletes sajtó" fogalma. (5. l.) Ilyen maga az „újságmágnás" elnevezés is. LENGYEL könyve egy általános fejlődési

irány legkritikusabb magyar vetületéhez hoz adatot: a nagypéldányszámú tőkés sajtó (ha tetszik „üzleti", de nem „üzletes" sajtó) kifejlődéséhez és annak monopolisztikus továbbfejlődéséhez. Ez a folyamat a nyugati kapitalista országok szakirodalmában is vitát és a vitában tudományos publikációk tömegét váltotta ki. Lapunk más helyén pedig egy könyv kapcsán volt alkalmunk rámutatni a lipcsei Marx Károly Egyetemen szocialista módszeresség gel folyó ilyen tárgyú kutatásokra.

Ilyen kérdés a sajtó függetlenségének LENGYEL által helyesen felvetett propagandisztikus jelszava (65. l.) is. Régóta világos, hogy a polgári sajtó terminológiájában a „független" jelző csak a kormánytól vagy a pártoktól, de nem a gazdasági érdekeltségektől való függetlenséget jelenti.

És végül néhány bosszantó tárgyi hiba sem maradt volna javítatlanul a sajtótörténetnek tudományos vonatkozásban perifé rikussá szenvelgése nélkül. Az, hogy KOSSUTH 1844-ben vált meg a *Pesti Hírlap*tól, nem 1843-ban, hogy ez az első *Pesti Hírlap* nem szűnt meg, tehát 1848-ban nem kellett „feltámadnia", hogy JÓKAI csak 1849-ben szerkesztette, amikor a könyv szerint a lap már nem is élt — ezt a hibát, amely mindjárt az, ismétlem, komoly, hosszú ideig tartó használatra méltó mű első fejezetének első lapján kórkedik — akármely kézikönyv vagy lexikon alapján ki lehetett volna javítani. Ezek a tárgyi hibák meg a jegyzetelés mai filológiai igényekhez mérten pongyola módja — a szerkesztés és kiadás, nem a szerző hatáskörébe tartoztak volna.

DA.

Kapr, Albert: Buchgestaltung. Dresden, 1964, Verlag der Kunst. 354 l., 10 t.

Albert KAPR a „könyvkészítésről", nem pedig a „könyvművészetről" írta könyvét, s ezt a különbséget az előszóban hangsúlyozza is, egyszersmind jelzi, hogy ez a komplex tevékenység egyes „csúcsteljesítményeivel" a művészeti szintig is felnyúlik. A könyv előállításával könyvtárnyi irodalom foglalkozik, s ezek — szakemberek és a szélesebb érdeklődő rétegek számára — elsősorban a különböző technikai eljárásokat ismertetik. KAPR mást kíván nyújtani olvasóinak. Az ő szeme előtt a „szép könyv" megvalósításának a gondolata lebeg, de célja nem egyes újabb „csúcsteljesítmények" elérése. Ő a könyvek esztétikai színvonalát szeretné emelni. Könyvét is ennek a célnak a szolgálatába állítja. Ezért sorra veszi a könyv alkotó elemeit: a papírt, a betűt, a szedést, az illusztrációt, a címlapot és a szöveg tartozékait, a nyomást, a kötést, a borítófedelet, s mindegyiknek ismerteti a történetét, a különböző stílusirányokat, a mai helyzetet. A fejlődés vázolásának a célja az, hogy a korszerű megoldásokat keresse meg és állítsa előtérbe. Az egyes korszakok jellemző sajátságait a társadalmi igényekkel hozza összefüggésbe, s így könnyebb kimutatnia, hogy a ma is használt formák közül melyek a túlhaladottak, az elavultak, s melyeket kell szélesebb körben felhasználni, továbbfejleszteni, hogy a könyv mint egység a mai ember esztétikai igényét kielégítse.

A szerző tulajdonképpen nem nyomdavagy könyvtörténész, hanem tevékeny „könyvtervező", méghozzá — amint a kötetben található illusztrációkból is megállapíthatjuk, — a javából. A korszerű könyv kialakítására való törekvése azonban a múlt eredményeinek az alapos ismeretéből indul ki. Történeti összefoglalásai mind a szakirodalomban, mind a különböző korok és népek könyveiben való széleskörű tájékozottságról tanúskodnak. Az egyes nagy nyomdászok, könyvkötők vagy illusztrátorok működését azonban sajátos esztétikai szempontból vizsgálja, s itt többet nyújt az olvasónak a szokványos nyomdatörténeteknél. Mondanivalóját mindenhol példákkal is igyekszik közelebb vinni olvasójához, ezért igen gondosan válogatott, bőséges illusztrációs anyagon ellenőrizhetjük rögtön az olvasottakat. A szokásos képanyagon kívül találunk itt mintákat a különböző papírminőségekből és a kötéshez felhasznált anyagokból is.

A könyv utolsó, legnagyobb fejezete az egyes népek könyveivel ismerteti meg az olvasót. A kínai, a német, az angol, a francia, a holland, az olasz, a lengyel, a svájci, a skandináv, a szovjet, a csehszlovák és az észak-amerikai könyvtermelés jellemző vonásainak összefoglalása mellett foglalkozik a magyar könyvkiadás fejlődésével és mai helyzetével is. (Ez KASS János és FÖLDES György közreműködésével készült.) Ebben a fejezetben különösen nagy számmal találunk szemléltető bemutatást: a képek túlsúlyban vannak a szöveggel szemben.

Mind a könyvkészítésben közreműködő szakemberek (szedők, grafikusok, könyvkötők, kiadó stb.), mind a felhasználók: a könyvtárosok, a könyvgyűjtők, olvasók haszonnal vehetik kézbe ezt a tartalmában és kiállításában egyaránt szép könyvet, mert számos ösztönzést kaphatnak munkájukhoz, illetve a könyv külső megjelenésének nagyobb megbecsüléséhez.

DÖRNYEI SÁNDOR

A kegyes olvasóhoz! Előszavak és utószavak válogatott gyűjteménye. Összeállította KENYERES Ágnes. Bp. 1964, Gondolat. 485 l., 32 t. (Nemzeti könyvtár.)

A kötetnek közel a közepéig kell lapozni, hogy az ember megtalálja az előszóírás filozófiáját, és nem kisebb ember írja meg, mint CSOKONAI VITÉZ Mihály. Meglehetősen szkeptikusan nyilatkozik a műfajról, és rátapint annak legkényesebb oldalára: ti. hogy az igazán érdeklődő olvasó a műveket és nem az előbeszédeket olvassa. Mégis csalódnánk, ha azt hinnénk, hogy CSOKONAI koráig hitelét vesztette ez a régi, előbb mecénások, majd előfizetők serkentésére, esetleg egyszerű önvallomásra szánt egyoldalú párbeszéd. Mert PETŐFI Sándortól ÁGAI Adolfig, JUSTH Zsigmondtól NAGY Lajosig nem hogy csökkent, de növekedett az elő- és utószók száma mennyiségben, de mélységben, a kiáltó szó őszinteségében, önfeltáró vallomásszerűségében is.

Nem volt tehát hiábavaló ezt a gazdag, bár a szó legszorosabb, de legjobb értelmében is vegyes gyűjteményt kiadni, és elismerés jár annak, aki gyűjtő és rostáló szorgalmával éppúgy méltónak látszik erre, mint a művek születését megelőző álmatlan éjszakákat idéző előszóírók maguk. KENYERES Ágnes mintegy szászhúsz elő- és utószót tár elénk teljes vagy némileg kurtított szövegben, mindegyiket a műre és a szerzőre vonatkozó rövid, jól fogalmazott jegyzet előzi meg. Elvszerűen csak azokat az előszavakat adja ki, amelyeket a művek szerzői maguk írtak — nem a kiadók vagy antológiák, gyűjtemények összeállítói által írt bevezetőket. Viszont — és ez döntő — nem tesz különbséget irodalmi vagy tudományos mű előszava között. Helyesen mondja, hogy a szépirodalmi művekben írt előszók kevésbé irodalmiak — a tudományos előszavak viszont az irodalmi, a művészi megközelítés módját képviselik a tudomány absztrakt fogalmaival dolgozó műhöz képest.

És itt érkezünk el ahhoz a ponthoz, amely a könyvtörténet és a tudománytörténet kutatója számára KENYERES Ágnes válogatását érdekessé teszi. Mert ez a könyv nem egyéb, mint a kiadástörténet szubjektív tényezőinek eddig tudtunkkal hazánkon kívül sem összeszedett forrásanyaga. Egy ilyen váratlan egységbe foglalva sok régi szöveg új értelmet kap, a művek irodalomtörténeti összefüggése mögé az írói szándékok összefüggése szövődik kiemelő háttér és ugyanakkor tengely gyanánt. A könyv és a sajtó történetírója azután még valamit kap vele: egy műfaj történetét, amely, — mint KENYERES megmondja kitűnő előszavában — a maga objektív módján szintén a „kegyes olvasó"-hoz fordul magyarázva — voltaképpen az irodalmi *esszé* egyik ősformája. Mert ha az előszóíró őszinte akar lenni, be kell vallania, hogy nem mindig szubjektív vallomás az, ami tollából kikerül, hanem hatásra, *publicisztikai* célra irányuló írásmű.

Kell-e több ahhoz, hogy a gyűjtemény sajátságos, első látásra nem meggyőző vezérszempontját igazolja? És kell-e szebb elismerés másrészről a „kegyes olvasó"-nak, mint az, hogy el lehet várni tőle egy ilyen antológia átforgatását? Az olvasás fejlett fokon áll ott, ahol a közönségsiker reményében lehet majd 2000 példányban ilyen művet kiadni. A kiadót is dicsérő szép köntösben, makulátlan nyomással, a szövegek múltjához méltóan.

Olvasó és író viszonya tanulmányozásának, egyben olvasók és írók közeledésének eszköze lehet ez a könyv. A közeledés persze ott kell, ahol távolságot érzünk. És milyen szépen vallanak erről a távolságról is az előszók! Az irigy és kedvetlen olvasóhoz forduló SZEPSI CSOMBOR Márton lírizáló előszava önkéntelenül BAUDELAIRE „álszent olvasójára" emlékeztet, aki mégis „képmás és bús fivér . . ."

De KENYERES Ágnes *verses* előszókkal már nem foglalkozik. Csak prózai szöveggyűjteményt ad. Milyen kár! Neki vagy másnak meg kellene csinálnia a költői előszavak antológiáját is, hiszen annyi versnek is előszó-volta ad más értelmet, az első magyar hexametertől a Góg és Magóg fiáig . . . Várjuk tehát az új kötetet, a nagylelkű kiadó és a buzgó válogató áldozatkészségének új példáját.

DEZSÉNYI BÉLA

Markovits Györgyi: Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban. Bp. 1964, Akadémiai Kiadó. 186, [2] l. (Irodalomtörténeti füzetek 45.)

A két világháború közti magyar kiadástörténet első igazi tudományos anyaggyűjtőjét és rendezőjét kell a kis füzet szerzőjében üdvözölnünk. Még akkor is, ha ez az első kiadástörténeti kísérlet csak azokról a kiadványokról hoz elő adatokat az ismeretlenségből, amelyeknek a terjedése elé a korszak kényszere gátat vetett.

MARKOVITS Györgyi öt évkör (1919; 1920—1929; 1930—1933; 1934—1937; 1938—1944) időrendjébe tagolva sorolja fel a HORTHY-korszak üldözött verseit és verseskötetеit, feljegyezve gondosan a betiltás, a postai szállítás jogának a megvonása, a bírói felelősségrevonás különböző módjait és fokozatait, amelyek segítségé-

vel a rendszer a szabad vélemény szétsugárzásának nem egyetlen — bár egyik leghatásosabb — eszközét, a verset, a költészetet korlátok közé szorította.

Megírták már MARKOVITS Györgyi könyvéről, hogy nem alkalmaz esztétikai mértéket. Maga is ezzel fejezi be könyvét: „Nem irodalomtörténetet tártunk az olvasó elé, inkább költészet és uralkodóosztály nyílt összecsapásának rajza ez." De ez az, ami a könyv, a kiadás történetíróját érdekli: maga az összecsapás, és az összecsapás *színtere*, amelyet MARKOVITS Györgyi pompás pontossággal cövekelt körül. Könyvkiadók, folyóiratok küzdelme ez, nem is a létért, hanem egy-egy *újat* hozó, még csak nem is mindig igazán forradalmi igényű mű érvényesüléséért.

A költői művek szerzői és kiadói meg a hatalom birtokosai közti küzelem „játékszabályait" is bemutatja a szerző könyve előszavában (amelyet helyesebben *bevezetés*-nek kellett volna neveznie, hiszen a kötet tudományos mondanivalójához szervesen hozzátartozik). Marxista mércét alkalmazva — és főleg egykorú, fel nem tárt vagy legalább eddig nem idézett anyagra támaszkodva — ismerteti a sajtóellenőrzésnek a HORTHY-korszak különböző szakaszaiban követett módjait, így azt a folyamatot, ahogyan az 1921 végéig „kivételes állapot" jogcímén fenntartatott előzetes cenzúra az utólagos (de nem kevesebb erőszakkal alkalmazott) megtorlásnak adott helyet.

Külön érdeme MARKOVITSnak, hogy nem csupán a korszak hivatalos dokumentumaira — nyomtatott és levéltári anyagra — támaszkodott, hanem találékony érzékkel szólaltatta meg magukat a viszontagságos idők még köztünk élő tanúit. A kortársak szóbeli és írásbeli vallomásainak felhasználása teszi majd könyvét pótolhatatlan adatgyűjteménnyé.

Kár, hogy a kiadástörténeti szempontot nem helyezi jobban előtérbe (pl. többet is tudott volna talán a Bécsi Magyar Kiadóról egy futó említésnél) és az, hogy jogi terminológiája nem alapul mindig precíz definición. (Pl. a „kitiltás" és „betiltás" közti eltérés nincs szabatosan megmagyarázva.)

De ne azt kritizáljuk, amit a szerző nem is akar adni, amikor bőkezűen ad mást: érdekes új anyagot vagy már tudott összefüggéseket új megvilágításban. És végig eleven, szépen fogalmazott, az érdeklődést mindig ébrentartó, sőt fokozó előadásmódot. Várjuk a folytatást: a tiltott próza kiadástörténetét és végül majd a politikai irodalom és a sajtó kiadástörténeti küzdelmének ugyanilyen vonzó bemutatását.

DEZSÉNYI BÉLA

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar geodéziai irodalom. 1498—1960. Bibliográfia. Szerk. BENDEFY László. Bp. 1964, Műszaki Könyvkiadó. 396 l.

Bizony kétkedéssel hallgattuk a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület 1958 novemberében tartott folyóirat-értekezletén azt a határozatot, amely elfogadta BENDEFY Lászlónak a magyar geodéziai irodalom bibliográfiájának az összeállítására vonatkozó javaslatát. Nagyszabású volt a kitűzött cél. Felkutatni, összeírni, csoportosítani és jegyzetekkel ellátni mindama geodéziai munkákat, amelyeket 1. magyar szakírók magyar nyelven írtak, és Magyarországon vagy — régibb időkben megfelelő nyomdák híján — külföldön adtak ki; 2. magyar szakírók nem magyarul írtak, akár idehaza, akár külföldön adták ki; 3. külföldi szakírók írtak és magyar nyelven, Magyarországon adták ki.

Az előttünk fekvő könyv az 1. és 3. pontban megjelölt anyagot tartalmazza, a 2. pont igérete egy újabb kötetben fog megvalósulni.

A 12 tagú szerzői munkaközösség és 9 munkatársuk 270 folyóiratot nézett át és 1250 szerzőnek 4400 művét (tanulmányok, könyvek, jelentések, rendeletek) jegyezte fel. Ezt az anyagot háromtagú szerkesztő bizottság (BENDEFY László, HOMORÓDI Lajos és RAUM Frigyes) lektorálta és rendezte könyvvé. Külön meg kell említenünk BENDEFY László munkáját, a könyv értékét nem kis mértékben növelő 3400 annotáció javarészén az ő stílusát érezzük.

A bibliográfiakészítés idegen terület tollforgató geodétáinknak, mert ilyen jellegű könyvészeti mű, magyar nyelven eddig még nem készült. Sok fejtöréstől szabadította meg őket, sok helyen zökkentette helyes kerékvágásba munkájukat az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársainak önzetlen segítsége.

A könyv 32 szakcsoportban tárja elénk anyagát:
01. Bibliográfiák
02. Régi magyar geodéziai irodalom
03. Tan- és kézikönyvek

04. Számítási segédeszközök
05. Geodéziai szervek és munkálataik
06. Földmérési törvények, utasítások, rendeletek
07. Geodéziai kiképzés
08. Életrajzok, munkásságméltatás, nekrológok
09. A geodézia története
10. Hibaelmélet, kiegyenlítő számítás
11. Elméleti geodézia
12. Földrajzi helymeghatározás
13. Földi vetületek, vetületi átszámítások
14. Geodéziai műszerek, eszközök
15. Hosszmérés
16. Szögmérés
17. Háromszögelés
18. Sokszögelés
19. Szintezés
20. Trigonometriai és barométeres magasságmérés
21. Részletes felmérés
22. Városmérés
23. Országhatár felmérése
24. Területszámítás
25. Földnyilvántartás
26. Ipari geodézia
27. Bányászati felmérések
28. Erdészeti felmérések
29. Fotogrammetria
30. Térképezés, térképsokszorosítás
31. Egyéb
32. Magyarországi geodéziai folyóiratok

A csoportosítás jó, csupán egy hibája van: nem azonos az egyetemes tizedes osztályozással. Mentsége, hogy mikor ez az egyéni beosztás megszületett, az ETO geodéziai része még vajúdott. (Az ETO-ban az 526 jelű alcsoport jutott a geodéziának, felosztása azonban nem elégítette ki az igényeket. Ebből sok zavar támadt, így pl. a Nemzetközi Geodéziai és Geofizikai Unió kiadásában folyamatosan megjelenő *Bibliographie Géodésique Internationale* köteteiben az 526.1 és 526.89 közötti számjelzéseket használta, vagyis az ETO-ban a működési körének kijelölt részt; ezen a számközön belül azonban jelzései nem egyeznek az ETO jelzéseivel. A kérdést csak 1961-ben sikerült rendezni: a geodézia az 528 jelű alosztást kapta meg, és ezen belül teljesen új csoportosítás készült.) A hibát szépséghibává enyhíti az a körülmény, hogy a szakcsoportok címe és tartalmi magyarázata, valamint előszava, bevezetése és rövidítéseinek jegyzéke hatnyelvű (magyar, angol, francia, német, spanyol és orosz).

A bibliográfiát betűsoros névmutató zárja be.

A gondos szedés és a tetszetős külső a Szegedi Nyomda Vállalat dolgozóit dicséri.

Sajnos e könyvből csupán 1600 példányt nyomtak, bár tartalma sohasem avul el. A „sajnos" szóval fogadtatásának és értékének legtárgyilagosabb jellemzőjére is utalunk, arra, hogy a megjelenését követő harmadik héten már csak 50 példánya várt vásárlóra. E sorok írásának idejéig bizonyára már ezeknek is akadt gazdája.

Hasonló sikert kívánunk a nagy érdeklődéssel várt második kötetnek is.

Regőczi Emil

Könyvtári és dokumentációs érdekű új Unesco kiadványok

1964 folyamán néhány olyan kézikönyv jelent meg az Unesco kiadásában, amelyek fontos segédeszközei lehetnek a magyar dokumentációs intézmények tájékoztatómunkájának. Első helyen az Unesco saját kiadványkatalógusát említjük *(Catalogue général des publications de l'Unesco et des publications parues sous les auspices de l' Unesco. 1946—1959. General catalogue of Unesco publications and Unesco sponsored publications 1946—1959.* Paris, 1962. 217 l.). Ez még 1962-ben jelent meg, de az 1960—1963. évi anyagot közlő pótkötetet *(Catalogue général . . . Supplément 1960—1963.* Paris, 1964. 131 l.) 1964-ben bocsátották ki. Ilyenformán kezünkben van az Unesco összes kiadványainak a teljes bibliográfiája a világszervezet megalapításától kezdve 1963 végéig. Minthogy a szervezet mindig igen élénk kiadói tevékenységet fejtett ki, a kiadványok nagy tömegében pedig egyre nehezebb volt a kiigazodás, a bibliográfia valóban fontos hiány pótlását jelentette. Mindkét kötet az Unesco hivatalos szerveinek kiadványanyaga után az Unesco által kibocsátott vagy más kiadóknál az Unesco támogatásával megjelentetett szakanyagot sorolja fel az ETO szakcsoportjai szerint, és figyelembe veszi a különféle nyelveken megjelent tételeket is. A fő anyaghoz, amely a két kötetben összesen 4025 bibliográfiai tételből áll, további jegyzékek kapcsolódnak: az új olvasórétegek számára kibocsátott egyszerű olvasmányok, a rövidfilmek és diapozitívok, a pótkötetben pedig az Unesco folyóiratok jegyzékei.

1964-ben első ízben jelent meg az Unesco statisztikai évkönyve *(Unesco. Statistical yearbook. Annuaire statistique, 1963.* Paris, 1964. 472 l.). Ez a terjedelmes kötet a *Basic facts and figures — Faits et chiffres* című eddig általában kétévenként kibocsátott kultúrstatisztikai összeállítást pótolja, és amazoknál sokkal részletesebb áttekintést nyújt az egész világ kulturális helyzetéről statisztikai táblázatokban. Az egyes országok népességére és az analfabétizmus helyzetére vonatkozó táblázatok után következnek az oktatási és népművelési helyzet sokoldalú, részletesen bontott táblázatai, majd a könyvtárak és múzeumok számára, állományára és forgalmára vonatkozó táblázatok sorakoznak. A korábbi statisztikai felmérésekhez hasonlóan ez az évkönyv is négy könyvtártípus adatait közli: nemzeti, egyetemi, szak- és közművelődési könyvtárak. Végül a folyóiratok és újságok termelési és forgalmi adatait, a papírfogyasztás meg-

oszlását, a mozik, a filmgyártás, a rádió és televízió adó- és vevőkészülékek statisztikáját közli a kézikönyv, valamennyit kb. 110 tagállamra bontva. Ha a közölt adatok sokfelé nyilvánvalóan hiányosak vagy részben elavultak is, és ha a különbözőképpen értelmezett fogalmak miatt a statisztikák csak fenntartással hasonlíthatók is össze, a kézikönyv mégis tájékoztatásokat nyújt a kultúra bármely területén dolgozó szakemberek számára.

Ugyancsak 1964-ben jelent meg a nemzetközi kiadványcsere kézikönyvének 3. kiadása. *(Handbook on the international exchange of publications. Manuel des échanges internationaux de publications. Manuel del canje internacional de publicaciones. Rukovodsztvo po mezsdunarodnomu obmenu izdanijami.* Paris, 1964. 767 l.). Az első kiadás 1950-ben, a 2. 1955-ben jelent meg, és minthogy már az utóbbi is elavult, az érdeklődés újabb kiadást kívánt meg, amelynek szerkesztésével az Unesco ismét G. von Busse asszonyt (Bad Godesberg) bízta meg. Az új kötet a bevezető részben elemzést nyújt a kiadványcsere fogalmáról, a csere szükségességéről, fajtáiról és lebonyolításának módjairól, mindehhez hasznos tanácsokat is ad, és csatolja a kiadványcserét szabályozó legfontosabb nemzetközi egyezmények szövegét. A kötet lényege azonban a 2. rész, a címtár, amely előbb a nemzetközi szervezetek, majd 126 állam, illetve terület mintegy 5000 cserére felajánlott kiadványát sorolja fel a kibocsátó tudományos intézmények címe mögött, országok és azokon belül a kötet sajátos szakrendjében. Az egyes államok fejezeteit a központi bibliográfiai szervekre és a nemzeti bibliográfiákra vonatkozó tudnivalók és címek vezetik be. Bár a tagállamok lassú adatszolgáltatása miatt a kötet késett, és így adatai részben már kiigazításokra szorulnak, nem kétséges, hogy a nemzetközi tudományos kapcsolatteremtésnek így is szinte nélkülözhetetlen segédeszköze. A kötet első ízben jelent meg orosz nyelven is.

Végül hírt adunk a fordítások nemzetközi kézikönyvsorozatának legújabb kötetéről. *(Index Translationum. Répertoire international des traductions. International bibliography of translations. Vol. 15.* Paris, 1964. 757 l.) Ez az új kötet az eddigi módon felsorolja az Unesco tagállamaiban 1963 folyamán megjelent fordításokat, és ezeket az ETO főosztályok szerint rendezi. Az egyes tételeknél megtaláljuk az eredeti címet is. A kötet összesen 32 787 tételt közöl, valamivel kevesebbet, mint a 14. kötet.

Gombocz István

Van Eeno, Romain — Vermeersch, Arthur: Bibliografisch repertorium van de Belgische pers 1789—1914. Louvain — Paris, 1962, Nauwelaerts. 87 l. (Interuniversitair Centrum voor Heedendaagsche Geschiedenis. Bijdragen 23.)

A szerzők a bevezetésben megmondják, hogy a modern történeti kutatások összefogását célzó neves belgiumi intézet kiadványai között megjelent kis könyvüket indító munkaeszköznek szánják Belgium sajtótörténetének feldolgozásához. Három főrészre oszlik: az *első* sajtóbibliográfiákat, repertóriumokat, évkönyveket tartalmaz, és két csoportban mutatja be egyrészt az összefoglaló, másrészt a kurrens kiadványokat; a *második* kizárólag a sajtóval foglalkozó munkákat sorolja fel két csoportban: előbb az általános, az egész országra vonatkozó műveket, utána földrajzi beosztásban az egyes tartományokra, illetve helységekre vonatkozókat; a *harmadik* főrész végül a nem kizárólag sajtóval foglalkozó műveket regisztrálja két csoportban: *a)* általános, *b)* pártok szerinti osztásban. Az utolsó főrész természetesen a legvitathatóbb, s erre vonatkoztatható leginkább a szerzők bevezetőjében tett fenntartás a teljességgel kapcsolatban: hiszen nagyon nehezen megindokolható, hogy egy általános történelmi műből — vagy éppen cikkből, mert az összeállítók gondos munkája a cikkekre is kiterjed az önálló művek mellett — mi az, amit a sajtótörténész használhat vagy éppen használnia kell. A belga sajtó történetírói mellett mégis jó szolgálatot tehet a kis összeállítás, mint *minta* is: egy-egy ország sajtótörténeti bibliográfiája máig is „hiánycikk" a könyvészeti irodalomban. A nemzetközi történettudományi bizottság 1934-ben kezdeményezte ilyen bibliográfiák elkészítését, de — tudtunkkal — eddig eredmény nélkül. Az előttünk fekvő belga kiadvány erre a régi kötelezettségre figyelmeztet és az egyetlen kifogás, amelyet ellene tehetünk az, hogy éppen az utolsó, legérdekesebb félévszázadra nem terjed ki.

D. B.

A tudományos tájékoztatás tapasztalatcseréje. Hazai könyvtárainkban (tájékoztató intézményeinkben) számos olyan *eljárást, módszert* alkalmaznak, amelyek más hasonló intézmények számára is hasznosak volnának.

A Tudományos és Szakkönyvtárak Módszertani Munkabizottsága felkéri ezért a *könyvtárosokat (dokumentalistákat)*, hogy ezeket az eljárásokat röviden foglalják írásba, és küldjék meg a Könyvtártudományi és Módszertani Központba (Bp. VIII. Múzeum u. 3.).

A közlésre alkalmas tapasztalatokról ½—3 gépelt lapon az alábbiakat kérjük közölni:

— az új eljárás (vizsgálat, munkaegyszerűsítés stb.) lényege,
— körülményei,
— eredménye (pozitív és negatív),
— részletesebb adatok honnan szerezhetők (személy, munkahely, publikálásra került-e és hol).

A szerző által közölhető már publikált eljárás is.

A terjesztésre alkalmas tapasztalatokat — köztük a legjobb öt közlést kiemelten — a Munkabizottság *díjazza*. Az elbírálás különös figyelemmel lesz a *gazdaságosságot és hatékonyságot* előmozdító eljárásokra.

A Tudományos és Szakkönyvtárak Módszertani Munkabizottsága

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki szerkesztő: Dáloki János
A kézirat a nyomdába érkezett: 1965. I. 15. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 9,1 (A5) ív

65.60134 Akadémiai Nyomda, Budapest—Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Kőhalmi Béla: Húsz évvel a felszabadulás után 97
Casamassima, Emanuele: A Corvin-kódexek néhány másolójára vonatkozó észrevételek és megjegyzések — Note e osservazioni su alcuni copisti dei codici Corviniani 100
Hervay Ferenc: L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine — Fülöp mester nagyszebeni nyomdája és az első román nyelvű könyvek 119

KÖZLEMÉNYEK

Borsa Gedeon — Walsh, James E.: Eine gedruckte Selbstbibliographie von Johannes Sambucus 128
Borzsák István: Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Joannes Sambucus in Debrecen 133
Wix Györgyné: Néhány adalék a kismartoni nyomda történetéhez 138
Kókay György: Göttinga és a magyar újságírás kezdetei 141
Csatkai Endre: Könyvesboltok és kuruzslószerek 150
Schweitzer József: Az első pécsi héber nyomtatvány 150
Dörnyei Sándor: Mikszáth-írás — táncrenden 152
Silfen János: A Bécsi Magyar Kiadó 154

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Jakó Zsigmond: Újabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez 159
Kovách Zoltán: Mossóczy Zakariás nyitrai püspök esztergomi breviáriuma 164
Jenei Ferenc: A XVII. századi magyar könyvillusztráció történetéhez..... 167
Herepei János: Egy 1701-ben nyomtatott könyv bekötése helyének meghatározása 167

FIGYELŐ

Keresztury Dezső: Bóka László 1910—1964 171
Rózsa György: In memoriam dr. Weger Imre (1915—1965)..... 172
Kozocsa Sándor: Arady Kálmán (1893—1964) 173
Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei 174
Kőhalmi Béla: A „Magyar Könyvészet" új korszaka elé..... 177
Rózsa György: Tervezési törekvések a tudományos könyvtárügyben Nyugaton 182
Rózsa György: Tudományos könyvtárügyünket érintő két statisztikai kiadványról 184
Bendefy László: Könyvtárak és térképtárak a népgazdaság szolgálatában 185

SZEMLE

Isztorija Biblioteki Akademii Nauk SzSzSzR 1714—1964 (Ism. *Bántai Vilmosné)* ... 190
Irwin, Raymond: The heritage of the English library (Ism. *Wix Györgyné)* 192
Knipping, Franz: Pressmonopole — Monopolpresse (Ism. *D. B.)* 193
Lengyel Géza: Magyar újságmágnások (Ism. *Da.)* 193
Kapr, Albert: Buchgestaltung (Ism. *Dörnyei Sándor)* 195
A kegyes olvasóhoz! (Ism. *Dezsényi Béla)* 196
Markovits Györgyi: Üldözött költészet (Ism. *Dezsényi Béla)* 196

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar geodéziai irodalom 1498—1960 (Ism. *Regőczi Emil)* 197
Könyvtári és dokumentációs érdekű új Unesco kiadványok (Ism. *Gombocz István)* .. 198
Van Eeno, Romain—Vermeersch, Arthur: Bibliographisch repertorium van de Belgische pers (Ism. *D. B.)* 199

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

TABLE DES MATIÈRES

B. Kőhalmi: Vingt ans après la Libération 97
E. Casamassima: Observations et remarques sur quelques scripteurs des manuscrits corviniens (Avec résumé en italien) 100
F. Hervay: L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine (Texte entier en français) 119

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

G. Borsa — J. E. Walsh: Une autobibliographie imprimée de Joannes Sambucus ... 128
I. Borzsák: L'exemplaire de Tractatus de Copernicus de la bibliothèque de Sambucus retrouvé à Debrecen 133
B. Wix: Contributions à l'histoire de la typographie de Kismarton 138
Gy. Kókay: Goettingue et les débuts de la presse hongroise 141
E. Csatkai: Librairies et orviétans 150
J. Schweitzer: Le premier livre hébraïque imprimé à Pécs 150
S. Dörnyei: Un écrit de Mikszáth édité sur un carnet de bal 152
J. Silfen: L'Édition Hongroise de Vienne (1920—1925) 154

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

Zs. Jakó: Nouvelles contributions à la biographie de György Hoffgreff, typographe de Kolozsvár 159
Z. Kovách: Le bréviaire d'Esztergom de la bibliothèque de Zakariás Mossóczy, évêque de Nyitra 164
F. Jenei: Contributions à l'histoire de l'illustration du livre du XVIIe siècle ... 167
J. Herepei: Détermination du lieu de la reliure d'un livre imprimé en 1701 167

CHRONIQUE

D. Keresztury: László Bóka 1910—1964 171
G. Rózsa: Im memoriam dr. Imre Weger (1915—1965) 172
S. Kozocsa: Kálmán Arady 1893—1964. 173
Les acquisitions récentes des quatre plus grandes bibliothèques hongroises 174
B. Kőhalmi: Au-devant de la nouvelle époque de la Bibliographie Hongroise (Magyar Könyvészet) 177
Gy. Rózsa: Tendances de planification des bibliothèques scientifiques dans les pays occidentaux 182
Gy. Rózsa: Deux publications de statistique et les bibliothèques scientifiques hongroises 184
L. Bendefy: Bibliothèques et collections géographiques au service de l'économie populaire 185

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Istoriya Biblioteki Akademii Nauk SSSR *(H. Bántai)* 190
Irwin, Raymond: The heritage of the English library *(B. Wix)* 192
Knipping, Franz: Pressmonopole — Monopolpresse *(B. D.)* 193
Lengyel Géza: Magyar újságmágnások *(Da.)* 193
Kapr, Albert: Buchgestaltung *(S. Dörnyei)* 195
A kegyes olvasóhoz ! *(B. Dezsényi)* 196
Markovits Györgyi: Üldözött költészet *(B. Dezsényi)* 196

BIBLIOGRAPHIES

Magyar geodéziai irodalom 1498—1960 *(E, Regőczi)* 197
Récentes publications de l'Unesco servant les bibliothèques et la documentation *(I. Gombocz)* 198
Van Eeno, Romain—Vermeersch, Arthur: Bibliographisch repertorium van de Belgische pers (B. D.) 199